

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

СТЕПАНЕНКО Ярослав Миколайович

УДК 81'367+81'367.322.2/3

**ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ОБ'ЄКТНОГО ЗНАЧЕННЯ В СЕМАНТИКО-
СИНТАКСИЧНІЙ СТРУКТУРІ РЕЧЕННЯ**

10.02.01 – українська мова

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Науковий керівник –
ПЛЮЩ Марія Яківна,
доктор філологічних наук,
професор

Київ – 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ Й ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ РЕЧЕННЯ З ОБ'ЄКТНИМ АРГУМЕНТОМ	10
1.1. Взаємодія семантико-синтаксичного й формально-синтаксичного рівнів речення з об'єктним аргументом (корелятивно/некорелятивні відношення)	10
1.2. Лівобічно-предикатно-правобічні відношення в ієрархізованій структурі речення з об'єктним аргументом	21
1.3. Категорія об'єкта у філософському й лінгвістичному витлумаченні	31
РОЗДІЛ 2. ЗНАХІДНИЙ І РОДОВИЙ ВІДМІНКИ ЯК ЯДЕРНІ РЕПРЕЗЕНТАНТИ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ У РЕЧЕННІ	44
2.1. Семантико-синтаксична структура речень з акузативним об'єктом	44
2.1.1. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)].....	50
2.1.2. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)].....	60
2.2. Генітивний об'єкт у семантико-синтаксичній структурі речення..	70
2.2.1. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)].....	76
2.2.2. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)].....	91
Висновки до другого розділу	112
РОЗДІЛ 3. НАЗИВНИЙ, ДАВАЛЬНИЙ, ОРУДНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ У ФУНКЦІЇ ОБ'ЄКТНИХ АРГУМЕНТІВ У РЕЧЕННІ	114
3.1. Симетрично-асиметричні суб'єктно-об'єктні відношення в реченнях із називним відмінком у ролі об'єктного аргумента	114
3.2. Давальний безприйменниковий відмінок як реалізатор об'єктних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення	134
3.3. Семантико-синтаксична структура речень з орудним відмінком у функції об'єктного аргумента	143
3.3.1. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)].....	149
3.3.2. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ninst)].....	162
3.4. Місцевий відмінок як репрезентант об'єктних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення	176
Висновки до третього розділу	186
ВИСНОВКИ	190
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	223

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- Ad** – прислівник
- Adj** – прикметник
- Adr** – адресатний аргумент
- Adv** – обставинний аргумент
- Adv [loc, qual, quant, causal, temp]** – обставинний [просторовий, квалітативний, квантитативний, каузальний, часовий] аргумент
- Adv praed** – слово категорії стану
- Arq prav** – аргумент правобічний
- Atr** – атрибутивний аргумент
- caus** – відмінок
- con** – сполучник
- dir** – напрям руху
- facult** – факультативність
- fin** – фініш
- Inf** – інфінітив
- Instr** – інструментальний аргумент
- intrans** – неперехідність
- Nacc [dat, gen, inst, loc, nom, x]** – іменник у знахідному [давальному, родовому, орудному, місцевому, називному, непрямому] відмінку
- Obj [quant, temp]** – об'єктний [квантитативно-партитивний, квантитативно-темпоральний] аргумент
- oblig** – обов'язковий
- P** – головний член односкладного речення
- plur** – множина
- Praed** – предикат
- Preduc** – допоміжне дієслово
- pref** – префікс
- prep** – прийменник
- Pron** – займенник
- start** – старт
- stat** – статичний
- Sub** – суб'єкт
- Verb pass** – пасивний дієприкметник
- Vf [act, pass, impl cop -no, -to, trans, intrans]** – дієслово в особовій формі [активна форма дієслова, пасивна форма дієслова, безособова форма дієслова на -но, -то, перехідне дієслово, неперехідне дієслово]
- Д** – додаток
- Дчр** – другорядний член речення
- Об** – обставина
- П** – підмет
- Пр** – присудок

ВСТУП

У сучасній лінгвістичній науці виняткової актуальності набула проблема семантизації синтаксису. Одновимірний підхід до вивчення природи речення, який передбачав аналіз формально-граматичних його характеристик, витіснила нова наукова парадигма, що висуває на перший план семантичне осмислення синтаксичної конструкції, пропонує витлумачувати її як багатоаспектну одиницю з органічно притаманними їй формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними і функціонально-комунікативними ознаками. “Традиційний аналіз за членами речення, – слушно зауважує А.М. Мухін, – є нетривкою опорою для розуміння самої сутності елементів, які виділяються у структурі речення” [186, с. 151]. Одним із концептуальних пріоритетів цієї парадигми є трактування реченнєвої структури на засадах формальної (формально-синтаксичної) та семантичної (семантико-синтаксичної) цілісності. До такого аналізу зверталися багато українських і зарубіжних мовознавців, зокрема Й.Ф. Андерш [7; 8; 9; 10; 11], Н.М. Арват [14; 15], І.Р. Вихованець [66; 220], К.Г. Городенська [89], А.П. Грищенко [95; 96; 97], Н.В. Гуйванюк [98; 226], А.П. Загнітко [114], Н.Л. Іваницька [125; 126], Л.О. Кадомцева [130], О.І. Леута [160], Т.Є. Масицька [168], О.С. Мельничук [177], М.В. Мірченко [182], М.Я. Плющ [202], І.І. Слинсько [226; 231], В.Д. Шинкарук [289], К.Ф. Шульжук [292], В.Г. Адмоні [4; 5], Т.Б. Алісова [7], Н.Д. Арутюнова [18], В.В. Бабайцева [21; 23], В.А. Белошапкова [33; 34], В.В. Богданов [37], М.В. Всеволодова [73], В.Г. Гак [79; 82], Ф. Данеш [100], В. Дресслер [107], Г.О. Золотова [116; 121], В.В. Касевич [133], П.О. Лекант [159], А.М. Мухін [190; 191], Т.П. Ломтев [164; 167], О.І. Москальська [184], О.М. Пешковський [198], З.Д. Попова [205], І.П. Распопов [211; 212], Г.Г. Сильницький [224], Ю.С. Степанов [243; 244], І.П. Сусов [248], Л. Теньєр [254], Ч. Філлмор [270; 271], Л.Д. Чеснокова [281], Н.Ю. Шведова [287; 288] та ін.

Останнім часом особливо підвищилася зацікавленість учених семантичною структурою речення з урахуванням різних чинників: обсягу його об’єктивних смислів; комплексу детермінованих валентними властивостями дієслівного предиката семантико-синтаксичних відношень і вичленовуваних на їхній основі семантичних компонентів, що мають субстанціальний або несубстанціальний характер. Аналіз глибинної значеннєвої будови речення неможливий без системного й різнобічного вивчення суб’єктних, об’єктних, адресатних, інструментальних, локативних та інших відношень із притаманними їм спільними й диференційними рисами. Вагомий внесок у розвиток семантичної теорії синтаксичних конструкцій зробили Н.М. Арват [11; 12; 13], О.І. Бондар [40], І.Р. Вихованець [63], О.Г. Межов [173], Т.І. Дешерієва [103; 104], Т.П. Ломтев [163; 164] та ін. Визначенню типології, окресленню статусу й ролі об’єктних відношень із проекцією на семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний рівні речення, семантичному класифікуванню об’єктного аргумента, що разом із предикатом та суб’єктом конституують речення, присвячено праці О.Ф. Бабій [26; 27], І.Р. Вихованця [67; 70; 71], А.П. Загнітка [113], Ю.В. Левицького [158], В.М. Мігіріна [179; 181], І.Б. Сиротініної [228]. Дослідження спеціалізованих морфологічних варіантів об’єктних синтаксем представлені роботами М.М. Богдана [36], І.Р.

Вихованця [69], І.К. Кучеренка [155; 156], О.Г. Межова [174], М.Я. Плющ [200; 201; 203], Є.К. Тимченка [261], В.В. Виноградова [60], І.І. Мещанінова [178].

Актуальність дисертаційної роботи зумовлена, з одного боку, посиленням інтересом лінгвістичної науки до проблеми багаторівневої організації речення, з іншого – потребою цілісного й системного опису об'єктних відношень у різних планах, насамперед семантичному, синтагматичному та парадигматичному, а також необхідністю вивчення цих відношень на тлі відмінкової системи, кожен компонент якої має свою специфікацію, функціонально-семантичне призначення й репертуар конкретних реалізаторів у вигляді безприйменникових або прийменниково-іменникових форм. Актуальність теми увиразнює відсутність єдиного погляду на цілий спектр теоретичних питань, що стосуються ієрархії і взаємодії семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного рівнів речення з об'єктним аргументом і умов функціонування останнього на засадах обов'язковості / факультативності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з науковою проблемою кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова і є складником комплексної теми “Лінгводидактичний опис функціонування української мови”. Тему дослідження затверджено вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 4 від 30.11.2006 р.) і схвалено науковою координаційною радою “Українська мова” Інституту української мови НАН України (протокол № 37 від 26 квітня 2007 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є з'ясування специфіки диференціації об'єктних відношень у семантичному, синтагматичному й парадигматичному аспектах на рівні речень структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] і на тлі відмінкової системи сучасної української літературної мови (Nnom; Ngen; Ndat; Nacc; Ninst; prep + Ngen; prep + Nacc; prep + Ninst; prep + Nloc).

Мета передбачає розв'язання таких **завдань**:

1) схарактеризувати специфіку взаємодії семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного рівнів речення з об'єктним аргументом, з'ясувавши при цьому природу корелятивних та некорелятивних відношень, що існують між означеними рівнями, а також особливості вияву в синтаксичних конструкціях, утворених за зразком структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], лівобічно-предикатно-правобічних відношень;

2) подати сучасну філософську й лінгвістичну інтерпретацію категорії об'єкта;

3) виокремити й систематизувати чинні в сучасній українській мові структурні субмоделі – конкретні репрезентанти структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], ієрархізувати засоби вираження об'єктного значення, здійснити функціонально-семантичну характеристику об'єктних аргументів як обов'язкових / факультативних компонентів значеннєвої структури досліджуваного типу речень;

4) визначити й обґрунтувати семантичний статус дієслів-предикатів і програвмованих ними іменників у формі безприйменникових називного, родового, давального, знахідного, орудного та прийменникових родового, знахідного,

орудного, місцевого відмінків як носіїв об'єктного значення, ідентифікувати диференційні ознаки субстанціального об'єктного аргумента й репрезентованої ним типології значень на тлі інших типів субстанціальних та несубстанціальних аргументів і реалізованої ними семантики;

5) узагальнити закономірності використання системи відмінків в об'єктних значеннях, дослідити особливості диференціації об'єктних відношень на фоні відмінкової системи сучасної української мови;

6) інтерпретувати специфіку ізофункціональних варіантів об'єктних синтаксем, виявити чинні в сучасній українській мові їхні парадигматичні ряди.

Об'єктом дослідження є прості речення з об'єктним аргументом, представлені структурною моделлю Sub + Praed + Arq prav[Obj].

Предмет дослідження – семантико-синтаксична і формально-синтаксична структура речень із дієсловом-предикатом та об'єктним аргументом, вираженим безприйменниковою (називний, родовий, давальний, знахідний, орудний відмінки) і прийменниково-відмінковою (родовий, знахідний, орудний, місцевий відмінки) формою іменника.

Методи дослідження. Специфіка об'єкта й мета дослідження зумовили використання як основного описового методу, реалізації якого сприяли методики компонентного (виокремлення лексико-семантичних груп та підгруп дієслів-предикатів, іменників-заповнювачів правобічної позиції) і трансформаційного (інтерпретація семантико-синтаксичних структур із варіантними виявами об'єкта) аналізу. Як додаткові застосовано дистрибутивний, функціональний методи, а також метод моделювання, порівняння, прийом елімінування. Вони дають змогу визначити загальні і часткові сполучуваності дієслів-предикатів з об'єктними аргументами, схарактеризувати засоби формально-синтаксичного та семантико-синтаксичного вираження об'єктності в реченні, з'ясувати умови обов'язкового / факультативного функціонування в ролі об'єктного припредикатного компонента називного, родового, давального, знахідного, орудного й місцевого відмінків.

Джерела фактичного матеріалу. З метою вичерпного розв'язання поставлених завдань було проаналізовано речення, дібрані шляхом суцільного виписування з художніх творів українських письменників XIX-XXI ст., а також із публіцистичних, наукових, науково-популярних текстів останніх років та Словника української мови в 11-ти томах. Загальна кількість синтаксичних конструкцій із компонентами, що виражають об'єктні відношення, становить понад 15 тисяч одиниць.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українському мовознавстві на широкому фактичному матеріалі комплексно схарактеризовано об'єктні відношення в аспекті виявлення їхніх семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних і функціональних зв'язків у відмінковій системі і в складі речень із дієслівними предикатами; з'ясовано характер лексико-семантичного зв'язку між основним носієм валентності та заповнювачем припредикатної позиції; встановлено компонентний склад дієслів-предикатів, які об'єднано за тими або тими інтегральними ознаками в лексико-семантичні групи; виявлено наявність / відсутність обмежень у плані вибору основним носієм

валентності правобічного об'єктного компонента; встановлено критерії відмежування об'єктної семантики від інших значень; диференційовано основні й неосновні репрезентанти об'єктних відношень; упорядковано засоби вираження об'єктної семантики в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], що дало змогу представити чинні в сучасній українській мові структурні субмоделі синтаксичних конструкцій з об'єктним типом детермінації.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що висновки, зроблені на основі самостійно дібраного й покласифікованого фактичного матеріалу, поглиблюють теорію семантичного синтаксису, зокрема таку важливу його царину, як багаторівнева структура речення (параметри у співвідношенні формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного рівнів), формують нові принципи для синтезованого підходу до виявлення валентної організації синтаксичної конструкції, передусім умов функціонування в ній на засадах облігаторності / факультативності припредикатних компонентів, впливу різних чинників на сполучувальні можливості предикатів, на семантичну диференціацію об'єктних аргументів.

Практична цінність пропонованого дослідження пов'язана з можливістю використання одержаних результатів у вишівській та шкільній практиці викладання курсу української мови, у проведенні спецкурсів і спецсемініарів, при написанні підручників та навчально-методичних посібників із семантичного синтаксису, функціонально-категорійної граматики української мови, у науково-пошуковій роботі студентів і магістрантів філологічних спеціальностей. Репрезентовані матеріали становитимуть інтерес для лексикографів як одна із засад створення словника сполучуваності лексико-граматичних одиниць, словника керування дієслів і прикметників.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Різні аспекти досліджуваної проблеми викладено на звітно-наукових конференціях викладачів цього університету (2005-2007), на міжнародних, всеукраїнських наукових і науково-практичних конференціях: "Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології" (Вінниця, 2006), "VIII Гоголівські читання" (Полтава, 2006), "Актуальні проблеми синтаксису" (Чернівці, 2006), "Словникова справа в Україні: минуле, сучасне, майбутнє (до 100-річчя публікації "Словаря української мови" за ред. Бориса Грінченка)" (Київ, 2007), "Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження і засіб навчання мови" (Полтава, 2007), "Лінгвістика тексту: теорія і практика" (Херсон, 2008), "Феномен Олеся Гончара в духовному просторі українства" (Полтава, 2008), "Взаємодія лексичної і граматичної семантики" (Київ, 2008).

Публікації. Основні положення дослідження викладено в семи статтях, які опубліковано в збірниках наукових праць і журналах, затверджених ВАК України як фахові.

РОЗДІЛ 1. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ Й ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНІ ПАРАМЕТРИ РЕЧЕННЯ З ОБ'ЄКТНИМ АРГУМЕНТОМ

1.1. Взаємодія семантико-синтаксичного й формально-синтаксичного рівнів речення (корелятивно/некорелятивні відношення)

Взаємопов'язані логічний, мовний, мовленнєвий рівні речення є однаковою мірою важливими для нього. Між ними встановлюються корелятивні й некорелятивні відношення. Виникнення їх може бути пояснене тим, що в будь-якому системному утворенні неминуче з'являються явища, які за своєю природою, властивостями і функціями не тільки зближуються, а й протиставляються, набуваючи специфічних рис. Корелятивними називаються відношення, при яких одиниці одного рівня збігаються з одиницями іншого рівня. Ця взаємодія може мати повний і частковий вияв. При повній кореляції взаємною зумовленістю характеризуються всі рівні речення [напр.: логічний суб'єкт (логічний рівень) ↔ семантичний суб'єкт (семантико-синтаксичний рівень) ↔ підмет (формально-синтаксичний рівень) ↔ тема (комунікативний рівень)], а при частковій – окремі рівні [напр.: логічний суб'єкт (логічний рівень) ↔ семантичний суб'єкт (семантико-синтаксичний рівень) → додаток (формально-синтаксичний рівень) → рема (комунікативний рівень)]. Некорелятивні відношення засвідчують асиметричність реченнєвих рівнів [наприклад, семантичний суб'єкт (семантико-синтаксичний рівень) ↔ додаток (формально-синтаксичний рівень), семантичний об'єкт (семантико-синтаксичний рівень) ↔ підмет (формально-синтаксичний рівень)]. Розглядаючи особливості співвідношення між ситуацією і реченням, яке позначає її, Н.М. Арват наголошує, що речення може бути прямою і непрямою номінацією ситуації. Якщо структура речення співвідноситься з відображеною ситуацією, тобто відношення між членами речення віддзеркалюють реальні зв'язки між учасниками ситуації (наприклад, підмет позначає активний суб'єкт дії, а прямий додаток – безпосередній об'єкт дії), вони є прямою номінацією ситуації. Якщо ж у реченнєвій структурі відбуваються які-небудь граматичні перетворення (наприклад, активний зворот трансформується в пасивний, унаслідок чого його члени втрачають пряме співвідношення з відтворюваним явищем довкілля), воно є непрямою номінацією ситуації [14, с. 6]. У концепції В. Г. Гака речення з прямою номінацією називаються “глибинними структурами”, а речення з непрямою номінацією – “поверхневими структурами” [80, с. 43]. Корелятивно-некорелятивні відношення послідовно виявляють себе на семантико- і формально-синтаксичному рівнях. Ці два рівні відображають єдність змісту і форми речення, яка маніфестується специфічно: основним чинником виділення того або того члена речення є зміст, що передається тією або тією формою, а не форма, яка репрезентує той чи той зміст. Дослідниками встановлено, що в системі мови переважає тенденція до кореляції, коли компоненти семантико-синтаксичної структури речення якісно й кількісно співвідносяться з компонентами формально-синтаксичної структури, тобто з членами речення. Так, у реченні *Батько спиляв дерево*, яке відображає логіко-семантичну структуру “діяч + предикат дії + об'єкт”, компоненти-семантими агенс, спрямована дія, пацієнс збігаються з компонентами-синтаксемами підмет, присудок, прямий додаток. У реченні *Дерево*

спиляне батьком, що виступає варіантним репрезентантом поданої вище синтаксичної конструкції і має тотожну з нею логіко-семантичну структуру, спостережено іншу картину: "...компоненти-семантеми і компоненти-синтаксеми мають різний характер: переміщення семантем із первинних формально-граматичних позицій зумовило появу синтаксем, що супроводжуються додатковими порівняно з семантемами семантико-синтаксичними відтінками", а тому синтаксеми в реченні *Дерево спиляне батьком* кваліфікуються так: "об'єкт – носій ознаки + компоненти дії-стану + діяч" [220, с. 126]. Слідом за А.П. Загнітком з повним правом стверджуємо, що "перетворення вихідних речень у похідні не заторкує їх логіко-денотативної основи, а тільки призводить до суттєвих відмінностей у семантичних структурах" [113, с. 274]. Семантична структура речення однозначно не витлумачена в сучасній граматиці, що зумовило розбіжності у визначенні її параметрів. Залежно від критеріїв, які покладено в основу семантичної структури, вона буває то вузкою, то ширшою, що інколи призводить навіть до об'єднання взаємопов'язаних логічного й семантико-мовного рівнів. Н.Ю. Шведова під семантичною структурою речення розуміє інформативний зміст, "представлений в абстрагованому вигляді як закріплене в мовній системі співвідношення типізованих елементів змісту" [287, с. 461]. Г.О. Золотова пропонує виділяти типові або загальні "значення безлічі речень, що представляють певну модель" [121, с. 25]. На наш погляд, у семантичній структурі речення необхідно виокремлювати основний і неосновний план змісту. Основний план змісту – це інформативне ядро речення, його семантичний мінімум. Він формується за участю обов'язкових компонентів. Неосновний план змісту – це наявна у структурі речення інформація, яку передають факультативні члени. У реченні, слушно зауважує В.В. Бабайцева, поєднуються і взаємодіють конститuentи, що належать до різних рівнів: 1) ті, які репрезентують мовну семантику, і 2) ті, які реалізують мовленнєву семантику, причому "мовна семантика відіграє оформлювальну роль, є своєрідним стрижнем, скелетом речення, на який накладається мовленнєве значення" [22, с. 8]. Мовленнєву семантику структурує стилістичний компонент, тісно пов'язаний з емоційно-оцінними реченнями, він збагачується нашаруваннями, що привносяться контекстом, пресуппозицією тощо [22, с. 9]. Видається цілком переконливим твердження Є.О. Седельникова про те, що "в мовленні утворюється "арифметичний" зміст речення і відтворюється його "алгебраїчний" зміст. З погляду "арифметичного" змісту речення є одиницею мовлення, а з погляду "алгебраїчного" – одиницею мови. Вивчення арифметичного змісту речення не входить до завдань синтаксичного дослідження" [223, с. 69]. Загалом же значеннєву структуру речення можна трактувати як ієрархічну систему семантичних компонентів, що реалізують певну інформацію, і відношень між ними [22, с. 13]. Подані вище твердження Н.Ю. Шведової та Г.О. Золотової про представлення інформативного змісту речення в абстрагованому вигляді стосуються не окремої синтаксичної конструкції, що виражає відносно закінчену думку, у якій можна вичленувати основний і неосновний плани змісту, а моделі речення – "взірця, за яким будується не одне якесь речення, а безліч різних речень" [165, с. 68]. В. Матезіус наголошував, що в мові речення виступає як

абстрактна модель, а в мовленні воно, одержуючи лексичне наповнення, реалізується у вигляді конкретного висловлення [170, с. 244]. Доречно було б розмежовувати – термінологічно – речення (одиницю мови) і висловлення (одиницю мовлення). Однак цю традицію не закріплено, і мовознавці “домовилися” речення розглядати як синтаксичну одиницю мови і як синтаксичну одиницю мовлення. Процес утворення конкретного речення як комунікативної одиниці, що входить до певної структурної моделі, складний. Він включає такі основні аспекти: а) вербалізацію, або лексичне наповнення, б) референцію імен і в) предикацію, тобто акт співвіднесення віртуального речення з екстралінгвальною денотативною ситуацією через цілий комплекс морфологічних і лексичних засобів (пор.: [112, с. 270-283]). План змісту синтаксичної конструкції, як уже було відзначено, формують граматично пов’язані між собою семантичні компоненти. Будь-яке реалізоване мовними засобами реченнєве значення входить у систему загальних планів змісту, тобто є видовим значенням щодо родової семантики, закріпленої за певною структурною моделлю.

У мовознавстві відомі різні погляди на кількісний і якісний склад семантичних компонентів, які, на наш погляд, варто називати аргументами. Дослідники єдині в тому, що характер їх залежить від типу предиката як вершинного компонента речення, який формує його макет. Й.Ф. Андерш зауважує, що спектр аргументів (за його термінологією, партиципantів) представляють агенс (‘той, хто є активним виконавцем дії’), бенефіціант (‘той, на користь чи на шкоду кому відбувається дія’), перцепієнт (‘той, хто сприймає або усвідомлює дію’), носій дії, стану чи відношення (‘той, кому (чому) приписується дія, стан чи відношення’), пацієнс (‘той, до кого (до чого) дія спрямована або відноситься’), причина (‘те, що зумовлює або викликає стан’) [11, с. 29-30]. Водночас він наголошує, що при деяких типах предикатів, зокрема тих, які вказують на психічне відношення, аргументи можуть одержувати подвійні характеристики, як-от: причина з агентивним відтінком, перцепієнт із відтінком пацієнса. Значеннєві корективи в семантичну структуру речення вносять мовні засоби (відмінкові, применниково-відмінкові форми, морфолого-синтаксична або морфолого-словотвірно-синтаксична природа предиката й т.ін.) [там само]. Розряд семантичних компонентів, за В.Г. Гаком, формують 1) суб’єкт, 2) об’єкт, 3) адресат, 4) субстанція, що сприяє або заважає здійсненню процесу, 5) локативний конкретизатор (указує на місцеперебування чи напрям руху), 6) часовий конкретизатор, 7) субстанція, якій належить суб’єкт чи об’єкт [80, с. 80-81]. Н.М. Арват семантичний компонент визначає як “імпліцитний або експліцитний елемент змістової структури речення, що виникає внаслідок взаємодії лексичної та синтаксичної семантики й відображає певне явище позамовної дійсності, представлене як узагальнений тип безлічі аналогічних одиничних явищ” [15, с. 22]. До семантичних компонентів речення, крім предиката, ця дослідниця відносить суб’єкт, об’єкт, атрибут і конкретизатор. Кожному з них притаманна семантична поліфункціональність, тобто вони диференціюються на окремі підтипи. Наприклад, підтипами семантичного суб’єкта є 1) суб’єкт існування, буття, 2) суб’єкт стану, 3) суб’єкт належності, 4) суб’єкт сприймання, 5) суб’єкт місцезнаходження, 6) суб’єкт кваліфікації, 7) суб’єкт детермінації, 8) суб’єкт

ідентифікації, 9) суб'єкт модальних відношень, 10) суб'єкт відношення, 11) суб'єкт активної дії й руху, 12) суб'єкт процесуальний, 13) суб'єкт комодалний, 14) суб'єкт-джерело, 15) суб'єкт-каузатор, 16) кількісний суб'єкт [18, с. 25]. На наше переконання, термін семантичний конкретизатор, під яким розуміють різні значеннєві характеристики (мету, причину, умову, допуст, час, місце, кількість, якість), що супроводжують предикативну ознаку, потребує уточнення, оскільки об'єкт також може виконувати конкретизувальну функцію, зокрема, у тих реченнях, де йому відведено факультативну роль. Для обставин регулярним, але не єдино можливим є входження до значеннєвої структури речення на засадах факультативності. Без їхньої семантичної участі воно досить часто не може бути інформативно коректним. Отже, адвербіальні компоненти не лише конкретизують план змісту речення, а й формують його, оскільки утримують на собі ту інформацію, без якої воно існувати не може. Запропонована Н.М. Арват типологія об'єкта – 1) об'єкт – активний учасник дії (контр-агенс), 2) об'єкт впливу, 3) об'єкт адресатний, 4) об'єкт деліберативний, 5) об'єкт знаряддевий, 6) об'єкт засобу дії чи впливу, 7) об'єкт володіння, приналежності, 8) об'єкт цілеспрямованого прагнення, 9) об'єкт сприймання, 10) об'єкт відношення, 11) об'єкт модальних відношень, 12) об'єкт-джерело [15, с. 29] (пор.: [218, т. 2, с. 129]) – потребує уточнення з огляду на те, що такі його підтипи, як адресат та інструменталь, мають усі підстави бути зарахованими до окремого різновиду семантичних компонентів.

Із семантико-синтаксичного погляду речення є досить складним мовним утворенням, що не являє собою простої суми компонентів, які входять до нього й організовані на певній основі. Йому властива ієрархізована структура, конституенти якої перебувають між собою в жорстко визначених зв'язках і відношеннях. Загально визнаним є погляд, згідно з яким найцентральнішим його компонентом виступає предикат. Він перебуває “на вищому щаблі ієрархічної градації компонентів” [13, с. 40], є першим компонентом, без якого неможлива жодна семантична структура речення. Усі інші члени залежать від предиката тому, що сама поява їх у реченні зумовлена валентністю дієслова, до того ж, категорійні зміни дієслівної форми зумовлюють різне граматичне наповнення цих членів (пор.: *Учитель* ← *читає* → *віри*; *Віри* ← *читається* → *учителем*). Отже, саме предикат формує семантико-синтаксичну структуру простого речення, “вказуючи на кількість субстанціальних синтаксем та їх функцій. Кількісно-якісний склад субстанціальних синтаксем регулюється найпоказовішою властивістю предиката – його семантико-синтаксичною валентністю” [63, с. 137]. Остання означає здатність його програмувати лівобічні і правобічні аргументи відповідної семантичної природи. Перший із них (суб'єкт) є завжди обов'язковим, тоді як другий (об'єкт, адресат тощо) може входити, а може і не входити до реченнєвої рамки. В аналізованій уже граматичній концепції Н.М. Арват лівобічний поширювач цілком виправдано названо другим стрижневим компонентом семантичної структури, який є носієм предикативної ознаки, причиною, початком або джерелом дії, процесу чи стану [13, с. 41]. Відношення між суб'єктом і предикатом становлять основу речення, через яку розкривається співвідношення його змісту з дійсністю. До обов'язкових (основних, базових) компонентів, крім

предиката та суб'єкта, традиційно відносять деякі типи об'єкта (див., напр.: [13; 15]). Необов'язковими (додатковими, небазовими) вважаються деякі типи об'єкта, усі типи атрибутивних і адвербіальних конкретизаторів. З цим поглядом погодитися важко, оскільки з-поміж обставинних конкретизаторів виокремлюються такі локативні, темпоральні, інтенціальні, квалітативні й інші компоненти (за Теньєром, сирконстанти [254]), без яких речення не є інформативно завершеним. Пор.: *Хлопці розмістилися, Учень поводився і Хлопці розмістилися в саду (за хатою, на танку...), Учень поводився чемно (зухвало, гарно...)*. Отже, репрезентантами семантичної структури речень виступають дві структурні моделі: мінімальна, компонентний склад якої утворюють предикат та лівобічний аргумент (Sub + Praed), і поширена, конститутивний склад якої формують предикат, лівобічний та правобічний (правобічні) аргументи (Sub + Praed + Arq prav₁ [+Arq prav₂...]). Принагідно зауважимо, що опис моделей речення, тобто зразків, за якими воно може будуватися, і "формування списку моделей окремих мов є одним з настійних завдань синтаксису... Виявити кінцевий інвентар моделей речення відповідної мови означає дати синтаксисові таке ж ясне розуміння його структурних одиниць, їх типів і сфери функціонування кожної з них, яке давно має у своєму розпорядженні морфологія, що твердо знає, якими структурними типами та підтипами слів і якими формоутворювальними засобами володіє відповідна мова" [183, с. 21-22]. Поширену структурну модель Sub + Praed + Arq prav можна представити у вигляді 1) три-, 2) чотири-, 3) п'яти-, 4) шести- і 5) семикомпонентних конкретних субмоделей, як-от: 1) Sub + Praed + Arq prav [Obj], Sub + Praed + Arq prav [Adr], Sub + Praed + Arq prav [Instr], Sub + Praed + Arq prav [Adv], 2) Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Obj], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Instr], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adv], Sub + Praed + Arq prav₁ [Adv] + Arq prav₂ [Adv], 3) Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Adv], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Instr], 4) Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Instr] + Arq prav₄ [Adv], 5) Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Instr] + Arq prav₄ [Adv] + Arq prav₅ [Adv], 6) Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Instr] + Arq prav₄ [Adv] + Arq prav₅ [Adv] + Arq prav₆ [Adv].

Формально-синтаксичному рівневі притаманна своя ієрархічна організація. Учення про компонентну залежність цього рівня має тривалу історію, воно й сьогодні зазнає певних видозмін. Ще в XIX столітті А. Дмитрієвський вважав присудок "необмеженим володарем", "царем речення". Інші члени речення, на думку цього вченого, підпорядковані йому, і "від нього тільки одержують свій сенс і значення; якщо їх немає, навіть підмета, присудок самостійно достатньою мірою виражає думку й утворює ціле речення. По-іншому сказати: і саме речення є не що інше, як тільки присудок або з долученими до нього іншими частинами" (цит. за: [58, с. 290]). Підмет трактується як головний, найближчий до присудка додаток, що відповідає на питання називного відмінка. Поряд із ним функціонують й інші додатки – прямий (відповідає на питання знахідного відмінка без прийменника) та непрямої (відповідає на питання всіх інших відмінків, а також і знахідного з прийменником) (цит. за: [58, с. 293]). Вербоцентрична теорія, згідно з якою підметові властива залежність від присудка, оскільки останній програмує всі валентно пов'язані з ним іменні члени речення,

довгий час культивувався в лінгвістиці. Її розвивали такі відомі мовознавці, як В. Гумбольдт, О.О. Потебня, Л. Теньєр та інші. В. Гумбольдт переконував, що серцевиною простого речення виступає дієслово (дієслівний присудок), а “решта слів ... подібні до мертвого матеріалу, який чекає на своє поєднання, і лише дієслово є сполучною ланкою, що містить у собі й поширює життя... Думка, образно висловлюючись, за допомогою дієслова залишає свою внутрішню обитель і переходить у дійсність” [99, с. 199]. О.О. Потебня наголошував, що головне речення обов’язково має у своєму складі дієслово – *verbum finitum*, яке саме по собі формує речення [207, с. 84]. За Л. Теньєром, основу речення, що являє собою маленьку драму, яка має дію (дієслово), дійових осіб (актанти) і обставини (сирконстанти), утворює дієслівний вузол (див.: [254]). У сучасному мовознавстві набула поширення концепція, відповідно до якої вершиною речення є не один компонент (як на семантико-синтаксичному рівні – предикат і його валентність), а два: підмет та присудок [148, с. 12; 184, с. 77; 66, с. 23-25]. Вони однаковою мірою передбачають один одного, утворюють предикативну пару головних членів або предикативну основу речення: форма підмета залежить від семантичної специфікації дієслова-присудка, а категорійні ознаки присудка (особа, рід, число) визначає підмет (іменник або його субститут). У схематичному вигляді ієрархію, яка охоплює 1) семантико-синтаксичний і 2) формально-синтаксичний рівні речення, можна інтерпретувати так: 1) Sub ← Praed → Arq prav [Obj; Adr; Instr; Obj + Instr; Obj + Adr; Obj + Adv; Adv + Adv; Obj + Adv + Adv, Obj + Adr + Instr + Adv + Adv + Adv], 2) П ↔ Пр → Дчр [Д; Об; Д + Об; Об + Об; Д + Об + Об, Д + Д + Д + Об + Об + Об]. Взаємопов’язані й рівноправні підмет та присудок перебувають між собою у двобічному зв’язку, який називається предикативним. Специфіка його полягає не тільки у відношенні присудка до підмета, а й навпаки. “Обидва ці компоненти, – переконливо доводить В.Г. Адмоні, – прямують один до одного. Присудкове відношення виникає тільки там, де береться слово, що виражає предметне поняття, з метою динамічного означення його безпосереднього приписування йому в момент мовлення якого-небудь означення, прикмети (в найширшому сенсі слова) ... Напряма від цього слова (підмета) до слова (або словосполучення), яке виражає приписувану ознаку (присудка), за наявності зустрічного спрямування від присудка до підмета і є той необхідний напрям, без якого не може бути присудкового відношення” [4, с. 22]. До окремого типу входять речення, у яких предикативність виражається не двома головними членами, а одним. Підмет і присудок у таких реченнях не можна виділити, лише формально головний член уподібнюється одному з головних компонентів.

Уже було відзначено, що семантико-синтаксичний і формально-синтаксичний рівні речення можуть перебувати у симетричних та асиметричних відношеннях, тобто корелювати або не корелювати. Звертаємо увагу на те, що симетрія властива предикатові та присудку. Вони наділені здатністю видозмінювати свої морфолого-словотвірні-синтаксичні, лексико-семантичні категорії, але позбавлені змоги переміщатися з однієї реченнєвої позиції в іншу, чого не можна сказати про лівобічні та правобічні аргументи. Пор.: *Viter zмив посів* і *Посів змило вітром* [Sub → Д, Obj → П, P (Vf act) ↔ P (Vf pass)]. Некорелятивність семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної структури речення зумовлена

різними чинниками, з-поміж яких найважливішими є такі: 1) тип дієслівного предиката (для речень структурних моделей Sub + Praed, Sub + Praed + Arq prav), 2) наявність правобічного аргумента (для речень структурної моделі Sub + Praed + Arq prav). У реченнях структурної моделі Sub + Praed некорелятивні відношення найчастіше виникають тоді, коли предикатом виступають дієслова стану – фізичного, фізіологічного, емоційного. Лівобічний аргумент, представлений іменниками – найменуваннями людей, переміщається з первинної для нього позиції підмета в позицію приприсудкового другорядного члена – додатка, вираженого здебільшого давальним безприйменниковим відмінком [Sub (П→Д)]: *Хлопець радіє → Хлопцеві радісно; Петро спить → Петрові спиться*. Суб'єкт дії, виражений називним відмінком, і суб'єкт дії, репрезентований давальним відмінком, протиставляються один одному за ознакою “актив → пасив”: з функцією суб'єкта дії Sub (Nnom) пов'язана семантико-синтаксична ознака активності, а з функцією суб'єкта Sub (Ndat) – ознака деміактивності [66, с. 116] (див. також: [164, с. 171-197]). Природа предиката також видозмінюється: він зазнає трансформації “актив → пасив”, “дієслово → слово категорії стану”, “активне дієслово → пасивне дієслово”. Щодо речень структурної моделі Sub + Praed + Arq prav із некорелятивними відношеннями, то в них лівобічний і правобічний аргументи переміщуються зі своїх первинних позицій у вторинні: суб'єкт прямує з позиції присудка у приприсудкову позицію додатка, а об'єкт – із приприсудкової позиції додатка в позицію підмета [S→Д, Obj→П]: *Письменник пише роман → Роман пишеться письменником; Вітер зломив дерево → Дерево зломлене вітром*. Лексико-семантичний діапазон суб'єктної позиції формують іменники – назви людей, колективів людей, виробничих, навчальних, наукових, громадських або будь-яких інших установ, тварин, істот, комах, явищ природи. Реченням, у яких репрезентантом лівобічної позиції виступають іменники з ідентифікувальною семою “особа”, властива деміпасивна трансформація, а реченням, у яких лівобічну позицію заповнюють іменники – найменування явищ природи, – деміактивна трансформація [3, с. 185-186]. Лексико-семантичний склад реалізаторів об'єктної позиції широкий: поряд з іменниками – найменуваннями істот функціонують іменники на позначення різноманітних конкретних предметів. Трансформація на рівні предиката має такі основні форми вияву: “актив ← пасив”, “активне дієслово ← пасивне дієслово” “дієслово ← дієприкметник”. Окремий тип речень із некорелятивними відношеннями становлять синтаксичні конструкції на зразок *Дід голить себе*: правобічного аргумента, якому на формально-синтаксичному рівні відповідає додаток себе, у них немає, оскільки скороченою формою займенника себе, що вказує на спрямування дії на самого її виконавця, виступає афікс *-ся (-сь)*. Він нейтралізує перехідність, отже, переорієнтовує валентність дієслова-предиката. У цих реченнях відбуваються особливі зміни: прямий додаток не перетворено в підмет, а виникає інша трансформація: активну форму предиката переведено в пасивну. У семантичному плані змін не простежено. Некорелятивні відношення найчастіше виникають у реченнях із предикатами дії, що утворюють численний і різноманітний за своїм складом розряд дієслів: 1) дієслова творення, руйнування, видів діяльності (ремонтувати, руйнувати, розбивати, цементувати); 2) дієслова, що вказують на більший або

менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт (рубати, чистити, щербити); 3) дієслова несамотійного переміщення у просторі (везти, котити, волокти); 4) дієслова зміни місцеположення в просторі (ставити, опускати). Речення структурної моделі Sub + Praed + Arq prav, що мають тотожну власне-семантичну і нетотожну формально-синтаксичну будову, різняться додатковим відтінком, зокрема тим, що в синтаксичних конструкціях із дієсловами пасивного стану знижено комунікативний ранг суб'єкта дії і посилено ранг іншого учасника ситуації – об'єкта дії [255, с. 244]. Відмінність полягає ще й у тому, що перший набуває ознак пасивності, а другий – ознак активності. Суб'єктна позиція хоч і є валентно прогнозованою, однак може бути необов'язковою: *Поле ореється* → *Поле ореється трактором* → *Трактор оре поле*.

1.2. Лівобічно-предикатно-правобічні відношення в ієрархізованій структурі простого речення

Щодо кількості й наповнюваності рівнів речення як багаторівневої одиниці мови, ієрархічних відношень, які встановлюються між ними, існують різні погляди. Так, І.П. Распопов говорить про два рівні опису структури речення: конструктивно-синтаксичний і комунікативно-синтаксичний [211], тоді як Л. Теньєр аналізує п'ять рівнів: семантичний, категорійний, структурний, функціональний, лінійний [254]. Фр. Данеш у реченні виокремлює три рівні: семантичний, синтаксичний, комунікативний [301]. Про три репрезентовані рівні речення йдеться в працях А.П. Загнітка, зокрема про денотативний, логічний, семантико-мовний [113, с. 270]. Аналогічну точку зору обстоює Й.Ф. Андерш. Він розрізняє денотативний, логіко-семантичний і мовно-семантичний рівень, зауважуючи, що всі вони реалізують об'єктивно-смісловий зміст речення й перебувають між собою в суворо визначених ієрархічних відношеннях [11, с. 13-14]. Денотативний рівень, структуру якого ідентифіковано на основі логічного аналізу, є ієрархічно найнижчий і безпосередньо пов'язаний із реальними ситуаціями. Він виступає базою для логіко-семантичного рівня, призначення якого – розкривати семантику, що є результатом логічного аналізу відображення у свідомості людей відношень між учасниками реальних ситуацій, про які йшлося. На логіко-семантичному рівні ґрунтується найвищий рівень – мовно-семантичний, що маніфестує значення, яке є наслідком відображення за участю мислення цих же відношень у конкретній мові притаманним їй формально-синтаксичним ладом. Механізм моделювання речення, за концепцією Й.Ф. Андерша, можна представити в такому вигляді: універсальні реальні ситуації (денотативний рівень) → універсальні відношення між учасниками реальної ситуації (логіко-семантичний рівень) → семантична і формально-синтаксична структура речень певної мови. Урахування всіх рівнів є обов'язковим. “Трактування семантичної структури речення тільки з опорою на структуру ситуації, – твердить цей учений, – може призвести до того, що реченню буде приписана семантична структура, якої воно насправді не має. Наприклад, якщо вважати, що семантичні структури таких речень, як *Він говорив про неї багато поганих слів* і *Він обговорив її*, ізоморфно відображають структуру ситуації, то це означає приписати їм однаковий семантичний статус: агенс – дія – пацієнс – зміст. Неважко помітити, що в семантичній структурі другого речення відсутній учасник процесу, оскільки

предикат *обговорювати* не відкриває для нього відповідної функціональної позиції. Цей приклад ще раз підтверджує, що структурні особливості мови, зокрема лексико-граматична природа дієслова, ужитого у функції предиката, відіграють вирішальну роль при конституюванні семантичної структури речення” [11, с. 13]. У лінгвістиці побутує й інша точка зору: речення є чотирирівневою мовною одиницею. Наприклад, М.В. Всеволодова пропонує вичленовувати їх у такій послідовності: денотативний, комунікативний, семантичний і формальний рівні. Денотативний рівень, за її переконливим твердженням, є базовим. Він відображає екстралінгвальну типову ситуацію, до складу якої входять предикат та обов’язкові компоненти, або, за іншою термінологією, аргументи (як актанти, так і сирконстанти). Денотативний рівень реалізується в денотативній структурі висловлення, компоненти якої – “діючі особи і сценографія п’єси. Ніяких суб’єктивних значень, що йдуть від мовця, так само як і комунікативної перспективи висловлення в денотативній структурі висловлення... ще немає” [73, с. 56]. Комунікативний рівень безпосередньо пов’язаний з актуальним членуванням речення – визначенням теми і реми. Цей рівень дослідниця образно порівнює “з режисерським задумом стосовно головного героя спектаклю, але не завжди головного героя п’єси” [73, с. 57]. Семантичний рівень є відображенням суб’єктивного уявлення автором сутності факту, що повідомляється адресатові. Формальний рівень реалізує семантичну й комунікативну будову речення-висловлення, репрезентує члени речення (головні, другорядні та опосередковані другорядні). Як чотириярусну структуру витлумачує речення також І.Р.

Вихованець. На його думку, власне-семантичний, семантико-синтаксичний і комунікативний яруси “перебувають у різних взаємовідношеннях і мають різний стосунок до змісту і форми речення” [220, с. 125]. Власне-семантичний рівень має логічну (предметно-предметну) основу й тому характеризується універсальністю, отже, екстраполюється на всі мови. Його базою виступають компоненти-семантеми – предикат (зокрема, предикат зі значенням дії і предикат зі значенням стану) та аргументи (аргумент зі значенням діяча, адресата, об’єкта, результати, знаряддя, засобу, носія фізичного стану, носія всеохоплювального фізичного стану, ідентифікатива, компонентива, композитива, локатива). Предикатно-аргументна структура “є найбільш глибинним ярусом і відображає логічну будову речення” [там само]. Семантико-синтаксичний ярус представляє зміст висловлення через синтаксичні зв’язки між членами речення й відбиває семантико-граматичну будову конкретної мови. Цей рівень структурують компоненти-синтаксеми, які перебувають між собою в предикативному, підрядному або сурядному зв’язку. Вони можуть якісно й кількісно співвідноситися або не співвідноситися з компонентами-семантемами. Семантико-синтаксичний ярус як конкретний реалізатор власне-семантичного ярусу перебуває з останнім у відношенні тотожності або нетотожності.

Формою репрезентації семантико-синтаксичного ярусу є формально-синтаксичний ярус, компоненти якого – члени речення. Як уже було відзначено, вони пов’язані між собою предикативним, підрядним і сурядним зв’язком. Предикативний зв’язок існує між головними членами речення, підрядний – між детермінованими і детермінувальними членами речення, сурядний між

граматично незалежними членами речення. Власне-комунікативний ярус “утворює мовленнєву надбудову над мовним (тобто власне-семантичним, семантико-синтаксичним і формально-граматичним ярусами) синтаксисом” [220, с. 129]. Його компонентами є тема і рема. Означений ярус, таким чином, стосується сфери мовлення, тоді як перші три – сфери мови в логізованих, семантизованих і формалізованих проявах. Він, до того ж, займає своєрідне місце в реченнєвій ієрархії, оскільки пов’язаний із компонентами-семантемами, компонентами-синтаксемами, з одного боку, і членами речення, з іншого боку, тобто з власне-семантичною, семантико-синтаксичною і формально-граматичною структурою речення. Актуальне членування, слушно зауважує автор цієї концепції, “допомагає триярусній мовній структурі речення пристосуватися до мовленнєвих умов” [220, с. 130].

У теорії синтаксису опис об’єктивного змісту речення здебільшого ведеться з мовного погляду, тому власне-комунікативний (за іншою термінологією, комунікативний) рівень часто залишається поза увагою дослідників. Якщо ж аналізується проблема експлікації речення в мовленні у вигляді висловлення і цим самим розмежовуються синтаксичні одиниці мови та мовлення, то обов’язково з’ясовується проблема актуального членування речення, тобто цей рівень його відображення потрапляє в поле зору лінгвістів.

Погляди вчених, як уже було наголошено, не збігаються стосовно кількості рівнів речення, однак майже всі граматисти сходяться на тому, що логічний (денотативний, власне-семантичний) рівень є “інтернаціональним”, він пов’язаний із логічно осмисленим і відображеним у свідомості людей незалежно від того, якою мовою вони володіють, значенням, а логіко-семантичний (власне-семантичний, семантико-синтаксичний) і мовно-синтаксичний (формальний, формально-синтаксичний) рівні – з конкретною мовою. “Логічні форми як універсальні способи побудови думки, як загальні структури одиниць мислення, – констатує П.В. Чесноков, – завжди реалізуються в частковіших, національних за природою структурах думки, пов’язаних з особливостями граматичної будови конкретних мов, – у семантичних формах мислення” [279, с. 4]. Граматисти одностайні й у тому, що семантико-синтаксичні відношення, які спрямовані відповідно на логіко-семантичний (власне-семантичний, семантико-синтаксичний) і мовно-семантичний (формальний, формально-синтаксичний) рівні, перебувають між собою у складному взаємозв’язку і взаємозалежності. Найважливішими з-поміж них є такі: нетотожність, паралельне функціонування, специфічність вияву в різних синтаксичних одиницях (див.: [63, с. 43; 168, с. 24]). Семантико-синтаксичну структуру речення формують суб’єктні, об’єктні, адресатні, інструментальні, локативні, адвербіальні (часові, причинові, цільові, допустові та інші) семантико-синтаксичні відношення. Кожен тип відношень наділений специфічними функціями, індивідуальними ознаками. Спільність між ними в тому, що ці відношення спрямовані від залежного компонента до опорного, представленого предикатом. На основі семантико-синтаксичних відношень виділяються мінімальні семантико-синтаксичні одиниці – синтаксеми, які утворюють семантико-синтаксичну структуру речення. Г.О. Золотова під синтаксемою розуміє “мінімальну, далі неподільну семантико-синтаксичну

одиницю мови, що виступає одночасно носієм елементарного змісту й конструктивним компонентом складніших синтаксичних побудов, характеризується... певним набором синтаксичних функцій” [122, с. 4]. Ознаками синтаксеми є категорійно-семантичне значення слова, від якого вона утворена, відповідна морфологічна форма і здатність синтаксично реалізуватися в певних позиціях. Синтаксичну функцію ця дослідниця кваліфікує як “конструктивну роль синтаксичної одиниці в побудові комунікативної одиниці”. Вона виділяє три функції синтаксеми: самостійне, ізольоване вживання одиниці; уживання одиниці як компонента речення; прислівне вживання одиниці як компонента словосполучення (або сполучення слів) [там само]. Таке розмежування і протиставлення функцій є, на нашу думку, обґрунтованим тому, що воно, по-перше, зорієнтоване на взаємопов’язані семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні рівні мови і, по-друге, поширене як на речення, так і на словосполучення. Маємо всі підстави порівняти синтаксеми з фонемою (одиницею фонології) та морфемою (одиницею морфології), розрізняючи при цьому факультативні, комбінаторні та позиційні варіанти її [239, с. 99] (див. також: [188; 190]). Отже, під синтаксемами слід розуміти семантико-синтаксичні компоненти, які виділяються в реченні на основі семантико-синтаксичних відношень. Компонентний склад речення конститууюють незалежні, або центральні, і залежні, або периферійні, синтаксеми. Основою для такої диференціації виступає семантико-синтаксична валентність. Валентність та пропозиція, переконує І.Р. Вихованець, найбільшою мірою відбивають об’єктивний зміст речення. Пропозиція, у його витлумаченні, – це “стабільне семантичне ядро, об’єктивна константа речення, яка відображає структуру ситуації, події” [61, с. 121-122], а семантико-синтаксична валентність – здатність ознакового слова сполучатися з іншими (здебільшого, неознаковими) словами, мати певне число відкритих позицій, які можуть (факультативна валентність) або мають (обов’язкова валентність) заповнюватися одиницями відповідної семантичної природи [63, с. 123]. Ознаковим словом є предикат. Будучи центральною обов’язковою синтаксемою, він програмує відповідні місця для учасників ситуації, які, наголосимо ще раз, називаються по-різному: актантами, аргументами, партиципантами, комплементами, поширювачами. Залежно від кількості аргументів предикати, на думку І.Р. Вихованця, бувають нуль-, одно-, дво-, три-, чотири-, п’яти-, шестимісними [63, с. 122], чи, за граматичною концепцією А.П. Загнітка, нуль- – семимісними [113]. Пор.: *Вечоріє і Надходить вечір, Дівчина читає книгу, Син подарував матері “Кобзаря”, Хлопець їхав кіньми до дядька через луки, Староста переправляє продукти партизанам підводою з села до лісу через ближнє поле.* Предикат *вечоріє* в реченні *Вечоріє* є нуль-місним. Речення розгляданого типу, запевняє У. Чейф, “не містять у собі нічого, крім предикації... у них немає ніякого предмета, щодо якого зреалізовано предикацію... а предмет характеризується як стан... насправді потрібно говорити про наявність особливих станів всеохопного характеру, що стосуються всього середовища, а не якого-небудь конкретного предмета в ньому” [277, с. 50]. Ці структури Н.М. Арват відносить до речень-репрезентантів безсуб’єктної ситуації, тобто ситуації без учасників або предметів [15, с. 8]. Підставою для виділення

нуль-місних предикатів, за І.Р. Вихованцем, можуть служити лише формально-синтаксичні дані, оскільки з погляду логіки “предикат завжди передбачає хоча б один аргумент, стосовно якого щось стверджується або заперечується. Цей аргумент може бути настільки неозначений або з такою мірою неоднозначно пов’язуватися з відповідними загальними (всеохопними) станами, що його наявність у формально-граматичній структурі набуває невербалізованого характеру, тобто має нульове вираження” [220, с. 50]. Отже, предикати не бувають нуль-місними (див. також: [129]). Деякі вчені, щоправда, вважають предикати такого типу одномісними з особливим єдиним аргументом – елементивом. Аргумент із семантичною функцією носія всеохопного фізичного стану у формально-синтаксичній структурі цього речення і багатьох інших безособових синтаксичних структур, а також номінативних речень на взірць *Осінь, Вечір*, зауважує К.Г. Городенська, має нульове вираження, а предикат – лексичне вираження [89, с. 68]. Предикатові *переправляє* в реченні *Староста переправляє продукти партизанам підводою з села до лісу через ближнє поле* властива семимісна валентність, тобто він програмує сім аргументів, що позначають 1) особу і виконують стосовно нього (предиката) функцію суб’єкта, 2) предмет і виконують щодо нього функцію об’єкта, 3) особу і виконують стосовно нього функцію адресата, 4) вихідний пункт руху і виконують щодо нього функцію локативно-директивного члена зі значенням “старт”, 5) кінцевий пункт руху і виконують стосовно нього функцію локативно-директивного члена зі значенням “фініш”, 6) засіб пересування і виконують щодо нього функцію інструменталю, 7) шлях руху і виконують стосовно нього функцію локативно-транзитивного члена.

Предикатні синтаксеми відзначаються семантичною неоднорідністю. Їхній спектр формують предикати дії, предикати стану, предикати процесу, предикати якості, предикати кількості, локативні предикати [63, с. 137-138]. Аргументи традиційно поділено на лівобічні та правобічні. Якщо вдається до трьохелементної формули $a R b$, якою в логіці передають універсальні й конкретні відношення, то вона безпосередньо віддзеркалює природу тих відношень, що пронизують речення з дво- – семимісними аргументами: елементи a і b – це аргументи речення, елемент R – сам предикат; аргумент a – лівобічний, аргумент b – правобічний. Оскільки лівобічний елемент один, а правобічних може бути від одного до шести, то подану вище логічну формулу можна представити у вигляді таких конкретних репрезентантів: $a + R + b$, $a + R + b_1$, $a + R + b_1 + b_2$, $a + R + b_1 + b_2 + b_3$, $a + R + b_1 + b_2 + b_3 + b_4$, $a + R + b_1 + b_2 + b_3 + b_4 + b_5$, $a + R + b_1 + b_2 + b_3 + b_4 + b_5 + b_6$.

Лівобічний аргумент називають суб’єктною синтаксемою. Правобічні аргументи диференціюють на об’єктні, адресатні, інструментальні, локативні синтаксеми. З огляду на вище виділені логічно-реченнєві формули конкретні реалізатори набудуть такого семантичного опису: Sub + Praed + Arq prav [Obj], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Instr], Sub + Praed + Arq prav₁ [Obj] + Arq prav₂ [Adr] + Arq prav₃ [Instr] + Arq prav₄ [Adv loc: trans] + Arq prav₅ [Adv loc: dir = start] + Arq prav₆ [Adv loc: dir = fin]. У складі правобічних аргументів вичленовують субстанціальні синтаксеми і вторинні предикатні синтаксеми [63, с. 138-141]. Субстанціальні синтаксеми передають значення реальної предметності, тоді як вторинні синтаксеми “утворюються

внаслідок об'єднання простих речень у просте ускладнене речення” [63, с. 140]. Цілком логічним і аргументованим є запропонований І.Р. Вихованцем поділ речень на прості елементарні, в основі яких лежать субстанціальні синтаксеми, і семантично неелементарні прості речення, які постають на базі вторинних предикатних і субстанціальних синтаксем [там само]. Розряд вторинних предикатних синтаксем утворюють адвербіальні, атрибутивні й модальні синтаксеми. Адвербіальні синтаксеми диференціюють, у свою чергу, на часові, причинові, цільові, умовні й ін. обставинні значення. Великої популярності в мовознавстві набула концепція семантичної структури речення, яку запропонував представник генеративної граматики Ч. Філлмор. Він поділив речення, утворені на базі вербатива й однієї чи більше іменних груп, “кожна з яких пов’язана з дієсловом певним відмінковим відношенням” [270, с. 400], на пропозицію і модальний комплекс. У формуванні пропозиції бере участь дієслово, що програмує перспективу речення, та його аргументи, які вичленовуються за допомогою певної кількості семантичних функцій (“глибинних відмінків”), а саме: агентив (А), інструменталіс (І), датив (D), фактитив (F), локатив (L), об’єktiv (O) [270] (див. також: [271]). Жоден із цих відмінків “не можна інтерпретувати як просту відповідність поверхнево-синтаксичним відношенням “підмет” і “прямий додаток” у будь-якій конкретній мові” [270, с. 406]. Пріоритети “відмінкової граматики” Ч. Філлмора передусім у тому, що вона допомагає розмежувати логічний, граматичний, комунікативний, семантичний суб’єкт та об’єкт, чітко протиставити одиниці мовних ярусів речення. Ця грамика, зрештою, унеможлиблює сплутування термінів, скажімо, таких, як суб’єкт і підмет, об’єкт і додаток.

Предикат, який є фундаментом речення, програмує собі лівобічні та правобічні аргументи. Лівобічний аргумент, або суб’єкт, виконує семантичну роль агенса. Правобічні аргументи неоднорідні за своєю значеннєвою природою. Їх можна диференціювати на актанти та сирконстанти (див.: [254]). За актантами закріплено такі семантичні ролі: пацієнс, інструменталь, адресат, а за сирконстантами – локатив. Аргументи – актанти, а подеколи й сирконстанти – перебувають у сильному чи слабкому зв’язку з предикатом. Дослідниками встановлено, що з пониженням рангу актантів послаблюється їхній зв’язок із предикатом, тобто вони набувають статусу факультативних аргументів. Наприклад, у реченнях із монотранзитивними семантично поліфункціональними дієсловами обов’язковою є присутність пацієнса, вираженого формою знахідного відмінка іменників, а в реченнях із дитранзитивними вербативами зі значенням “дарувати” на правах облігаторних актантів перебувають пацієнс та адресат. Перший репрезентовано формою знахідного відмінка іменників, для другого регулярно є форма давального відмінка іменників. Пор.: *Хлопець читає книгу* [Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Obj (Nacc)], *Хлопець подарував книгу вчительці* [Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] + Arq prav [Adr (Ndat)]]. У реченнях із дієсловами місцеположення, загального переміщення спостережено іншу картину: на правах облігаторного правобічного аргумента (сирконстанта) функціонують локативи. Пор.: *Бійці лежали на узліссі, Мати стояла на танку* [Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv (prep + на + Nloc) loc (stat)]; *Дід прямував у садок, Бригадир пішов у бік*

лісосмуги [Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv (prep + в + Nacc) loc (dir: fin)]. У синтаксичних структурах із будь-яким типом предиката ніколи не послаблюється сила синтагматичного зв'язку його з агенсом. Пор.: *Хлопець снідає, Внук росте* [Sub (Nnom) + Praed (Vf)].

Лівобічно-предикатно-правобічним відношенням, що мають різноманітну семантичну інтерпретацію, пов'язану з конкретною синтаксичною формою, властива жорстка ієрархія. Предикат є вершинним компонентом цих відношень. Як інваріант він реалізується у вигляді таких семантичних варіантів, як дія, стан, процес, якість, кількість, місце. Предикат витлумачують як семантичну ознаку дії, стану, процесу, якості, кількості, місця, що, з одного боку, приписується суб'єктові, а з іншого – сполучається з об'єктом, адресатом, інструменталем, локативом. Саме предикативна ознака співвідносить зміст речення з дійсністю за допомогою таких актуалізованих семантичних ознак, як модальність, персональність, часова локалізованість. Під лівобічним аргументом – суб'єктом – розуміють той конституент предикативних відношень, який виступає субстанцією, що є джерелом якоїсь із виділених предикативних ознак, носієм її. Його розглядають як “певну позамовну сутність, ототожену з “реальним”, або “логічним”, суб'єктом (агенсом)” чи як “синтаксично незалежний субстанціальний компонент об'єктно-предикатної структури, що позначає носія предикативної ознаки” [120, с. 33]. Н.Ю. Шведова із суб'єктом пов'язує поняття носія дії, стану, сприймання, відношення або ознаки і пропонує таку дефініцію: “Суб'єкт – це той (те), від кого (чого) спрямована дія, стан, сприймання, відношення (у широкому розумінні охоплюючи володіння) або ознака” [287, с. 464]. Треба пам'ятати, що суб'єкт може бути не лише активною, а й пасивною субстанцією. Активний суб'єкт функціонує в реченнях із предикатами дії, руху, а пасивний – у реченнях з іншими типами предикатів. Суб'єкт пов'язаний із предметом, але не тотожний йому. Суб'єкт – це семантична категорія, тоді як предмет – формально-синтаксична. Між ними встановлюються симетричні та асиметричні відношення, про які йшлося вище. Симетричні відношення виникають, якщо суб'єкт функціонує в типовій для нього позиції підмета. Асиметричні відношення постають тоді, коли суб'єкт заповнює іншу, нетипову для нього позицію – позицію додатка.

Правобічний аргумент являє собою той елемент лівобічно-предикатно-правобічних відношень, що виступає як залежна від предиката субстанція, на яку спрямовано дію, за участю якої відбувається дія або якої вона стосується. Це, зокрема, об'єкт, адресат, інструменталь, локатив. Розглянемо один із важливих для реченнєвої структури аргументів – об'єкт. Він ідентифікується із субстанцією, на яку спрямовано дію. Типовою, але не єдиною можливою (якщо зважати на прислівний і приреченнєвий зв'язки) для нього у складі синтаксичної конструкції є позиція додатка. Відмінність між об'єктом та додатком у тому, що перший належить до семантичних категорій, а другий – до формально-синтаксичних. Як і суб'єктові та підмету, об'єктові й додатку також притаманні симетричні й асиметричні відношення. Умовою для виникнення симетричних відношень є функціонування об'єкта в позиції додатка, тоді як для асиметричних – у позиції підмета.

1.3. Категорія об'єкта у філософському й семантико-синтаксичному витлумаченні

Однією з важливих проблем філософії і лінгвістики є питання про природу таких категорій, як суб'єкт та об'єкт, і взаємозв'язок між ними. Розв'язання його має велике значення для розуміння суті зумовленого суспільно-історичною практикою процесу пізнання, тобто відображення об'єктивного світу у свідомості людей. З філософського погляду суб'єкт та об'єкт – категорії матеріальні: суб'єктом пізнання є “не свідомість сама по собі, а матеріальна істота, що має свідомість, – суспільна людина” [274, с. 503-504]; об'єктом пізнання “є ті фрагменти об'єктивної реальності, які потрапили в коло практичної й пізнавальної діяльності людини” [там само]. Щодо взаємозв'язку, який існує між означеними категоріями, то він очевидний: суб'єкт і об'єкт є не чим іншим, як протилежностями процесу пізнання, які взаємодіють між собою, зумовлюють одна одну: суб'єкт – це носій певного роду діяльності, суспільна істота, що пізнає світ, а об'єкт – те, на що спрямовано цю діяльність, пізнавана діяльність [274, с. 503; 269, т. 3, с. 322]. Суб'єкт і об'єкт – незалежні одна від одної категорії, які, проте, утворюють єдність: “об'єкт не є абстрактною протилежністю суб'єкта, тому що останній активно перетворює, “олюднює” об'єкт” [272, с. 466]. Матеріалістична логіка розглядає суб'єкт – об'єкт як діалектичну єдність протилежностей, як “конкретну” тотожність, що містить у собі елемент різниці. У найзагальнішому філософському витлумаченні суб'єкт – це “носій предметно-практичної діяльності й пізнання (індивід або соціальна група)”, “джерело активності, спрямованої на об'єкт” [39, т. 25, с. 24], а об'єкт – те, на що спрямовано діяльність, “що протистоїть суб'єктові в його предметно-практичній і пізнавальній діяльності” [39, т. 18, с. 259] (див. також: [269, т. 3, с. 322]). Отже, об'єктом виступають будь-які речі, що існують поза нами, незалежно від нашої свідомості, якщо вони потрапляють у сферу людської діяльності, тобто стають предметом пізнання, практичної дії суб'єкта.

Позамовні категорії суб'єкта й об'єкта знаходять безпосереднє відображення в мові, насамперед у такій її підсистемі, як синтаксис. Вони вже давно стали предметом мовознавчого аналізу. Енциклопедичні джерела поряд із філософським трактуванням об'єкта і суб'єкта подають їхнє лінгвістичне тлумачення. Наприклад, у “Большой Советской Энциклопедии” вміщено такі дефініції: “Суб'єкт у мовознавстві, термін, що об'єднує поняття граматичного, логічного (комунікативного, психологічного) і семантичного суб'єктів, класичним вираженням яких є підмет” [39, т. 25 с. 24]; “Об'єкт, формальна... і змістова категорія синтаксису. У змістовому плані об'єкт – ім'я предмета або особи, на які спрямовано дію, виражену дієсловом” [39, т. 18, с. 259] (див. також: [269, т. 3, с. 322; 116, с. 341, 138-139]). Об'єкт як реальність довілля, як матеріальне явище відрізняється від об'єкта речення, який репрезентує об'єктна синтаксема у вигляді морфологічних варіантів. Ця відмінність полягає насамперед у тому, що об'єкт із лінгвістичного погляду може бути матеріальним і нематеріальним (формальним). Таку точку зору обстоювали ще середньовічні логіки, коли вивчали зв'язок між дієсловом і його додатком. Формальний об'єкт наділений тією властивістю матеріального об'єкта, яка має в ньому бути обов'язково “для того, аби він міг

відчувати на собі відповідну дію. Формальний об'єкт, таким чином, розуміють як клас предметів, що визначається за тією ознакою, якою повинен бути наділений предмет, щоб він зазнав впливу дії, названої цим дієсловом" [18, с. 114].

Дослідниця Н.Д. Арутюнова має рацію, коли зауважує, що чистити можна лише те, що брудне, а сушити – те, що мокре. Формальний об'єкт дієслова розлучатися описується як “власна дружина”, “власний чоловік”, а дієслова красти – як “чужа власність” [18, с. 115].

Поняття суб'єкта і об'єкта, які є одними з найуніверсальніших категорій мови, оскільки “вони пов'язані з вираженням у мові універсальних категорій людської думки” [134, с. 3], використовуються в ученні про члени речення, у теорії відмінків і станів, а також у семантичному синтаксисі. У граматичній традиції цими поняттями позначаються такі члени речення, як підмет і додаток. Із суб'єктом та об'єктом пов'язані терміни “суб'єктно-предикатна структура речення” (*Квітка червоніє*), “суб'єктно-предикатно-об'єктна структура речення” (*Колгоспники збирають урожай*), “суб'єктні дієслова”, тобто вербативи, “при яких ім'я може бути тільки в синтаксичній позиції підмета” [219, с. 340] (*Батько спить; Сніг тане*), “об'єктні дієслова, тобто дієслова, що програмують після себе іменники в синтаксичній позиції додатка” (*Мати чистила картоплю*), “суб'єктно-об'єктні відношення”, тобто відношення, що встановлюються між суб'єктом та об'єктом за безпосередньою участю предиката. У теорії відмінків і в теорії станів суб'єкт “уживається для позначення діяча (також агенса) і протиставляється об'єктові”, а об'єкт – “для позначення предмета, що зазнає впливу (також пацієнс)” [219, с. 340, 172]. Суб'єкт у цьому розумінні не ототожнюється з підметом, а об'єкт із додатком (пор.: *Я прочитав книгу і Книга прочитана мною; Стіл уже накритий; Батько обнімає сина*). У семантичному синтаксисі суб'єкт витлумачується як виконувач дії або як носій стану, а об'єкт – як предмет, на який спрямовано дію. Суб'єкт на рівні речення – це аргумент (комплемент) предиката, що “є вихідним пунктом предикатної властивості... і виконує стосовно предиката функцію... репрезентанта дії або носія властивості”, тоді як об'єкт – аргумент (комплемент) предиката, який “виступає пунктом спрямування предикатного зв'язку. Найчастіше він виконує семантичну функцію вираження субстанції, що зазнає дії” [3, с. 190]. Суб'єкт і об'єкт як аргументи предиката в реченнях структурної субмоделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] існують не ізольовано, а насамперед у зв'язку з предикатом, що є найцентральнішим компонентом семантико-синтаксичної структури речення.

Суб'єктно-предикатно-об'єктну організацію речення як основної синтаксичної одиниці досліджували багато лінгвістів. Їхні семантико-синтаксичні концепції, як було відзначено вище, базовані на логічних, психологічних, семантико-синтаксичних, формально-синтаксичних, комунікативних засадах, що уможливило, з одного боку, диференціацію речення на рівні, зокрема такі, як логічний, семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний, комунікативний, а з іншого – поділ конститuentів семантико-синтаксичного рівня на основні (обов'язкові) та неосновні (факультативні). Основними вважаються ті компоненти, без яких воно втрачає інформативну коректність. До неосновних належать компоненти, що можуть опускатися, але речення при цьому не перестає бути

самодостатньою синтаксичною одиницею. Детальний опис семантико-синтаксичного рівня дає підстави твердити, що з огляду на семантичну коректність речення завжди основними є суб'єкт і предикат. Об'єктна синтаксема наділена здатністю входити до семантико-синтаксичної структури речення на засадах обов'язковості і факультативності, що пояснюється різними чинниками, передусім перехідністю / неперехідністю дієслова-предиката. К.Г. Городенська кваліфікує перехідність / неперехідність дієслова як морфолого-словотвірносинтаксичну категорію, зауважуючи, що це визначення відбиває основне – її морфологічну природу. Дослідниця розширює обсяг поняття “синтаксична ознака” щодо категорії перехідності / неперехідності, ідентифікуючи дієслівну транзитивність не із синтаксичним зв'язком керування і виділеним на його основі другорядним членом речення, як це робили попередники (див., напр.: [250, с. 331]), а із семантико-синтаксичним та формально-синтаксичним аспектами, тобто говорить про “зумовлену семантикою дієслівного предиката об'єктну валентність, яку реалізує об'єктна синтаксема, з якою співвідноситься позиція придієслівного другорядного члена речення” [255, с. 247]. На обов'язковість / необов'язковість об'єктної синтаксеми в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] впливають також морфолого-словотвірносинтаксична категорія стану, морфемна будова дієслова-предиката (наявність у його складі префікса, зорієнтованого на реалізацію об'єктних відношень), зрештою, семантика останнього. І основні, і неосновні компоненти завжди перебувають між собою в певних відношеннях і зв'язках. Семантико-синтаксичний рівень речення ґрунтується на семантико-синтаксичних відношеннях, які, твердить услід за Л. Теньєром І.Р. Вихованець, спрямовані від підпорядкованого (залежного) компонента до підпорядковувального (опорного) [63, с. 44]. Вони специфічно виявляють себе у простому елементарному, простому ускладненому і складному реченнях. У простому елементарному реченні існують лише субстанціальні (предметні) семантико-синтаксичні відношення, тоді як у простому ускладненому реченні “їх виражають детермінантні члени речення, утворені внаслідок згортання підрядної частини складнопідрядного речення” [63, с.45], пор.: *Роман клепає сару* [субстанціальні семантико-синтаксичні відношення] і *Хлопець плакав від болю ← Хлопець плакав, тому що відчував біль, Хлопець плакав тому, що йому боліло* [вторинні семантико-синтаксичні відношення]. Об'єктні відношення поряд із суб'єктними, адресатними, інструментальними, локативними, ще раз зацентруємо на цьому увагу, формують систему субстанціальних семантико-синтаксичних відношень. Критерієм для виділення цих відношень служить лексичне значення заповнювачів предикатної позиції, передусім дієслів. Семантика предиката, таким чином, програмує набір аргументів, визначаючи їхню рольову специфікацію й типологію. Наприклад, аргументним оточенням дієслова-предиката *косити* є суб'єкт дії (косар), об'єкт дії (трава, збіжжя), знаряддя дії (коса, косарка), а також місце дії (поле, луг, берег) та результат дії, віддалений у часі (сіно, отава, достиглий урожай). Урахування семантики предиката і його валентних властивостей лежить в основі класифікації речень за такими, до прикладу, характеристиками, як статальні (*Поїзд стоїть*), процесуальні (*Яблуня цвіте*) та акціональні (*Хлопець біжить до села*) речення, речення якісної характеристики (*Чай солодкий, Брат*

розумний), речення агентивно-об'єктні (*Художник пише картину*), агентивно-об'єктно-адресатні (*Художник дарує картину колезі*), агентивно-об'єктно-знаряддеві (*Художник пише картину маслом*), агентивно-об'єктно-локативні (*Художник пише картину на стіні*), агентивно-об'єктно-знаряддево-локативні (*Художник пише картину маслом на стіні*).

Об'єктними називають семантичні відношення, що встановлюються між об'єктом і дієсловом, тобто між дією та предметом, на який її спрямовано або якого вона стосується. Найтиповішою моделлю об'єктних відношень є така: “головний компонент (дієслово – Vf) → залежний компонент (іменник – Nx)”: *Тітка кришила буряк* (Коц.М.); ... *Сонечко вгріє землю та води* (Тют.). Спектр оформлювачів розглядуваного типу субстанціальних відношень не обмежений лише відмінковими засобами. До нього входять ще й прийменниково-відмінкові форми. Модель об'єктних відношень набуде такого вигляду: “головний компонент (дієслово – Vf) → залежний компонент (прийменниково-відмінкова форма іменника – prep + Nx)”: *Кузька ... ханає його за полу піджака* (Тют.Г.). Об'єктні відношення репрезентуються і такими моделями, як “головний компонент (прикметник – Adj) → залежний компонент (іменник – Nx)”: ... *гуцулка Параска була певна свої здобичі* (Коб.); “головний компонент (прикметник – Adj) → залежний компонент (прийменниково-іменникова форма іменника – prep + Nx)”: ... *На кого більше схожий мій слідчий – на kota чи на пса?* (Мур.); “головний компонент (слово категорії стану – Adj praed) → залежний компонент (іменник – Nx)”: ... *йому шкода ... товариша* (Гж.); “головний компонент (слово категорії стану – Adv praed) → залежний компонент (прийменниково-іменникова форма іменника – prep + Nx)”: *Мені ... жаль на ворогів і на подоланих* (У.).

Крім поняття суб'єкта та об'єкта, існують поняття суб'єктності і об'єктності. Це власне-лінгвістичні поняття. Їх витлумачують як функціонально-семантичні угруповання, що об'єднують у своєму складі всі можливі варіанти семантики суб'єкта та об'єкта і лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби, які служать для вираження цих варіантів. Угрупованням, про які йде мова, притаманна внутрішня семантична і граматична диференціація. Так, з-поміж граматичних варіантів об'єктної синтаксеми в елементарних простих реченнях, представлених структурною субмоделлю Sub + Praed + Arq prav [Obj], основним виступає знахідний безприйменниковий відмінок (Nacc). І.Р. Вихованець, з'ясовуючи ієрархічну організованість відмінків, одним із ядерних центрів відмінкової системи вважає знахідний відмінок. Ядерний статус його потверджується тим, що охоплена ним об'єктна субстанціальна позиція є найважливішою позицією семантико-синтаксичної структури речення, а пов'язана з цим відмінком “формально-синтаксична позиція ... сильнокерованого другорядного придієслівного члена речення, поєданого з дієсловом сильним підрядним зв'язком” створює “виділювану на основі синтаксичних зв'язків формально-синтаксичну структуру речення” [70, с. 63]. Спектр граматичних варіантів об'єктної синтаксеми утворюють також родовий безприйменниковий відмінок, який при певному лексико-семантичному наповненні валентної рамки Praed + Arq prav [Obj] взаємодіє зі знахідним відмінком, давальний безприйменниковий і називний відмінки та прийменниково-відмінкові форми: з + Nx [Ngen, Ninst], за + Nx [Nacc, Ninst], без + Nx [Ngen], від + Nx [Ngen], в/у + Nx [Ngen, Nloc, Nacc], для + Nx [Ngen], до + Nx [Ngen], на + Nx [

Nacc, Nloc], над + Nx [Ninst], об + Nx [Nacc, Nloc], о + Nx [Nloc, Nacc], під + Nx [Ninst], перед + Nx [Ninst], по + Nx [Nloc], про + Nx [Nacc], проти + Nx [Ngen], супроти + Nx [Ngen], серед + Nx [Ngen].

Категорія об'єкта, об'єктні синтаксеми, об'єктні відношення, об'єктність знайшли належне висвітлення в працях багатьох мовознавців (див., напр.: [7; 8; 9; 18; 92; 106; 113; 134; 202]). Категорія об'єкта в сучасній науковій літературі трактується неоднозначно. Є підстави говорити про її ширшу і вузчу інтерпретацію – залежно від того, якого реченнєвого рівня вона стосується. Одні дослідники закріплюють за нею значення “компонент-семантема” і “компонент-синтаксема”, тобто співвідносять із двома рівнями речення – семантико-синтаксичним і формально-синтаксичним. Об'єкт у такому разі постає як формальна і змістова категорія синтаксису. У змістовому плані об'єкт – це ім'я предмета або особи, на які спрямовано предикатну дію, а у формальному – член речення, що означає предмет чи особу, на які спрямовано дію або якої вона стосується. Компонент-синтаксема додаток буває прямим і непрямим. Прямий додаток позначає об'єкт, на який безпосередньо переходить дія. Непрямий додаток асоціюється з об'єктом, на який дія переходить не прямо й не повністю, а частково. Основна ж відмінність між прямим і непрямим додатками міститься не в характері спрямованості дії на предмет. Визначальною рисою для непрямого додатка є, насамперед, вираження його формами непрямих відмінків, крім знахідного [113, с. 175]. Переконалівою й послідовнішою видається інша точка зору, згідно з якою об'єкт кваліфікується вузче: його ідентифікують лише з компонентом-семантемою, тобто із семантико-синтаксичним рівнем речення. Переваги цієї концепції в тому, що, з одного боку, зникає сама собою необхідність розрізнення понять “граматичний об'єкт” і “семантичний об'єкт”. Перше поняття кваліфікують як додаток – прямий (зовнішній [незмінний], внутрішній [результативний]) і непрямий (прийменниковий, безприйменниковий), друге – як об'єкт або аргумент речення, що називає неактивну субстанцію, на яку спрямовано предикатну ознаку або якої вона стосується. З іншого боку, створюються умови для чіткого протиставлення семантико-синтаксичного і формально-синтаксичного рівнів речення структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], для встановлення семантико-синтаксичних відношень, які існують між ними.

Об'єкт як один із аргументів семантико-синтаксичної структури речення є за своєю природою складним явищем, оскільки він не має якого-небудь одного денотативного значення, односпрямованого семантичного зв'язку з предикатом, характеризується значеннєвою розгалуженістю і цим самим віддзеркалює багатоманіття зв'язків і відношень, що існують між людиною і довкіллям, між предметами та явищами навколишнього середовища. Об'єктні синтаксеми зближуються із суб'єктними синтаксемами та предикатом тим, що беруть участь у формуванні переважної більшості типів речень, уносять до значеннєвого плану синтаксичної конструкції здебільшого ту інформацію, без якої вона не може існувати, отже, функціонують як обов'язкові компоненти, зумовлені правобічною валентністю різних щодо плану змісту предикатів. За переконливим твердженням В.В. Богданова, об'єктні синтаксеми виступають не просто одним із субстанціальних компонентів семантико-синтаксичної структури речення, а

виконують у ньому гіперроль (див.: [37]).

Деякі вчені об'єктом вважають будь-який аргумент речення, що не є суб'єктом. Погодитися з цим не можна хоча б з тієї причини, що синтаксична конструкція не являє собою уніфіковану семантичну структуру, а постає як складний механізм, утворений за участю аргументів, котрі суттєво відрізняються один від одного, а в сукупності формують його змістову структуру – вирізаний і оброблений думкою фрагмент довкілля, який називають індивідуальною денотативною ситуацією або подією. Необхідно при цьому враховувати те, що реченню властиві внутрішні і зовнішні зв'язки. Перші зв'язки визначають ієрархію, яка існує між елементами його граматичної організації, а другі вказують на співвідношення між реченням і системою частин мови, лексичною семантикою, синтаксичною деривацією, знаковою ситуацією, структурою думки тощо. Вони однаковою мірою важливі для нього. За переконанням інших дослідників, об'єктами слід вважати такі аргументи, як пацієнс та адресат. Пацієнс – це об'єкт, на який безпосередньо спрямовано фізичну дію, процес або стан (фізичну дію, почуття, сприймання, мислення) з боку агенса (ці речення представлені такою базовою структурою, як “агенс – спрямована дія – пацієнс”), адресат – це об'єкт, на користь чи на шкоду якого відбувається дія (фізична дія) (ці речення представлені такою базовою структурою, як “агенс – спрямована дія – пацієнс – адресат”, “агенс – неспрямована дія – адресат”). Недосконалість аналізованої концепції в тому, що ототожнення понять “пацієнс” і “об'єкт” зумовлює визнання однаковими різних рівнів речення – денотативного, компонентом якого є пацієнс, та семантико-синтаксичного, конститuentом якого виступає об'єкт. Об'єктна й адресатна синтаксеми виконують у реченні різні семантичні функції, отже, вони не можуть характеризуватися родо-видовою залежністю. Трапляються, однак, випадки, коли об'єктне й адресатне значення чітко не протиставляються, тобто маємо справу з перехідним явищем між об'єктом й адресатом. Об'єктні та адресатні синтаксеми – цілком самодостатні аргументи речення, яким властиві свої граматичні засоби вираження. Вони перебувають у видовій залежності до родового поняття “субстанціальні синтаксеми”. Отже, різновидами останніх слід вважати суб'єктні, об'єктні, адресатні, інструментальні та локативні синтаксеми. Досить чітко означена родо-видова ієрархія представлена в граматичній концепції М.В. Мірченка. Субстанціальність він розглядає як семантико-синтаксичну надкатегорію елементарного простого речення, що тісно пов'язана з іншою надкатегорією – предикатністю. Субстанціальність, за його твердженням, “виражає значення власне-предметності (реальної, а не граматичної предметності), властивість власне-іменникового слова передавати сукупність функціональних значень власне-предметності (суб'єкта, об'єкта, адресата, інструментала, локатива) і в типових виявах виступати в ролі залежної від предиката іменникової синтаксеми” [182, с. 152]. Вона представлена п'ятьма підкатегоріями, з-поміж яких, крім об'єктності, ще й суб'єктність, адресатність, інструментальність і локативність. Внутрішня родо-видова диференціація на цьому не завершується. Підпорядкована надкатегорії субстанціальності підкатегорія об'єктності має шість граем: граему об'єкта локативної дії, граему об'єкта процесу, граему об'єкта стану, граему об'єкта вищого ступеня порівняння і граему об'єкта

найвищого ступеня порівняння [182, с. 161-162]. Кожна із них виконує в реченні структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] свою роль, уносячи до його значеннєвого плану свою інформацію.

Проблема семантичної класифікації об'єктних синтаксем – це ще одне складне, дискусійне і далеке від остаточного розв'язання питання. Семантична типологія об'єктних синтаксем прямо залежить від семантичної типології предикатів, оскільки саме валентною структурою останніх визначається 1) наявність / відсутність правобічних аргументів, і об'єктного зокрема, 2) їхня кількість, 3) семантична наповнюваність, 4) граматична оформленість. Мова йде про змістову і формальну валентність. Змістова валентність залежить від значення слова, а не від морфологічної будови мови, тоді як формальна – від словоформи й детермінована саме морфологічним ладом мови. Виділення типів валентності, наголошує С.Д. Кацнельсон, тісно пов'язане з мисленнєвими категоріями, що лежать в основі граматичної будови мови [134, с. 164-167]. Зрозуміло, що не можна обходити увагою інші важливі чинники, скажімо, ті, які виділяють Н.Д. Арутюнова та Є.М. Ширяєв, – “психологічні механізми, “життєву логіку”, позамовну дійсність... комунікативну ситуацію, мету, з якою роблять повідомлення, граматичні й лексичні можливості мови, мовний узус, стилістичні норми і форми комунікації” [20, с. 5].

Складність семантичної інтерпретації предикатів пов'язана з тим, що дієслова, які становлять ядро предикатів, прикметники, а почасти й слова категорії стану (предикативи), які можуть обіймати позицію Praed, мають складну семантичну структуру, наділені багатством категорій, широтою парадигматичних і синтагматичних зв'язків. Загальноприйнятої класифікації дієслівної лексики немає, і, справедливо зауважує Л.М. Васильєв, “наряд чи вона взагалі можлива, тому що будь-яка класифікація зумовлюється певними принципами й аспектами, а вони визначаються метою й завданнями дослідження” [54, с. 39]. Одна справа систематизувати дієслівну, ад'єктивну лексику, а зовсім інша визначити типи предикатів, функцію яких можуть виконувати дієслова, предикативи, прикметники. В основу класифікації семантичних типів предикатів покладено різні принципи [48; 277; 63]. О.В. Падучева переконує, що при створенні семантичної типології предикатів варто враховувати їхнє лексичне значення, денотативний статус аргументів, що супроводжують їх, значення виду і часу дієслівної форми й інші критерії [197, с. 98]. Семантичну структуру речення, на думку Й.Ф. Андерша, формують предикати, які об'єднуються в 12 семантичних типів: 1) предикати активної діяльності (звиватися), 2) предикати процесуального стану (хворіти), 3) предикати зміни стану (холонуть), 4) предикати характерної процесуальної ознаки (кусатися), 5) предикати кваліфікативної процесуальної ознаки (господарювати), 6) предикати настання, продовження чи припинення існування (настати), 7) предикати психічного відношення (кохати), 8) предикати емоційного впливу (мучити), 9) предикати сприймання (бачити), 10) предикати усвідомлення (згадувати), 11) предикати пасивного відношення (володіти) і 12) предикати статичного відношення (рівняти) [8, с. 125]. Пропонована класифікація не охоплює всіх семантичних різновидів предикатів. Її доповнюють, наприклад, такі семантичні типи, як предикати фізичного відношення (мучитися),

предикати фізіологічного відношення (голодувати), модальні предикати (потребувати), предикати взаємно-спрямованої активності (наймати) тощо. З іншого боку, означені семантичні типи можна об'єднати в один тип на основі ідентифікувальної семи вищого порядку. Предикати процесуального стану, наприклад, логічно інтегруються з предикатами психічного відношення і предикатами емоційного впливу. Аргументованішою є точка зору, згідно з якою предикати об'єднано на основі родових, а не видових сем у великі групи, у складі яких виокремлено підгрупи. Таку класифікацію розробила Т.В. Булигіна. Характеризуючи семантичні типи дієслівних предикатів, вона диференціює їх на два класи: 1) клас якості (властивості) і 2) клас явищ. Останній клас поділено на 1) динамічні явища (процеси і дії) та 2) статичні явища (стани, ситуації, положення, місцезнаходження) [48, с. 17-20]. На інтегративних засадах будує свою концепцію і Г.О. Золотова, членуючи предикати на два семантичні типи: 1) акціональні предикати (фізичної дії, ментальної дії), 2) неакціональні (статуальні, функтивні, релятивні, комплікатори) (див.: [121; 123, с. 57-73]. Оригінальну класифікацію предикатів запропонував І.Р. Вихованець. Її засадничими принципами є 1) план змісту предиката, 2) його частиномовна належність. Відповідно до семантики предикатні синтаксеми об'єднано в шість груп: 1) предикати дії; 2) предикати процесу; 3) предикати стану; 4) предикати якості; 5) локативні предикати і 6) предикати кількості [63, с. 137-138; 66, с. 93-111]. Кожну групу схарактеризовано у плані семантичної наповнюваності й частиномовної приналежності: предикати дії, процесу, локативні предикати являють собою дієслівні предикати; предикати процесу представлені словами категорії стану (за іншими класифікаціями, предикативними прислівниками [250, с. 440-443]), предикати якості – прикметниками, а предикати кількості – числівниками. Визнаючи таку класифікацію аргументованою, деякі українські дослідники уточнюють її. Вони не вирізняють в окремий значеннєвий тип локативні предикати, а розглядають їх у складі 1) предикатів дії, 2) предикатів стану і 3) предикатів процесу, мотивуючи це тим, що локативна семантика на рівні предикатів є не первинною, абсолютно новою стосовно предикатних одиниць значеннєвою сутністю, а похідною (див., напр.: [174]). Зберігаючи значення дії, процесу та стану, предикати набувають просторової семантики, оскільки програмують локативну субстанціальну синтаксему *Arg prav [Obj (prep(loc) + Nx)]*. Якщо ж аналізувати парадигматику й синтагматику об'єктних відношень, то збереження за предикатами саме локативної сутності є досить вагомим і необхідним. З-поміж предикатів дії виокремлено ті, з якими регулярно поєднуються об'єктні синтаксеми, і ті, з якими поєднуються локативні синтаксеми. Так, при дієсловах конкретної фізичної дії “природно” вживається об'єктна синтаксема конкретної фізичної дії, а при власне-локативних дієсловах, дієсловах зі значенням місцезнаходження, місцеперебування – адвербіальні синтаксеми, що називають місце дії (за просторовим орієнтиром, перед просторовим орієнтиром, над просторовим орієнтиром, під просторовим орієнтиром, поверх просторового орієнтира, в нижній частині просторового орієнтира, на незначній віддалі від просторового орієнтира, на значній віддалі від просторового орієнтира тощо). При окремих дієсловах можуть одночасно функціонувати об'єктні та адресатні,

інструментальні, адвербіальні (в різних семантичних модифікаціях) синтаксеми. Це предикати на позначення переміщення, пересування в просторі (везти, тягти, волокти, котити, сунути, нести).

Отже, об'єктивним синтаксемам властива семантична поліфункціональність. Їхня значеннєва специфікація детермінована безпосередньо планом змісту основного носія валентності речення.

РОЗДІЛ 2. ЗНАХІДНИЙ І РОДОВИЙ ВІДМІНКИ ЯК ЯДЕРНІ РЕПРЕЗЕНТАНТИ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ У РЕЧЕННІ

2.1. Семантико-синтаксична структура речень з акузативним об'єктом

Знахідний відмінок із погляду його синтаксичної сфери вживання та семантичних параметрів став предметом уваги багатьох дослідників [238; 261; 51; 70; 195]. Однією з актуальних проблем, яка була і залишається в полі зору дослідників, – зв'язок акузатива з іншими відмінками, що наділені здатністю функціонально заступати його [69; 66; 238; 113]. Усі відмінки, маючи набір семантичних спеціалізацій, які не завжди чітко протиставляються й подеколи набувають синкретичності, “у своїх визначених функціях взаємодіють з одним чи кількома іншими відмінками, у результаті чого створюються сектори функціональної взаємодії, у яких виявляються окремі системи відмінків. Їх установлення має першочергове значення для виявлення специфічної характеристики кожного з відмінків” [238, с. 46]. Щодо особливостей знахідного відмінка, зокрема безприменникового, то він на тлі відмінкової системи, особливо на фоні родового, орудного та місцевого відмінків, окреслюється більш-менш чітко стосовно спектра синтаксичного функціонування й семантичного наповнення (див.: [70, с. 147]). Основним значенням акузатива, яке сформоване на основі його синтаксичних функцій і є водночас “абстрагованим від цих синтаксичних функцій” [218, т. I, с. 475], слід вважати об'єктне: він “позначає предмет безпосереднього, прямого й повного застосування дії, предмет, до якого безпосередньо спрямоване чие-небудь відношення, сприймання” [218, т. I, с. 482]. Периферійною для нього є суб'єктна, локативна, темпоральна, квантитативна семантика. Форма знахідного відмінка може перебувати поза власне-відмінковим функціонуванням. Це відбувається тоді, коли він виступає не в ролі валентного партнера у складі речень три- або багатоконпонентних структурних субмоделей (Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [+ Arq prav₃...]), а разом із неповнозначними дієслівними зв'язками *становити* і *являти собою*, що максимально наближені до найабстрагованішого дієслова-зв'язки *бути*, конституює предикатну сполуку, у якій ці зв'язки “переводять відмінкову форму в дієслівну (присудкову) позицію і нейтралізують відмінкові ознаки” [255, с. 70], напр.: *Дискурс являє собою ... зразок мовленнєвої поведінки* (З.А.). Периферійність регламентованих суворими лексико-семантичними рамками адвербіальних значень у загальній системі спеціалізацій акузатива не позбавляє, проте, їх високої частоти вживання [218, т. I, с. 482].

Досить аргументовано й оригінально витлумачує знахідний відмінок І.Р. Вихованець [69; 70, с. 62-65, 66-69, 87-105, 204-211; 255, с. 67-70]. У його граматичній концепції про систему відмінків, яка є жорстко ієрархізованою, оскільки елементи її, відрізняючись один від одного й займаючи відповідно до своїх формально- та семантико-синтаксичних виявів різне місце в граматичному ладі сучасної української мови, “розташовуються в рамках цілого в певному порядку від вищого до нижчого” [70, с. 62], акузатив віднесено до ядерної зони. Загалом же відмінкову систему диференційовано на три зони: центральна, напівпериферійна й периферійна, які “включають різну кількість відмінків,

вирізняються можливостями репрезентації відмінкової системи в цілому, характером зв'язку з предикатним дієсловом, діапазоном семантико- і формально-синтаксичного ускладнення відмінків, парадигмою функціональних еквівалентів, трансформаційними відношеннями між компонентами відмінкової системи, а також лексичним наповненням відмінкової позиції” [там само]. Ядро, або центр, цієї системи, крім знахідного, становить ще й називний відмінок. Підставою для такого виокремлення є передусім те, що охоплювані ними суб'єктна (називний відмінок) і об'єктна (знахідний відмінок) субстанціальні позиції виступають найважливішими семантико-синтаксичними позиціями речень структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf), Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [+ Arq prav₃...], а пов'язані з цими відмінками формально-синтаксична позиція підмета (називний відмінок) і позиція сильнокерованого придієслівного другорядного члена речення (знахідний відмінок) створюють виділювану на основі синтаксичних зв'язків формально-синтаксичну організацію речень структурних субмоделей П (Nnom) + Пр (Vf), П (Nnom) + Пр (Vf) + Дчр [Д (Nacc)], П (Nnom) + Пр (Vf) + Дчр₁ [Д (Nacc)] + Дчр₂ [+Дчр₃...] (див.: [70, с. 62-63]).

Про ядерність номінатива й акузатива свідчить і те, що вони, конституюючи позиції Sub (Nnom) і Arq prav [Obj (Nacc)], не виявляють обмежень стосовно лексико-семантичного наповнення з тією лише корекційною ознакою, що функцію суб'єкта здебільшого виконують іменники – найменування істот, зокрема людей, причому з усім можливим спектром ідентифікувальних ознак: “місце проживання”, “національність”, “політична належність”, “фахова діяльність” і т.ін. Причина цього полягає в антропоцентричному принципі структури мови. Вона, твердить Ю.С. Степанов, створена за міркою людини, і цей масштаб закладено в самій організації мови, причому докільля пізнається “не окремою людиною, а багатьма людьми і ... суспільством загалом” [245, с. 11].

Семантико-синтаксичні функції, закріплені за акузативом, який заповнює в реченні припредикатну позицію, доречно диференціювати на первинні та вторинні [255, с. 67]. Уже було відзначено, первинною для нього є об'єктна функція. До іманентних формально- й семантико-синтаксичних ознак знахідного відмінка об'єкта слід віднести субстанціальність, валентний зв'язок із предикатом, пасивність, фінальну спрямованість дії, процесу чи стану, формально-синтаксичну ознаку центральності [255, с. 68]. Знахідний об'єктний відмінок характеризується ізофункціональними зв'язками з іншими відмінками, які реалізують значення об'єктності. Крім зовнішньовідмінкових, йому притаманні внутрішньовідмінкові зв'язки, що знаходять вияв на рівні припредикатних компонентів Arq prav (Nacc) і Arq prav (prep + Nacc). Основним репрезентантом об'єктності виступає правобічний аргумент Arq prav [Obj (Nacc)], для якого типовою є обов'язкова валентність. Цю функцію здатні також виражати аргументи, що мають своєю вихідною базою модель prep + Nacc: Arq prav [Obj (на + Nacc)], Arq prav [Obj (в/у + Nacc)], Arq prav [Obj (за + Nacc)], Arq prav [Obj (про + Nacc)], Arq prav [Obj (об + Nacc)]. Вони можуть уходити до складу речення на засадах облігаторності і факультативності. Синтаксичні конструкції, утворені за зразком структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed + Arq prav [Obj (Nacc)] і Sub (Nnom) + Praed + Arq prav [Obj (

рер (на, в/у, за, про, об) + Nacc)], різняться не лише обов'язковою/необов'язковою участю припредикатних об'єктних конститuentів у формуванні їхнього плану змісту, а й ступенем продуктивності, що виявляється в максимальній кількісній перевазі речень першої структурної субмоделі над реченнями другої структурної субмоделі, та складом основних носіїв валентності. Стосовно позиції Praed, то ця відмінність полягає в тому, що в реченнях із об'єктним аргументом Arq prav [Obj (Nacc)] її заповнюють лише дієслова, тоді як у реченнях із об'єктним аргументом Arq prav [Obj (рер (на, в/у, за, про, об) + Nacc)] дієслова й прикметники. Усталений погляд на те, що конструктивним центром речень, в основі яких лежить структурна субмодель Sub (Nnom) + Praed + Arq prav [Obj (Nacc)], виступають тільки дієслова-предикати [69, с. 10], потребує уточнення, а саме: роль предиката можуть виконувати також прикметники. Їхній склад представлений двома лексемами: винний (винен, винуватий [розм.]) – “який має борг”, вартий (варт) – “який коштує щось” [241, с. 117, 118] (пор. також: [95, с. 126]): *Безмірну дяку винен я...* (У.); *Сирота що винне* (Гон.); *Вона щось варта* (Коб.). У реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (Nacc)] чітко простежуються обмеження не тільки на рівні прикметника-предиката, а й на рівні об'єктного аргумента. У них “форма знахідного відмінка залежного компонента пов'язана з цілком конкретним значенням... прикметника” [95, с. 126]. До типових репрезентантів приад'єктивної позиції слід віднести іменники – назви грошових одиниць, предметів, “які були позичені й підлягали поверненню особі-власникові” [45, с. 168], до нетипових – субстантиви – найменування абстрактних понять [241, с. 117-118].

Лексико-семантична структура дієслів-предикатів, які детермінують об'єктний аргумент Arq prav [Obj (Nacc)], досить широка. Вона охоплює предикати дії і предикати стану, що, у свою чергу, представлені розлогим спектром ідентифікувальних сем. Основний масив утворюють перехідні дієслова. Транзитивність, як відомо, передбачає те, що “наслідки дії, вираженої дієсловом, “переходять” від агенса (або “діяча”) на пацієнса (або на “мету”)” [157, с. 371]. Інакше кажучи, перехідні дієслова вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками у формі акузатива передусім тому, що вони позначають не будь-яку, а лише ту дію, котра потребує об'єктної характеристики, і “ця характеристика може бути забезпечена граматичною семантикою знахідного відмінка іменників” [211, с. 54]. Така сполучуваність, крім усього, є ще й зв'язаною, оскільки вона “здійснюється за рахунок єдино допустимих (за призначенням відповідно до тієї або тієї позиції) класів словесних форм” [211, с. 59]. Отже, репрезентована транзитивними вербативами дія спрямована на об'єкт, виражений знахідним відмінком іменника. У таких синтаксичних конструкціях, як і в реченнях із родовим об'єкта, коли виражається заперечення або коли субстантив уживається у значенні частини від цілого, припредикатний член не може опускатися, тому що його елімінування робить синтаксичну конструкцію інформативно некоректною, пор.: *Ми стиснули зброю* (З.) і *Ми стиснули*. Таким чином, зону об'єктності в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nx)] формують об'єкти дії й об'єкти стану. Ці семантичні фрагменти об'єктності залежно від значенневої природи заповнювача позиції Praed (Vf) можна

диференціювати на вузчі сегменти, як-от: “об’єкт створення”, “об’єкт руйнування”, “об’єкт пізнання”, “внутрішній об’єкт”, “зовнішній об’єкт” тощо. До індивідуальних характеристик розглядуваних речень слід віднести й те, що в них знахідний об’єкта може мати специфічну форму. По-перше, мова йде про знахідний тавтологічний, коли в іменникові повторюється основа дієслова, яке здатне “керувати в подібних конструкціях як знахідним тавтологічним, так і знахідним нетавтологічним (ідентичність коренів дієслова й іменника – тут явище з граматичного погляду неістотне і випадкове)” [69, с. 19.]: *Без нарікань вона **робила** найтяжчу **роботу*** (Стел.); ...*він **думав** свою бурлацьку **думу*** (Б.).

Тавтологія виникає найчастіше тоді, коли позицію Praed (Vf) обіймають дієслова конкретної фізичної дії в різних семантичних виявах або інтелектуальної дії. Позицію Arq prav [Obj (Nx)], як і слід очікувати, заповнюють субстантиви абстрактної семантики, які називають дії, процеси, інтелектуальні й наукові поняття. Характерно, що у складі речення зі знахідним тавтологічним функціонує атрибутивний модифікатор, який фактично дешифрує план змісту синтаксичної конструкції. По-друге, говориться про так звану другу форму знахідного відмінка, що постала в результаті переходу в акузативну сферу форми родового відмінка іменників – назв неістот під впливом субстантивів – найменувань істот.

Погоджуємося з І.Р. Вихованцем, що “таку форму слід кваліфікувати як другу форму знахідного у функції об’єкта, а не як родовий відмінок” і що “граматичну особливість знахідного відмінка об’єкта в сучасній українській мові становить наявність двох форм для іменників – назв неістот у чоловічому роді однини – форми, співвідносної з формою називного відмінка, і факультативної форми, співвідносної з формою родового відмінка з флексією -а” [66, с. 122]. Проведений аналіз дає підстави твердити, що сфера вживання другого знахідного – усне мовлення, художній стиль, причому його використання може викликатися не лише тією причиною, щоб унести елемент поживлення, активізувати об’єкт, до певної міри персоніфікувати його [152, с. 77], а й архітектонічними потребами, як-от: *Прибивши зацуп до жердини, На славу вовчого **кутка** Ми посадили куц калини, Тоненьку липку й **берестка*** (Вор.П.). Другий знахідний, представлений іменниками – назвами конкретних предметів різного призначення, детермінують семантично поліфункціональні вербативи, а саме: дієслова зі значенням творення, видів діяльності, руйнування, інтенсивної дії з різним ступенем моторності, зміни місцеположення об’єкта в просторі, локативного переміщення, набуття, втрати тощо (будувати, креслити, склити, троцяти, сікти, чистити, ставити, тягти, волокати, набути, втратити): *Прокіп ... **лагодив трактора*** (Руд.); *Шукала Гелена ... **астероїда*** (Руд.); *Степан Никифорович **поклав** набік **ножа*** (Ант.); *Старий Мамут ... **кінчав сеанса*** (Я.Ю.); *Степан Петрович ... **узав пиріжка*** (Вин.).

Вторинними функціями акузатива, крім уже згадуваної предикативної, є суб’єктна, темпоральна, квантитативна. Суб’єктна функція виявляє себе в обмеженому синтагмантичному плані, оскільки знахідний суб’єкта перебуває в семантико-синтаксичних зв’язках лише з дієсловами стану (зокрема, фізичного) на взірць морозити, лихоманити, нудити, трусити. Між семантико-синтаксичними і формально-синтаксичними рівнями розглядуваних речень установлюються некорелятивні відношення, пор.: *Василя **трусило*** (Чор.), *Його*

тягнуло назад (Муш.) [Sub (Nnom) → Д]. Різновидами темпоральної специфікації знахідного відмінка є означена і неозначена тривалість, дистрибутивність. У складі репрезентованого знахідним відмінком семантичного фрагмента “квантитативність” вичленовуються значення “міра простору”, “міра ваги”, “міра вартості”. У лінгвістиці числівниково-іменникові форми на зразок три кілометри, сім кілограмів, десять гривень, які функціонують у складі речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (Nacc) на правах правобічних конститuentів, трактують по-різному: як 1) просторові, 2) об’єктні, 3) локативно-квантитативні або 4) об’єктно-квантитативні аргументи. На наш погляд, є більше підстав уважати їх квантитативними й подавати в такій інтепретації, як “міра простору”, “міра ваги”, “міра вартості” [255, с. 69-70].

Діапазон специфікацій знахідного безприйменникового як заповнювача правобічної позиції синтаксичних конструкцій структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (Nacc) вужчий порівняно з функціональним потенціалом знахідного прийменникового, що обіймає припредикатну позицію в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [prep (на, в/у, за, про, об) + Nacc]). Останній, крім уже згадуваної об’єктної, темпоральної, квантитативної, суб’єктної функцій, може виконувати роль локативно-директивного, інструментального, квалітативного [речення структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (в/у + Nacc), Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (на + Nacc), Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (за + Nacc)], інтенціального [речення структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (про + Nacc), Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (на + Nacc)], інструментального [речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (об + Nacc)] та каузального [речення структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (на + Nacc), Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (за + Nacc)] аргументів.

2.1.1. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)]

Як уже було згадано вище, позицію Praed у реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] конституюють значеннево поліфункціональні дієслова, які за ідентифікувальними семами “дія”, “стан” об’єднано в такі типи дієслівних предикатів: предикати дії, предикати стану. У поняття “дія” вкладається не те розуміння, “за якого кожне дієслово зараховується до предикатів дії, а отже, ставиться знак рівності між дієсловом як морфологічною одиницею і предикатом дії як суто семантичною категорією”, а те, що “прямої співвідносності між морфологічним і семантичним класом одиниць не спостерігається”, що “дієслово в семантичному плані розчленовується на ряд семантичних типів, найголовнішими з яких є предикати дії ... і предикати стану” [66, с.93-94]. Ці типи предикатів, по-перше, являють собою системні утворення, у яких кожна одиниця – базова і небазова – визначається сукупністю відношень до інших одиниць, а також сукупністю опозицій, органічним складником яких вона є [35, с.24], по-друге, мають набір своїх диференційних характеристик, якими протиставляються один одному, по-третє, зазнають внутрішнього семантичного членування на основі тієї або тієї інтегративної ознаки. За виділюваними у складі названих типів предикатів лексико-семантичними групами дієслів закріплено свої значеннєві розряди об’єктних аргументів у формі акузатива. Найпродуктивніший

тип у сучасній українській мові становлять речення, у яких роль основного носія валентності виконують дієслова конкретної фізичної дії. Ці вербативи, обіймаючи предикатну позицію, “у результаті семантичного розгортання або поширення породжують деривати, підпорядкований член яких [Arq prav [Obj (Nacc)]. – Я.С.] виконує синтаксичну функцію прямого додатка” [225, с.251]. Розглядувані дієслова виражають такі лексичні значення: 1) *творення, різні види діяльності* (будувати, замостити, мурувати, спорудити, споруджувати, творити, створити, робити, переробити, виготовити, конструювати, моделювати, вимоделювати, проектувати, поновити, поновлювати, продукувати, колекціонувати, зорганізувати, фабрикувати, забарикадувати, зіп’ясти, спинати, прокласти, прокладати, гаптувати, карбувати, вишивати, скувати, полатати, поналіплювати, прясти, сукати, шити, перешити): *Дівчата будують дорогу* (Вор.П.); *Я колекціоную гуцульські ліжники, мундиштуки й запальнички* (Чор.О.); *Зробили хлопці добрий міст* (Вор.П.). Іменники у функції об’єкта можуть бути як назвами істот, так і найменуваннями конкретних неживих предметів. Якщо в позицію Arq prav [Obj (Nacc)] потрапляють субстантиви абстрактної семантики, речення передають значення метафоричного об’єкта, тобто набувають метафоричного змісту: *Літо бабине кошулю тче* (Драй.); *Справляє небо якийсь глум* (Гр.). У цих синтаксичних конструкціях суб’єкт досить часто має неагентивний характер. Наголосимо, що речення із валентною рамкою Praed (Vf) [дієслова конкретної фізичної дії: творення, видів діяльності] + Arq prav [Obj (Nacc)] [іменники – найменування конкретних предметів – істот, неживих предметів] в основі своїй є антропоцентричними. Заповнювач позиції Sub (Nnom) у цих конструкціях розглядають або як “певну позамовну сутність, ототожену з “реальним” чи “логічним” суб’єктом (агентом)” [136, с.120], або як синтаксично незалежний субстанціональний компонент суб’єктно-предикатної чи суб’єктно-предикатно-аргументної структури, який позначає носія предикативної ознаки. Отже, розглядувані дієслова-предикати вказують передусім на ту діяльність, яка породжена суб’єктом-діячем, активно й безпосередньо ним стимульована [66, с. 93]. З-поміж вербативів-найменувань творення і видів діяльності можна виокремити дві групи, які протиставлено за такими семантичними ознаками: “узагальнювальне значення творення, видів діяльності” (робити, виготовляти) / “конкретизоване значення творення, видів діяльності” (гаптувати, вишивати). Ступінь семантичної наповнюваності дієслів-предикатів впливає на їхні валентні потенції: дієслова першої групи як синсемантичніші предикати наділені ширшими сполучувальними можливостями, тоді як дієслова другої групи, будучи за своєю природою автосемантичнішими, виявляють певні обмеження стосовно вибору репрезентантів правобічної позиції. Показовими в цьому плані є вербативи, об’єднані семою “готувати їжу” (готувати, варити, солити, перчити, смажити, пекти, тушкувати), оскільки вони вступають у семантико-синтаксичні зв’язки фактично лише з іменниками – назвами страв, продуктів харчування: *Добру вечерю [він] також куховарці зварить* (Гор.К.); *Тим шишки печуть [жінки] на весілля* (Вор.П.); 2) *різний ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об’єкт* (бомбити, гнути, згинати, доїти, топтати, тулити, торкати, торкнутися, мазати, м’яти, гребти, вигрібати, сікти, скребти, обскрібати, терти, тиснути, пороти, різати, рубати, чавити, чистити, чіпляти, чухати, пощербити):

Шахтар рубає вугіль (Драй.); *А доїть моя дочка корови, і вівці навіть доїть* (Св.). За типом значеннєвої диференціації, в основу якої покладено ступінь узагальнення / конкретизації інтенсивної дії, отже, і за валентноспроможністю дієслова-предиката та за лексико-семантичною будовою правобічної позиції синтаксичні конструкції з аналізованими вербативами-предикатами максимально зближені з реченнями, у яких конструктивним центром виступають дієслова творення, окремих видів діяльності. Примітно, що значний масив серед предикатів, які передають різний ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт, виражений знахідним безприйменниковим, становлять дієслова з інтегральною семою “руйнівна інтенсивна дія” (трощити, ламати, шматувати, щербити, руйнувати, обдирати). У нашому дослідженні доведено, що характер об'єкта визначає тип предиката. Об'єкт, програмований дієсловами творення, є здебільшого незмінним, а об'єкт, детермінований дієсловами руйнування, змінним або, за іншою термінологією, результативним чи креативним. Спільність між двома порівнюваними семантичними різновидами дієслів конкретної фізичної дії полягає й в тому, що 1) вони як транзитивні вербативи вимагають обов'язкової появи в позиції справа аргумента $Arg\ prav [Obj (Nacc), 2]$ мають безпрефіксну і префіксальну структуру. Щодо складу префіксів (*в-/у-, ви-, від-/од-, до-, з-, за-, на-, над-, о-, об-, під-, пере-, при-, по-, роз-, про-*) і їхньої спеціалізації відмінностей не встановлено, на чому наголошував І.Р.Вихованець: “Префіксація перехідних дієслів конкретної фізичної дії... значно збільшуючи кількість цих дієслів, не змінює граматичної сутності знахідного прямого об'єкта” [69, с.13-14]. Семантична роль префіксів різна. Вони можуть реалізувати, наприклад, такі значення, як “додатково провести дію, пов'язану з творенням або руйнуванням об'єкта” (*до-* і *при-*), “відділити об'єкт від інших об'єктів” (*об-*, *о-*), “повторно виконати дію” (*пере-*, *при-*), “остаточно усунути з якоїсь поверхні що-небудь” (*під-*), “оминути що-небудь увагою” (*про-*), “спрямувати дію в зворотному напрямі” (*роз-*), “розподіляти що-небудь” (*ви-*) та ін. Особливо відчутна участь дієслівних префіксів у формуванні значення “більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об'єкт”, зокрема, таких його фрагментів: “інтенсивність здійснюваного процесу, дії” (*ви-, від-, на-*), “доведення дії до певної межі” (*до-*), “надмірність дії” (*за-, об-*), “якісні зміни в об'єкті аж до повного його зникнення” (*з-*), “поширення дії не на весь об'єкт, а лише на його частину” (*над-*), “дистрибутивне значення” (*пере-, по-*). Окремі префікси передають складне значення, коли об'єктність поєднується з іншою семантикою, наприклад, із локативністю або темпоральністю. Цей синкретизм послідовно виявляє себе на рівні речення чотирикомпонентної будови: поряд із програмованим транзитивним дієсловом-предикатом об'єктним аргументом, вираженим знахідним безприйменниковим, функціонує інший субстанціальний просторовий або несубстанціальний часовий аргумент, репрезентований прийменниково-відмінковою формою. Його обов'язковість продиктована не планом змісту основного носія валентності, а префіксом локативної чи темпоральної орієнтації, який вступає з прийменником просторової або часової семантики у відношення безпосередньої префіксально-прийменникової кореляції. Наведемо деякі

поширені в сучасній українській мові речення, в основі яких лежать чотирикомпонентні структурні субмоделі з двома обов'язковими правобічними аргументами – субстанціальними об'єктними і локативними синтаксемами та вторинною предикатною темпоральною синтаксемою: Sub (Nnom) + Praed (pref ви- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv loc (в + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (pref до- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv loc (до + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (pref з- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv loc (з + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (pref на- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv loc (на + Nacc) або (в + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (pref під- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv loc (в + Nacc), або (на + Nacc), або (під + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (pref до- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv tem (до + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (pref про- + Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv temp (Num + Nacc)]. У реченнях із безпрефіксними дієсловами-предикатами адвербіальним аргументам відведено факультативну роль; 3) зміни місцеположення об'єкта в просторі, зміни його кінетичного стану (кидати, витягати, ставити, класти, розкласти, намотувати, нахилити, тицяти, підняти, підіймати, гальмувати, зупинити, зупиняти, стопорити, заводити): *Вона ... скидає суччя в сніг* (Вор.П.); *Хлопці припинили підняття ... радіоактивних речовин* (Щ.); *Сірій змінив свій біг* (Я.Ю.). Значеннева структура виділених дієслів-предикатів складна. Її формують семи “конкретна фізична дія” і “моторність”. Першій відведено домінуючу роль, друга може актуалізуватися з неоднаковою виразністю. Здебільшого вона має слабо виражений характер. Розглянутим вище реченням аналізовані синтаксичні конструкції уподібнюються за кількома параметрами: 1) предикати мають префіксальну і непрефіксальну структуру; 2) у них поряд з об'єктним аргументом активно функціонує локативний правобічний член, обов'язкова поява якого часто детермінується дієслівним префіксом, що корелює з локативним прийменником, як-от: pref роз- ↔ prep по [+ Nloc]; pref ви- ↔ prep в [+ Nacc], до [+ Ngen], pref під- ↔ prep під [+ Nacc]; pref від- ↔ prep від [+ Ngen], pref пере- ↔ prep з [+ Ngen], на [+ Nacc], за [+ Nacc] та ін.; 3) головним заповнювачем синтаксичної позиції справа від предиката є іменники – назви конкретних предметів, з-поміж яких переважають лексеми – найменування неістот.

До розряду продуктивних в українській мові належать речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)], у яких предикатну позицію займають дієслова зі значенням просторового переміщення (везти, привести, нести, носити, занести, перетягти, волочити, волокити, відволікати, сунути, просувати, тягнути, котити, покотити): *Пазя понесла перед себе заяву* (Я.Ю.); *Колона ... вивозила постраждалих* (Щ.). Ці предикати фокусують у собі семи “конкретна фізична дія”, “моторність”, які, до того ж, є рівноважними. Синкретизм позначився на валентній природі дієслів просторового переміщення: вони здатні програмувати, крім об'єктного, інші аргументи. На облігаторний / факультативний статус останніх впливає синсемантичність / автосемантичність заповнювача позиції Praed (Vf), його морфемна будова – сполучення з префіксами *в-, ви-, від-, за-, з-, до-, на-, пере-, під-, при-, роз-*, які, з одного боку, реалізують різні відтінки локативності, а з іншого – детермінують адвербіально-просторові аргументи. Важливо відзначити, що аналізовані предикати входять до розряду тих дієслів, які програмують найбільшу кількість правобічних аргументів – від одного (об'єктного) до шести (цей репертуар поряд з об'єктним формують такі

аргументи: локативно-директивний зі значеннями “старт”, “фініш”, “старт + фініш”, локативно-транзитивний, інструментальний, адресатний), пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] = *Хлопець віз пісок* і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Advloc: dir = start] + Arq prav₃ [Adv: dir = fin] + Arq prav₄ [Advloc: trans] + Arq prav₅ [Adr] + Arq prav₆ [Instr] = *Хлопець віз пісок із кар’єру в автопарк через село будівельникам вантажівкою*. Якщо говорити про лексико-семантичну структуру заповнювача позиції Arq prav [Obj (Nacc)], то вона представлена неоднорідними в плані семантики конкретними й абстрактними іменниками. З-поміж перших особливою продуктивністю вирізняються лексеми – найменування неістот, основний масив других утворюють лексеми на позначення властивостей та ознак, почуттів і психічного стану.

До типових репрезентантів предикатної позиції речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] слід віднести вербативи таких лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням зорового, слухового, нюхового сприймання (бачити, дивитися, чути, слухати, нюхати, спостерігати): *Дядько... обдивиться бублики, калачі, паляниці* (Вин.); ...[він] *вислухав новину* (Баш); *Він нюхав той полин* (Стел.). Вони активно сполучаються з префіксами *ви-*, *об-*, *роз-*, *пере-*, які посилюють присутність у реченні правобічного аргумента й розширюють лексичний спектр конкретних та абстрактних субстантивів, що функціонують у позиції справа від предиката; 2) дієслова зі значенням мовлення (говорити, казати, диктувати, розповідати, відповідати, оповісти, шептати, приказувати, повідомляти, промовити, викласти, переповідати [розм.]): *От я й викладаю все теє небозі* (Вов.); *Геннадій сказав неправду* (Дол.). Склад обов’язкових лексико-семантичних заповнювачів об’єктної позиції в реченнях з аналізованими дієсловами-предикатами обмежений іменниками на зразок розповідь, оповідання, оповідь, історія, виклад, притча, побрехенька (розм.), правда, хвала, похвала, слово. Будучи за своєю природою значеннево абстрактними, вони, у свою чергу, вступають у семантико-синтаксичні зв’язки з іншими компонентами, здебільшого атрибутивними. Валентні можливості предикатів розширюються, якщо вони сполучаються з префіксами, які реалізують різні значення, як-от: “поширити дію на багато об’єктів” (*об-*), “перевершити іншого виконавця тієї самої дії” (*пере-*). Специфіка речень із предикатами мовлення полягає і в тому, що вони досить часто мають чотирикомпонентну будову – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adr]; 3) дієслова зі значенням почуття, позитивного або негативного ставлення, позитивного чи негативного емоційно-психічного стану (любити, кохати, славити, соромити, ганьбити, хвилювати, бентежити, вабити, привабити, гнівити, дратувати, ненавидіти, зраджувати, шанувати, ревнувати): – *Ви... заспокойте комірку і керівництво* (Чор.О.); *Я зраджую чоловіка* (Ан.); *Я славлю злотокоосу осінь* (Драй.). Для них регулярними є семантико-синтаксичний зв’язок з іменниками – найменуваннями істот, іррегулярним – сполучення із субстантивами – назвами конкретних предметів, абстрактних понять. З-поміж префіксів, що можуть додаватися до основ дієслів аналізованої лексико-семантичної групи, найчастіше фіксуються *роз-* і *з-*, які репрезентують значення “зробити щось надміру”; 4) дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння (брати, взяти, придбати,

купувати, купити, красти, позичати, ховати, настояти [розм.]): *Морози дістали спирту, оселедців, копченого сала* (Б.); *Денис землю купує* (Грін.). Типовою для них є як безпрефіксна, так і префіксальна структура. До дієслівної основи часто додаються префікси *ви-, до-, за-, з-, по-, роз-, пере-*, що реалізують об'єктне значення, яке може поєднуватися з квантитативним. До регулярних репрезентантів припредикатної позиції слід віднести конкретні іменники – найменування істот, предметів різного призначення, а також абстрактних понять, передусім тих, що позначають властивості й ознаки; 5) *дієслова зі значенням позбавлення, передачі* (дати, віддати, забрати, дарувати, повернути, передати, лишити, загубити, позбавити): *Нарешті прислужник забрав свої тарілки* (Вин.); *Я йому подарував пса* (Чор.О.); *В боротьбі крила стратила я* (Гр.). За морфемною структурою, лексико-семантичною будовою об'єктного аргумента аналізовані синтаксичні конструкції не відрізняються від речень із дієсловами-предикатами попереднього семантичного розряду; 6) *дієслова зі значенням володіння* (мати, тримати, зберігати, пильнувати): *Я мав синці під очима і розпухлий ніс* (Ан.); *Краще [ти] пильнуй королеву* (Віл.). За такими характеристиками, як здатність предикатів сполучатися з префіксами, відсутність обмежень у плані лексико-семантичного наповнення позиції *Arq prav [Obj (Nacc)]*, ці синтаксичні конструкції максимально зближені з реченнями, конструктивним центром яких виступають дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння, позбавлення, передачі; 6) *дієслова зі значенням міжособистісних взаємин, стосунків, відношень між людьми і предметами* (одружити, видати заміж, оженити, зустрічати): *Вона вже давно одружила сина* (Гуц.); *Семен пригорнув дівчину ...* (Коц.М.); *Дівчина зустріла бабусю* (Я.Ю.). Залежні іменники називають людей за різними ознаками, головно за родинними зв'язками; 7) *дієслова зі значенням інтелектуальної, ментальної діяльності* (вчити, гадати, досліджувати, пізнати, узагальнити, розуміти, пам'ятати, пригадувати, забувати): *Я пам'ятаю ті дні* (Малиш.); *Вони досліджували проблеми кібернетики* (З.П.). Лексичний діапазон заповнювачів позиції *Arq prav [Obj (Nacc)]* досить широкий. Його утворюють іменники конкретної (найменування істот і неістот) та абстрактної семантики. Аналізовані основні носії валентності можуть сполучатися з префіксами *ви-, в-, до-, з-, за-, на-, об-, пере-, про-, роз-*, які, реалізуючи виділені вище значення, “в окремих випадках поширюють лексичний склад іменників у функції об'єкта” [69, с.16], передусім тих, що називають ознаки, властивості, дії, процеси тощо. Показовим у цьому плані є дієслово-предикат *думати*, яке “без префіксів керує переважно однокореновими іменниками, а це саме дієслово префіксоване – багатьома абстрактними іменниками” [там само].

До можливих репрезентантів предикатної позиції речень із об'єктним компонентом *Arq prav [Obj (Nacc)]* належать вербативи таких лексико-семантичних груп: 1) *дієслова з компаративно-вирізнявальним значенням* (нагадувати): *КПП... нагадує перевалочний пункт* (Щ.); *Щось у цьому спокоєві нагадувало людину* (Пок.). Утворювані за участю предиката нагадувати речення належать до непродуктивних конструкцій з об'єктною семантикою. Мотивується це тим, що основним виразником значення “об'єкт порівняння” є речення з припредикатними конститuentами *Arq prav [Obj (на + Nacc)]* і *Arq prav [Obj (до + Ngen)]*, які детермінують

прикметники схожий і подібний; 2) *фазові дієслова* (закінчити, завершувати, довершити, починати, продовжувати): *Я закінчую нову працю* (Чор.О.); *Він кілька разів починав свій твір...* (Д.). Типовим реалізатором припредикатної позиції виступають абстрактні іменники – назви дій, процесів; 3) *дієслова зі значенням покриття, охоплення об'єктом поверхні* (вкривати, покрити, обкидати, обмазувати, обклеювати, засівати, обливати): *Тетяна... накрила Костя кожухом* (Вин.); *Сама шкіра вкриває череп* (Бар.); *Пада сніг, стени вкриває* (Гр.). Префікси, з якими сполучаються ці дієслова, передають різні значення, як-от: “різноспрямованість, поширеність дії” (*о-*, *об-*), “результативність дії” (*за-*). Роль заповнювача позиції Praed (Vf) виконують як конкретні, так і абстрактні іменники. Речення з аналізованими предикатами мають три- і чотирикомпонентну організацію, причому в позиції справа від основного носія валентності функціонують дві об'єктні синтаксеми – Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Obj (Ninst)]; 4) *дієслова з біологічним значенням* (народити, породити, спородити [розм.], зродити, вивести, привести, виплоджувати, намножити, налупити [розм.]): *Хижка вовчиця ... родить хижих вовчят* (Ф.); – *Налупили [ви] дітей* (Я.Л.). У валентній рамці Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] послідовно виявляє себе принцип жорсткої лексико-семантичної селекційності: означені дієслова програмують субстантиви – назви істот.

З-поміж основних носіїв валентності речень із правобічним конституентом Arq prav [Obj (Nacc)] фіксуються також дієслова руху, які сполучаються з префіксами *з-*, *об-*, *про-*, *пере-*, що реалізують відповідно такі значення: “довести дію до результату”, “спрямувати дію навколо об'єкта”, “долати відстань, яку займає об'єкт”, “спрямувати дію з одного місця в інше через якийсь предмет або певний простір”: *Обійшов я ... І поділля, й гори* (Вор.П.); *І дівчина поквалливо обійшла Ованеса* (Баш). Від плану змісту іменника, що структурує правобічну позицію, залежить тип семантики речення. Якщо її обіймають субстантиви, для яких сема “простір” є індіферентною, реалізується об'єктне значення. Якщо ж у позиції справа від предиката вживаються іменники з експліцитною семою “простір”, конструкція репрезентує синкретичну – об'єктно-просторову – семантику.

Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] у плані валентної організації, функціональних можливостей тісно пов'язані із синтаксичними конструкціями структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], про що йтиме мова далі (див. II.2.). Цей зв'язок може набувати навіть такого характеру, коли дієслова-предикати на зразок чекати, ждати, очікувати, шукати, співати, танцювати, набувати, вимагати, стерегти та ін. активно сполучаються зі знахідним і родовим об'єкта, представленими найменуваннями неістот: *Дівчата співали пісні* (В.) і *...Грицько з сестрою співали пісень* (Б.). Щодо субстантивів – назв істот, то вони також можуть паралельно вживатися при деяких предикатах, причому такі синтаксичні конструкції “в сучасній українській літературній мові не перебувають поза літературною нормою” [69, с. 19]: *Вона ... за діда пасла ягнят* (Гуц.) і *Я пас ягнята за селом* (Шев.).

2.1.2. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)]

Конкретними реалізаторами структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)] виступають речення з припредикатними компонентами Arq prav [Obj (на + Nacc)], Arq prav [Obj (за + Nacc)], Arq prav [Obj (в/у + Nacc)], Arq prav [Obj (про + Nacc)] і Arq prav [Obj (об + Nacc)]. Найвизначальнішими характеристиками, які об'єднують їх, слід уважати наявність лексико-семантичної обмеженості на рівні предикатної позиції і відсутність її на рівні об'єктної позиції.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nacc)]

Синтаксичні конструкції з об'єктною позицією Arq prav [Obj (на + Nacc)] становлять найпродуктивніший тип конкретних реалізаторів структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)], що мотивується значеннєвою широтою основних носіїв валентності. Їхню функцію, крім дієслів, досить активно виконують ще й прикметники. Семантичні типи “об'єкт дії”, “об'єкт стану”, які є складниками загального плану змісту “об'єктність”, можуть конкретизуватися значеннєвим відтінком “лімітативність”, тобто речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nacc)] здатні репрезентувати об'єктно-обмежувальні відношення. Знахідний відмінок із прийменником *на* вживається при дієсловах, що позначають: 1) *негативний емоційно-психічний стан людини* (сердитися, гніватися, злитися, жалітися, образитися, супитися, розгніватися, озлоблюватися, фиркати [розм.], ремствувати): *Жінки жалілися на свого сусіда* (Д.); – *Ви не ображайтесь на мене* (Ч.); ...*вона ремствувала на людей* (Мир.). Склад заповнювачів об'єктної позиції формують іменники – назви істот. Якщо її обіймають субстантиви іншої семантичної належності, реалізується не власне-об'єктне, а синкретичне значення, зокрема об'єктно-каузальне, напр.: *Я не сержуся на сестричку* (Стел.) і *Мама дуже сердилась на такі непорядки* (Мир.). Зауважимо, що в українській мові високу частоту вживання мають речення з прикметниками-предикатами, які співвідносяться в плані семантики з аналізованими дієсловами-предикатами: *Хлопець був сердитий на матір* (Коп.); 2) *мовлення* (кричати, гримати, зіпати [розм.], горлати [розм.], горланити [розм.], гаркати [розм.], рикати [розм.], ричати [розм.], натякати, відповідати): *Я тобі відповів на питання* (Сос.); – ...*ви натякаєте на Анатолія* (У.). На рівні об'єктного аргумента яких-небудь обмежень не виявлено: тут фіксуються конкретні й абстрактні іменники з різними ідентифікувальними семами; 3) *зорового сприймання* (дивитися, поглянути, позирати, витріщатися [розм.], глядіти [розм.], зирити [розм.], глипати [розм.], споглядати): *Інструктор по праці спозирає збоку на хлопця* (Гон.); *Якимака ... то на бабу Мигальку поглипував, то на Христину* (Гуц.). За валентною будовою розглядувані речення близько стоять до синтаксичних конструкцій із предикатами емоційно-психічного стану: власне-об'єктне значення актуалізується тоді, коли в позиції справа від предиката функціонують іменники – найменування істот. Якщо ж її реалізують субстантиви – неістоти, репрезентується інша семантика, здебільшого об'єктно-локативна, як-от: *І глянув воїн на село* (Ус.); 4) *очікування, сподівання* (чекати, сподіватися, розраховувати, надіятися, уповати [заст.], рахувати [розм.], важити): – *Хто може розраховувати на більші матеріальні*

блага (Гуц.); *Мотря важить на іншого ... на того Гайдученка* (Вов.). У позиції знахідного об'єкта виступають іменники будь-якої семантики. Дієслову-предикатові чекати притаманна особлива валентна структура, оскільки об'єктні аргументи, з якими він сполучається, утворюють трикомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (на + Nacc)], Arq prav [Obj (Ngen)] і Arq prav [Obj (Nacc)]; 5) *впливу на об'єкт* (вплинути, діяти, позначатися): ...*розчин подіяв на світочутливий папір* (Пер.). У реченнях з аналізованими предикатами об'єкт поширюється на назви конкретних і абстрактних предметів; 6) *подібність, схожість* (скидатися, походити [розм.]): – *Чоловік той зовсім не скинувся на Мусія Бабенка* (Гуц.); ...[він] *і на панича не походить* (Вов.). Основним виразником плану змісту “бути схожим на кого-, що-небудь, подібним до когось, чогось” є не аналізовані дієслова, а прикметники схожий, подібний, підхожий [розм.], похожий [розм.]. У реченнях із валентними рамками Praed (Vf) (походити, скидатися) + Arq prav [Obj (Nacc)], Praed (Adj) (схожий, подібний) + Arq prav [Obj (на Nacc)], як і в будь-яких інших синтаксичних конструкціях із предикатами компаративно-видільного значення, позицію Arq prav (Obj) конституюють практично всі іменники. Відсутність лексико-семантичної вибірковості пояснюється тим, що “кожен предмет об'єктивної дійсності, який наділений іманентними властивостями, має такі характеристики, котрі зближують його з іншими предметами” [241, с. 147]. Валентну специфіку ад'єктивів схожий і подібний становить те, що вони програмують дві синтаксичні об'єктні позиції – Arq prav [Obj (на + Nacc)] і Arq prav [Obj (до + Ngen)]. При цьому простежується така тенденція: для прикметника схожий типовою є сполучуваність із прийменником *на* та акузативом, а для прикметника подібний – із прийменником *до* та генітивом; 7) *фізичного стану* (хворіти, страждати, слабувати, хоріти [розм.], хворувати (хорувати) [діал.], боліти [розм.]): *Слабую [я] дуже на голову й на очі* (Вов.); *Люди на тиф почали хворіти* (Голов.). Валентними особливостями речень з означеними предикатами є такі: а) типовим репрезентантом правобічної позиції в них виступають іменники – назви органів, частин тіла людини, її хвороб; б) на основне об'єктне значення нашаровується обмежувальний відтінок; в) об'єктні аргументи формують двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (на + Nacc)] і Arq prav [Obj (Ninst)]; г) дієслова-предикати словотвірною й семантично пов'язані з прикметниками-реалізаторами значення “що має яку-небудь хворобу, нездужає”, пор.: *Я був хворий на грип* (Коп.) і *Там люди хворіють на снігову сліпоту* (Тул.). До регулярних заповнювачів позиції Praed (Vf) слід віднести вербатииви із загальним значеннями “напасти, кинутися на когось, на щось”, “наштовхнутися, натрапити на когось, на щось” (накотити, накотитися, нападати, набігати, наповзти, наштовхнутися, наткнутися) [69, с. 74]: *Раптом нарти набігли на камінь* (Тр.); *Поліцай наскочив на Карна* (Чор.); *Він наткнувся лицем на гострий лист* (Неч.). Власне-об'єктний план змісту маніфестується тоді, коли іменники у функції об'єкта виступають назвами істот, конкретних предметів з індиферентною семою “простір”, абстрактних понять. Якщо ж припредикатну позицію обіймають іменники з експліцитною семою “простір”, розглядувані синтаксичні конструкції репрезентують синкретичну – об'єктно-локативну – семантику. Насамкінець зауважимо, що об'єктний конституент Arq prav [Obj (на + Nacc)] регулярно сполучається і з тими прикметниками, які не мають словотвірної

співвіднесеності з дієсловами. Їх об'єднано в такі лексико-семантичні групи: “внутрішня наповнюваність” (багатий, скупий, щедрий), “параметричні характеристики” (високий, низький, великий), “вік” (молодий, старий), “зовнішні ознаки” (привабливий, гарний), “сприймання” (запашний, кислий), “спроможність, готовність” (готовий, здатний). Цікаво, що утворювані за участю виділених ад'єктивів-предикатів і об'єктних синтаксем, виражених прийменниково-відмінковими формами на зразок на вдачу, на вид, на зріст, на вроду, на колір, на смак, на нюх, на дотик, на запах, на голос та ін., реченнєві структури досить активно реалізують об'єктно-обмежувальне значення.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Nacc)]

Окремішньою характеристикою речень з об'єктним аргументом Arq prav [Obj (за + Nacc)], які входять до системи конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)], слід уважати те, що в них у предикатній позиції поряд з обмеженими стосовно семантики дієсловами активно вживаються прикметники, котрі, залежно від їхньої морфолого-синтаксико-словотвірної природи, можуть бути лімітованими або не лімітованими в плані значення. Вербативи представлені трьома лексико-семантичними групами: 1) дієслова зі значенням статичної або динамічної контактної дії (тримати, триматися, притримуватися, торкати, торкнутися, хапати, хапатися, смикати, давити, душити, здушувати, здавлювати, придавлювати, тиснути, шарпати, брати, братися): *Вона притримувалася рукою за вербу* (З.Ю.); *Він ... шарпав за спідницю* (Св.); ... [він] *схопив за комір кожуха* (Тют.Г.). Вони регулярно сполучаються з конкретними іменниками – найменуваннями невеликих за розміром предметів різного призначення, а також частин предметів, що мають поверхню. Часто предикати виділеної семантики синхронно програмують при собі дві синтаксичні позиції – облігаторну об'єктну (Arq prav [Obj (за + Nacc)]) та факультативну інструментальну (Arq prav [Instr (Ninst)]); 2) дієслова зі значенням узгоджених міжособистих дій (боротися, змагатися, битися, скубитися [розм.], ратоборствувати [заст.], голосувати, агітувати, заступатися): *Люди змагаються за врожай* (Лев.); *Хрестя завжди заступалася за Чінку* (Мир.); *За мир [ми] голосуєм* (Ус.). Іменники, що стоять в об'єктній позиції при цих дієсловах, бувають здебільшого назвами істот та абстрактних понять, зокрема властивостей, ознак, дій і процесів. Якщо роль правобічного аргумента виконують субстантиви на зразок перемога, щастя, патріотизм, справедливість, утвердження [чогось], на об'єктне значення нашаровується інтенціальний відтінок; 3) дієслова зі значенням подяки (дякувати, віддячувати, віддячити, віддякувати): *Дівчинка ... дякувала за подарунок* (Дон.). З боку репрезентанта правобічної позиції яких-небудь обмежень не виявлено. Утворювані за участю цих предикатів синтаксичні конструкції досить часто мають чотирикомпонентну організацію – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (за + Nacc)] + Arq prav₂ [Adr]: ... *вона [Вітчизна] тобі віддячить за любов* (Сос.).

З-поміж речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (за + Nacc)] вирізняються два типи. Перший тип становлять синтаксичні конструкції з прикметниками у формі так званого звичайного ступеня порівняння (або вихідної форми прикметника). Семантичний діапазон їх утворюють дві лексико-

семантичні групи: 1) “*подяка*” (вдячний) і 2) “*внутрішній світ людини*” (спокійний, гордий, радий): *Я вдячний за підтримку* (Баш); *За своїх вихованців ... учитель був спокійний* (Гуц.). Речення з прикметником-предикатом удячний повторюють валентну поведінку синтаксичних конструкцій із дієсловом-предикатом дякувати: у позиції справа від основного носія валентності можуть функціонувати два аргументи – об’єктний та адресатний. Другий тип утворюють речення з ад’єктивами у формі компаратива та суперлатива, які характеризуються значеннєвою розмаїтістю. Функціональними еквівалентами останніх речень виступають синтаксичні конструкції структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (від + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (за + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (проти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (супроти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (серед + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (над + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (понад + Nacc)].

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (про + Nacc)]

З усіма іншими можливими репрезентантами структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)] речення з припредикатним членом Arq prav [Obj (про + Nacc)], який тлумачать як деліберативний об’єкт, зближуються тим, що виявляють лексико-семантичні обмеження стосовно заповнювача позиції Praed (Vf). Цей об’єкт пов’язаний із предикатами таких розрядів: 1) *дієслова зі значенням піклування* (турбуватися, клопотатися, дбати, опікуватися): *Всі піклуються про мене* (Баг.); [Грицько:] ... *ви, Ганно Васильовно, тільки про гроші турбуєтесь ...* (Мир.). Правобічну позицію можуть займати компоненти зі значеннями “істота”, “конкретний предмет”, “матеріальні блага”, “властивості і ознаки”, “дії та процеси”, “почуття”, “психічний стан”, “фізичний стан”, “фізіологічний стан” та деякі ін. Більшість предикатів наділені здатністю детермінувати не один, а два, три і чотири об’єктні аргументи, утворені за різними зразками моделі prep + Nx. Так, дієслова турбуватися, піклуватися програмують поряд із припредикатним членом Arq prav [Obj (про + Nacc)] правобічні компоненти Arq prav [Obj (за + Nacc)], Arq prav [Obj (за + Ninst)], Arq prav [Obj (Ninst)]. Дієслова дбати, клопотатися вступають у семантико-синтаксичні зв’язки з двома об’єктними аргументами – Arq prav [Obj (про + Nacc)] і Arq prav [Obj (за + Nacc)], а дієслово опікуватися – з трьома об’єктними аргументами – Arq prav [Obj (про + Nacc)], Arq prav [Obj (над + Ninst)], Arq prav [Obj (Ninst)]; 2) *дієслова зі значенням мовленнєвої діяльності* (говорити, казати, повідомляти, висловлюватися, розповідати, шепотіти, кричати, репетувати, питати, повірять, сповіщати, інформувати, доповідати, рапортувати, доносити): *Одні [опришки] ... розмовляли про недавні походи* (Гж.); *І усе Кармель питає її про життя* (Вов.). Як і в реченнях із предикатами піклування, в аналізованих синтаксичних конструкціях не виявлено лексико-семантичних обмежень на рівні припредикатної позиції. Показово, що розглядувані дієслова досить часто відкривають при собі ще одну синтаксичну позицію – адресатну, тобто формують речення чотирикомпонентної будови – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc) + Arq prav₂ [Adr (Ndat) або (Ngen), або (для + Ngen), (до + Ngen)]: *Вони розповідали нам про волю* (Вор.); 3) *дієслова зі значенням інтелектуальної, мисленнєвої, ментальної дії* (знати, писати, читати, малювати, дізнаватися, міркувати, думати, мріяти, гадати, марити, пам’ятати, забувати): *Груня ... забула про корову* (Гуц.); *Про воду, звісно, марять подорожні, Про сині*

ріки, про озера срібні (Рил.); *Він читав... про героїв* (Дон.). З боку об'єктного аргумента лексико-семантичної лімітативності не спостережено. Його роль виконують як конкретні, так і абстрактні субстантиви. Функціональними еквівалентами правобічного компонента Arq prav [Obj (про + Nacc)], що детермінується дієсловами мовлення, виступає припредикатний конституент Arq prav [Obj (за + Nacc)], напр.: *Он Христос ... про братолюбів віщав* (Мир.), *Дома вони розказали за все Джерисі* (Неч.). Розряд ізофункціональних варіантів зі значенням об'єктності, які можуть стояти при всіх виділених семантичних типах предикатів, доповнюють синтаксеми Arq prav [Obj (о + Nloc)], Arq prav [Obj (о + Nacc)]. Вони, проте, займають периферійне місце, бо належать до архаїзованих синтаксичних структур, пор.: *Але чому я думаю про вас?* (Кост.); *...людина ... не думає о собі* (Хот.). Слід звернути увагу на одну важливу особливість: ступінь продуктивності речень із субстанціальним (об'єктним) і несубстанціальним (інтенціальним, каузальним, квалітативним) припредикатним членом Arq prav [Obj (про + Nacc)] у сучасній українській мові низький, тому що "прийменник *про* фактично вийшов із прийменникової системи, оскільки він остаточно втрачає свої обставинні значення і вживається майже виключно в позиції постфікса об'єктних дієслів" [67, с. 167].

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Nacc)]

Базою для творення речень з об'єктним аргументом Arq prav [Obj (в/у + Nacc)] служить обмежене коло дієслів, що входять до розряду предикатів дії. Це, зокрема, вербативи, які вказують на більший або менший ступінь інтенсивності контактної чи неконтактної дії, від якої об'єкт зазнає або не зазнає певних змін, модифікує чи не модифікує свій якісний статус (бити, вдаряти, гріти [розм.], молотити [розм.], гатити [розм.], штовхати, гилити [розм.], стріляти, цілити, ранити, влучати, влучити, жалити, поцілити, лучити [розм.], потрапити, попасти): *...шайба генає в стелю* (Мир.); *Вартовий уже поціливі цю триногу тварину в голову* (Дос.); *На щастя, бомба не потрапила в рейки і колію* (Тк.). Правобічну валентну позицію регулярно заповнюють іменники – найменування конкретних предметів, що мають поверхню, органів і частин людського організму, зрідка іменники – назви істот, здебільшого сукупностей людей. Характерними властивостями речень із виділеними дієсловами-предикатами є те, що вони мають здебільшого чотирикомпонентну структуру й передають синкретичні семантико-синтаксичні відношення – об'єктно-просторові з абсолютно очевидним домінуванням об'єктності. Ця перевага стає особливо відчутною в синтаксичних конструкціях із дієсловами-предикатами контактної дії. Крім правобічного аргумента, граматичною формою вираження якого є знахідний відмінок із прийменником *в/у*, у їхньому складі функціонує інструментальний аргумент, репрезентований формою орудного безприйменникового. Семантична роль другого послаблена, тоді як перший не може елімінуватися, отже, є обов'язковим. Ізофункціональним еквівалентом речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) [бити, вдаряти...] + Arq prav [Obj + Adv loc = stat (в/у + Nacc)] виступають синтаксичні конструкції структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) [бити, вдаряти...] + Arq prav [Obj + Adv loc = stat (по + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) [бити, вдаряти...] + Arq prav [Obj + Adv loc = stat (об + Nacc)]: *Чоловік із суддею гатили щосили в двері* (Коб.), *Артем ... гатив по*

столу (Голов.); *Тупотить [він] об долівку ногами* (Сим.).

Розряд можливих репрезентантів предикатної позиції описуваних речень утворюють вербатииви таких лексико-семантичних груп: 1) дієслова чуттєвого – зорового і слухового – сприймання (вдивлятися, углядатися, вслухатися, встромляти [погляд], втупити [очі], упирати [погляд, очі]): *Вдивіться [ви] в оцю пику* (Кор.); ...[ти] *вслухаєшся в многоголосу тишу полів* (Коц.М.); ...*якихось двоє дівчат... вп'ялися в хлопців очима* (Б.). Для речень із виділеними предикатами характерними є такі ознаки: а) основний носій валентності виступає лише в префіксальній формі. Префікс *в-*, з яким він сполучається, актуалізує сему “проникнення якогось об'єкта в інший об'єкт”; б) дієслова оптичного сприймання поєднуються лише з іменниками – назвами істот. Якщо ж припредикатну позицію обіймають субстантиви іншого плану змісту, реалізується не об'єктне, а локативно-директивне значення, пор.: ...*вдивляється мандрівник у найдорожчі місця серед рідних руїн* (Довж.); в) для дієслів акустичного сприймання така лексико-семантична вибірковість не властива. У позиції об'єкта можуть виступати іменники із семантикою “неістота”, а також абстрактні субстантиви; 2) дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності (вдуматися, удумуватися, вчитуватися, вникати, углиблюватися): *Чи буде він здатний вдумуватися в цю проблему* (Шовк.); *Федоренко жадібно вчитувався в кожне слово* (Кач.). Як і основні носії валентності попередньої лексико-семантичної групи, аналізовані заповнювачі предикатної позиції мають лише префіксальну структуру. Типовим репрезентантом об'єктної позиції є абстрактні іменники на взірць слово, речення, сюжет, написане, сказане, почуте; 3) дієслова зі значенням почуттів, психічного стану (закохатися, залюбитися, залюблюватися, влюбитися, вклепатися [фам.]): *Закохався я в вас* (Гр.); *Я ... у свою кріпачку... влюбився* (Мир.). Без префіксів *в-* і *за-* вони не вживаються. Зумовлені валентністю предикатів синтаксеми у функції об'єкта стану поширюються головню на назви людей. Продуктивний тип утворюють речення з модально-вольовим дієсловом вірити, для якого регулярною є сполучуваність із конкретними й абстрактними субстантивами широкого семантичного діапазону: *Іван Франко вірив у свій народ* (Тич.); ...*я вірю в тебе* (У.); *Чоловік вірив у щастя* (Дм.).

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (об + Nacc)]

Припредикатний компонент Arq prav [Obj (об + Nacc)] використовується в обмежених лексичних умовах і має вузький функціональний діапазон. Роль конструктивного центру в реченнях описуваної структурної субмоделі виконують дієслова конкретної фізичної дії з виразним динамічним відтінком й обов'язковою контактною щодо просторового орієнтира локалізацією на горизонтальній або вертикальній осі, у результаті якої об'єкт зазнає або не зазнає змін (бити, вдарити, вдаряти, витирати, стукати, стукнути, стукатися, дзвякати, спотикатися, кидати, тертися, чіплятися, черкати, черкатися, плескати, дубасити [розм.], грюкати): *Мисливець ... стукнувся ліктем об ринву* (Я.Ю.); ... [він] *витирав об лапки вуса* (Б.); *Кузьма вибивав об закаблука люльку* (Куч.). Ці дієслова-предикати, зауважував свого часу О.М.Пешковський, “пов'язані з ідеєю зіткнення... прийменник означає, що дія натрапляє на перешкоду в предметі, названому в знахідному” [198, с.297]. Стосовно предмета, про який іде мова, тобто позиції

об'єкта у формі акузатива, то її можуть обіймати іменники з конкретним значенням, що експліцитно актуалізують сему “поверхня” (поріг, земля, нога, діжка). Правобічний конституент $Arq\ prav [Obj (об + Nacc)]$ вступає в ізофункціональні відношення з об'єктними компонентами $Arq\ prav [Obj (в/у + Nacc)]$ і $Arq\ prav [Obj (по + Nloc)]$, напр.: ... *одірвана віконниця ритмічно ... стукала об стіну* (Хот.); я ... *стукну у вікно* (Сос.); ... *стукнув кулаком по столі Яків Дашко* (Стел.). Не можна твердити, що всі без винятку дієслова-предикати означеної лексико-семантичної групи наділені здатністю детермінувати три виділені об'єктні аргументи. Так, дієслово спотикатися програмує лише припредикатний член $Arq\ prav [Obj (об + Nacc)]$. Подібність між реченнями структурних субмоделей $Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq\ prav [Obj (об + Nacc)]$, $Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq\ prav [Obj (в/у + Nacc)]$ і $Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq\ prav [Obj (по + Nloc)]$ не лише в тому, що вони мають однаковий лексико-семантичний склад заповнювачів конститутивних позицій, а й у тому, що вони репрезентують синкретичний об'єктно-просторовий план змісту, у якому взаємодіючі значення не є рівноцінними, оскільки локативність поступається перед об'єктністю. Припредикатні члени, сформовані на базі прийменників *об*, *в/у* та іменника у формі акузатива, прийменника *по* й субстантива у формі місцевого відмінка, функціонують на засадах обов'язковості й необов'язковості. Облігаторною валентністю вони характеризуються в реченнях трикомпонентної будови. Якщо ж рамки синтаксичної конструкції розширено за рахунок іншого об'єктного аргумента, тобто коли вона стає чотирикомпонентною, розглядувані реалізатори об'єктності-локативності перебувають на правах факультативних правобічних компонентів, які можуть опускатися, але речення при цьому не втрачає інформативної достатності.

2.2. Генітивний об'єкт у семантико-синтаксичній структурі речення

Питання визначення семантико-синтаксичних функцій родового відмінка та їхнього характеру має тривалу історію, воно дебатуються й сьогодні. Запропоноване традиційною граматикою витлумачення генітива мовознавці почали заперечувати давно. Ще О.О.Шахматов у родовому відмінкові виокремлював два відмінки – родовий і кількісно-віддільний (або “исходно-достигательный” и “отложительный”) [284, с.311]. О.М.Пешковський, з'ясовуючи семантико-синтаксичну структуру речення, зокрема, характеризуючи ієрархічні відношення між головними та пов'язаними з ним керуванням, узгодженням і приляганням другорядними членами речення, дійшов висновку, що родовий відмінок за своєю семантичною природою є поліфункціональним. На формування того або того значення генітива впливає синтаксичний чинник – план змісту члена речення, з яким сполучається генітивна словоформа $Ngen$ або прийменниково-відмінкова форма $prep + Ngen$. З-поміж семантичних спеціалізацій, закріплених за родовим безприйменниковим, виділено значення віддалення, мети, кількості, ціни, дати тощо. Семантична структура родового прийменникового є ширшою, оскільки, крім уже названих значень, він репрезентує просторове, часове, посесивне, каузальне, означальне, суб'єктне, об'єктне значення, значення способу дії, непрямого адресата та деякі інші [198, с.267-314]. На дедуктивних диференційних засадах побудована відома в лінгвістичному світі граматична концепція генітива В.В.Виноградова. У родовому відмінкові він вирізняє такі

чотири основні значення: 1) родовий атрибутивний (*гроші сестри; хлопчик років десяти*); 2) родовий кількісно-віддільний (*п'ять днів; зібралось народу; купити книг*); 3) родовий причиново-інтенціальний (*схуднути від проблем, з горя*); 4) родовий дати (як пережиток) (*двадцять п'ятого травня 1935 року*) [60, с. 148-151]. “Не викликає сумніву те, – зауважує вчений, – що спроба об'єднати всі ці значення в загальну формулу приречена на неуспіх... Отже, у формі так званого “родового” відмінка напівзлиті дві граматичні категорії – власне родового відмінка і кількісно-віддільного відмінка” [60, с.151].

Індуктивно-дедуктивний підхід до з'ясування сутності родового відмінка як власне-семантичного, семантико-синтаксичного, формально-синтаксичного феномена не втратив своєї актуальності й у наш час (див. праці: [201, с. 107-109; 218, т. 1, с. 481; 70, с. 146-155; 267, с. 58-59; 219, с. 259-260]). У зв'язку з цим виникла ще одна досить складна проблема – питання про загальне значення генітива, його інваріантність. Якщо екстраполювати цю проблему на філософське тло, то вона набуває такого вигляду: від якої крайньої межі маємо абстрагуватися, диференціюючи семантичну структуру генітива, або до якої крайньої межі маємо абстрагуватися, інтегруючи її. Часткову відповідь на це питання знаходимо в монографії Т.В.Булигіної “Проблеми теорії морфологічних моделей”, де зауважено, що поняття “загальне значення родового відмінка” – це радше абстракція, ілюзія, а не реальність, оскільки діапазон репрезентованих генітивом семантичних і формально-синтаксичних значень не видається реальним звести до якого-небудь спільного знаменника [49, с.29]. Погоджуємося з думкою І.Р. Вихованця, що “продуктивнішою є ідея первинних і вторинних функцій відмінкових форм, спроектована на внутрішньовідмінкову і частиномовну синтаксичні транспозиції” [255, с.70] (див. також: [70, с.146-155; 71, с.61-63]). Узнявши за основу положення Є.Куриловича та Е.Бенвеніста про похідність суб'єктного й об'єктного генітива відповідно до номінатива й акузатива [151, с. 194-195; 35, с.156-164], цей український мовознавець переконливо доводить, що “природу родового відмінка ... розкривають його первинні семантико-синтаксичні функції з системно типологічного, а не з генетичного погляду. У первинному функціонуванні родовий відмінок являє собою внутрішньовідмінкову семантико-синтаксичну транспозицію називного і знахідного відмінків відповідно із суб'єктною та об'єктною функціями і водночас зовнішню (частиномовну) формально-синтаксичну транспозицію в ад'єктивну сферу” [255, с.71]. Транспозицію, про яку йде мова, наочно проілюстровано такими прикладами: *Хлопчик біжить* → *біг хлопчика*; *Дівчина співає* → *спів дівчини*; *Небо синє* → *синь неба*; *Студент написав статтю* → *Стаття написана студентом* → *написання статті студентом*.

Первинними семантико-синтаксичними функціями родового відмінка є суб'єктно-атрибутивна та об'єктно-атрибутивна. У реченнях, складником яких виступає синтагматична модель $N_{nom} (\leftarrow V = \text{девербатив або Adj} = \text{деад'єктив}) + N_{gen}$, “родовий передає транспоновану від називного і знахідного семантику відповідно суб'єкта дії, суб'єкта процесу, суб'єкта стану, суб'єкта якісної оцінки та об'єкта” [там само]. Останній також постає в різних семантичних модифікаціях, як-от: об'єкт дії, об'єкт стану, об'єкт процесу, об'єкт якісної ознаки-відношення.

Найважливішим є те, що на суб'єктне й об'єктне значення нашаровується атрибутивна семантика, а сам генітив “у формальному плані перебуває у позиції прикметника, залежачи від дериватів-іменників” [там само]. Ця залежність і породжує суб'єктно-атрибутивний та об'єктно-атрибутивний синкретизм: *Полонений кричить* → *крик полоненого*; *Хтось бахає сокирою* → *Сокира бахає* → *бахання сокири*. До вторинних семантико-синтаксичних функцій родового відмінка слід віднести об'єктну, суб'єктну, посесивну, локативно-атрибутивну, темпорально-атрибутивну, предикативну й інші функції. Перша і друга функції реалізуються чітко, вони ніякою мірою не пов'язуються з атрибутивністю. Усі вторинні функції, за винятком цих двох, “перебувають поза сукупністю власне-відмінкових значень, відбиваючи зовнішні (частиномовні) транспозиції: або поглиблену ад'єктивну транспозицію, або непродуктивні адвербіальну і вербальну транспозиції” [255, с.72]. Реченнева транспозиція, до якої вдається І.Р.Вихованець, є, з одного боку, складним механізмом, що базується не лише на семантичних, синтаксичних, формально-синтаксичних, а й на логічних засадах, а з іншого – досить об'єктивним засобом ідентифікації семантико-синтаксичних функцій родового відмінка як особливої грамеми, яка зосередила в собі функції інших граем (називного і знахідного відмінків).

У граматичній теорії І.Р.Вихованця про склад та ієрархію відмінків української мови, яка, на наш погляд, досить послідовно відображає процес диференціації об'єктного значення на тлі відмінкової системи, родовому відмінкові разом із орудним та кличним відведено периферійне місце. Автор цієї концепції дискутує з відомим граматистом Є.Куриловичем, учення якого про називний, знахідний і родовий відмінки як ядро відмінкової системи індоєвропейських мов міцно увійшло в науковий обіг. Аргументи І.Р. Вихованця щодо нецентральної родового відмінка переконливі. По-перше, генітив не має тієї самостійності, якою наділені номінатив та акузатив, він, зрештою, зайняв проміжне місце між ними, прямуючи то до першого, то до другого й перебираючи на себе їхні функції. Цим він зближується з ядром і водночас віддаляється від нього. По-друге, родовий відмінок сигналізує про свою периферійність такими семантико-синтаксичними і формально-синтаксичними ознаками, як “транспозиційною спрямованістю у синтаксичний ад'єктив, семантичними нашаруваннями (синкретизмом) в об'єктній і суб'єктній позиціях, наявністю прислівникової темпоральної функції” [70, с.154]. Периферійність родового, робить загальний висновок І.Р.Вихованець, саме у транспозиційній природі, у “суперечливих рисах транспозиції – формально-синтаксичних ад'єктивних і семантичних субстантивних” [70, с.155]. Цікаво, що згодом розглядувану точку зору про склад та ієрархію відмінків цей автор дещо видозмінив, віднісши родовий відмінок до зони напівпериферії. Однак засадничі положення про статус генітива в новій концепції суттєвої корекції не зазнали, автор здійснив скоріше процес внутрішньої перебудови у складі периферійних відмінків, що полягав у розмежуванні їхньої інваріантної семантики, протиставленні первинних і вторинних семантико- та формально-синтаксичних функцій [255, с.72].

В енциклопедичних виданнях, академічних граматиках, вишівських підручниках із сучасної української мови погляди дослідників на ранжування

семантико- і формально-синтаксичних функцій родового відмінка присутньо не різняться. Основними для нього, ідеться в “Русской грамматике” (1980), є суб’єктна (Народу біжить), означальна (ніч помилок) та об’єктна (бажати слави) функції, причому якщо реалізується перша, то ускладнюється квантитативною або атрибутивною семантикою (*Квитків – жодного, Нікого немає; виступ артиста, бій биків, взаємозв’язок явищ*). Периферію семантичної структури генітива формують обставинні значення [218, т.І, с.481]. Подібне витлумачення знаходимо в “Русском языке. Энциклопедии” за ред. Ф.П.Філіна [219, с.259-260]. Автор статті “Родовий відмінок” Н.Ю.Шведова розкриває синтагматичні властивості генітива, від яких, за її переконанням, залежить його семантико-синтаксична специфікація. На думку А.П.Грищенка, основні значення родового відмінка пов’язані з вираженням атрибутивних, суб’єктних та об’єктних значень [252, с.345]. Деякі вчені головною семантикою генітива вважають об’єктність, зауважуючи, що за цією функцією він “співвідноситься із знахідним, входячи до центральної зони вираження прямого об’єкта при перехідних дієсловах. Інші його функції реалізують відмінкову семантику периферійних зон, насамперед вираження атрибутивно-посесивних відношень у зв’язках з іменниковою формою називного та знахідного відмінків” [201, с.107]. Упадає у вічі те, що поза увагою багатьох граматистів залишаються синкретичні властивості генітива, а також те, що термін “основне значення” не є коректним стосовно функціональної специфіки родового відмінка. Є всі підстави твердити вслід за І.Р.Вихованцем, що “більшу пояснювальну силу має введення поняття первинної семантико-синтаксичної функції” [255, с.71].

Можна багато дискутувати щодо первинних і вторинних семантико-синтаксичних функцій родового відмінка та синкретизму семантики, яку він здатний реалізувати, стосовно зв’язку генітива з іншими відмінками й механізму трансформації його в інші відмінкові зони та з інших відмінкових зон, щодо ступенів ад’єктивації і дериваційних відношень, які встановлюються між родовим та називним суб’єкта, а через номінатив – із знахідним об’єкта. Ці проблеми зародилися давно, проте не знайшли однозначної кваліфікації й сьогодні, що свідчить про виняткову складність семантичної структури родового відмінка. Незаперечним залишається факт, що однією з важливих специфікацій (на наш погляд, вторинних) генітива є передача ним об’єктних відношень у складі речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen або prep + Ngen)]. До специфічних характеристик цих синтаксичних конструкцій слід віднести такі: 1) реалізація особливого типу об’єктних відношень – партитивних, які не можуть передавати інші конкретні репрезентанти структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nx або prep + Nx)]; 2) тісний зв’язок правобічної позиції Arq prav [Obj (Ngen)] із правобічною позицією Arq prav [Obj (Nacc)], що виявлено в субститутивних, ізофункціональних зв’язках; 3) широта ізофункціональних відношень, яким не властиві обмеження щодо взаємозаміни двох або кількох компонентів парадигм, утворених за моделями Ngen і Nx, Ngen і prep + Nx, prep + Ngen і Nx, prep + Ngen і prep + Nx; 4) висока функціональна активність; 5) установа корелятивного типу відношень (об’єкт ↔ прямий або непрямий додаток) між семантико-синтаксичними і формально-синтаксичними рівнями речення; 6) розгалуженість

граматичних варіантів аналізованої об'єктної синтаксеми, представлених прийменниково-відмінковими формами.

Речення, у яких позицію справа від предиката займає родовий об'єкта, будуються за такими структурними субмоделями: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)]. Правобічна функція генітива в них спеціалізована на вираженні двох семантико-синтаксичних функцій: партитивна і власне-об'єктна, напр.: *Дід посадив мене, **нарізає хліба, виніє стільчиків з куреня*** (Т.А.); *Як я підготувався до уроку* (Мор.). Партитивне значення, яке реалізують речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], "є не власне-відмінковою семантикою, а супровідною до відмінкового значення, пов'язаного з об'єктністю і суб'єктністю" [255, с. 72]. Цей план змісту називають ще квантифікацією [199, с. 178-180] і розуміють під ним своєрідну вказівку на параметри кількості, що окреслює протиставлення речовин або сукупності предметів за такою характеристикою, як неозначеність / означеність [255, с. 72]. Партитивна і власне-об'єктна функції родового відмінка зазнають внутрішньої семантичної диференціації, утворюючи своєрідні підсистеми значень стосовно виокремлених вище двох значеннєвих фрагментів об'єктності.

2.2.1. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)]

Засобом розрізнення власне-об'єктного й партитивного значень виступає план змісту іменника у функції об'єкта, семантика основного носія валентності, наявність / відсутність у його складі префікса, який зумовлює появу об'єктного аргумента, функціонування у структурі речення компонентів із кількісним значенням, що разом з іменником формують конструкцію з квантитативним типом детермінації.

Як уже було відзначено, родовий відмінок протиставляється знахідному за ознакою партитивності / непартитивності. Родовий партитивний представлений в українській мові двома різновидами: родовий квантитативної партитивності і родовий темпоральної партитивності. Відмінність між ними в тому, що перший сигналізує про неповне охоплення об'єкта дією, тоді як другий – про повне охоплення об'єкта дією, але з обмеженням у часі її перебігу. Генітив темпоральної партитивності називають ще родовим об'єкта зі значенням тимчасового користування [66, с.120; 168, с.128]. Пор. у цьому зв'язку такі приклади: *Ми **пшениці наваримо, паляниць напечемо*** (Коб.) і *Дядько **позичив лопати на день-два*** (3 розм. мовл.). Дослідники довели, що в сучасній українській мові лексична база функціонування родового партитивного ширша, ніж у російській мові, оскільки "в ній [українській мові. – Я.С.] розвинувся той різновид родового партитивного, семантико-синтаксична ознака якого може бути визначена як вказівка на темпоральне обмеження охоплення об'єкта дією" [69, с. 29] (пор. також: [238, с. 193]). Речення з родовим безприйменниковим, що виражає квантитативну партитивність, відрізняються від речень із родовим безприйменниковим, який репрезентує темпоральну партитивність, будовою валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] і ступенем продуктивності. Розлогішим спектром заповнювачів предикатної позиції й вищою частотою

вживання характеризуються синтаксичні конструкції з правобічним аргументом зі значенням кількісної партитивності. Речення із семантикою часової партитивності, виявляючи обмеження в плані лексико-семантичної будови предикатної позиції, не мають жорсткої лексико-семантичної лімітативності щодо вибору заповнювачів припредикатної позиції.

До типових репрезентантів позиції Praed (Vf) синтаксичних конструкцій з об'єктним аргументом Arq prav [Obj quant (Ngen)] слід віднести вербатииви таких лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням конкретної фізичної дії, здебільшого тієї, що має виразний динамічний відтінок (сипати, підсипати, насипати, готувати, приготувати, лити, налити, підлити, залити, злити, випити, кинути, підкидати, покинути, напекти, наварити, найти, сьорбати, відсьорбнути, накласти, підкласти, наточити, нарвати, назривати): *Налили [вони]... горілки* (Б.); *Приготує [вона] на сніданок хліба й молока* (Вор.П.); *...ти кумису перепив* (Кост.); *Посьорбав борщу [він], щипнув пирога і одразу з двору* (Гон.). Аналізованим основним носіям валентності властива префіксальна і непрефіксальна будова. Префіксальні дієслова регулярно сполучаються з об'єктним аргументом Arq prav [Obj (Ngen)], а непрефіксальні – з об'єктним аргументом Arq prav [Obj (Nacc)]. Наявність префікса при перехідних дієсловах, зокрема *в-/у-, ви-, від-/од-, до-, з-/с-, на-, над-, про-, при-, по-, під-, пере-* та ін., може спричиняти функціонування в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] припредикатного компонента зі значенням квантитативної партитивності. Очевидною є констатація того, що з семантичного погляду префікси, які утворюють поле кількості, неоднорідні. Вони уточнюють план змісту дієслова-предиката різними значеннєвими характеристиками, як-от: “нагромадити велику кількість об'єктів” (префікс *на-*); “додати певну кількість (частину) об'єктів” (префікси *до-, при-, під-*), “мати велику кількість об'єктів, на які поширено дію” (префікси *по-, пере-, ви-*); 2) дієслова зі значенням фізіологічної дії (споживання їжі, напоїв) (скуштувати, глутнути, ковтнути, пийнути, смоктати, лизати, хлиснути): *Плачинда ... ковтнув повітря* (Стел.); *Борщу [ви] скуштуйте, галушок* (Кот.); *...ви хлиснули через міру пуншу* (Неч.). Аналізовані дієслова-предикати виступають здебільшого у формі доконаного виду; 3) дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння (купити, накупити, прикупити, докупити, перекупити, відкупити, скупити, придбати, набрати [розм.] (тканину), надбати, прижити [розм.], настягати [розм.], наскладати): *Він ... скуповував коней* (З.П.); *Назбирав він і грошей, і одежі* (Мир.). Як і дієслова-предикати попередньої лексико-семантичної групи, розглядувані основні носії валентності мають префіксальну і безпрефіксну структуру. За семантичною природою префікси, які сполучаються з означеними дієсловами, не відрізняються від префіксів, що функціонують у складі дієслів з ідентифікувальною семою “конкретна фізична дія з динамічним відтінком”; 4) дієслова зі значенням позбавлення, передачі (дати, віддати, повернути, передати, позбавити): *Мама передали молока* (Гур.). З розглядуваними дієсловами-предикатами можуть сполучатися префікси квантитативної семантики *пере-, від-, по-*; 5) дієслова зі значенням необхідності (потребувати, вимагати, нуждатися [заст., розм.], потребувати [діал.], потребувати [діал.]): *По-перше, вони потребують закуски* (Чор.О.); *Пан Бжевський потребував*

грошей (Віл.). Специфіка дієслів-предикатів цієї групи в тому, що для них типовими є префіксальна і безпрефіксна форми; б) *дієслова зі значенням бажання* (бажати, забажати, хотіти, захотіти, воліти, хтіти [розм.]): ...*машиніст теж забажав пива* (Гон.); *Він бажав м'яся свіженького довженько* (Гл.). Означені заповнювачі предикатної позиції часто сполучаються з префіксом *за-*, одним із значень якого є “одержати що-небудь за допомогою дії, названої мотивувальним дієсловом”. Функцію об’єктного аргумента в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj quant (Ngen)] виконують матеріально-речовинні іменники, що називають рідини (молоко, вино, вода, пиво, окріп), продукти харчування (мед, сіль, сало, борошно), страви (борщ, холодець), різні тверді, сипучі, в’язкі матеріали (пісок, глина, бетон, вапно, асфальт), злаки, трави (пшениця, жито, спориш), ліки (аспірин, пірамідон) тощо, а також субстантиви у формі множини (за винятком збірних, котрі можуть виступати і в однині), які позначають дискретні (раховані) предмети, що при поділі на окремі частини зберігають свої понятійні ознаки (дрова, яблука, сливи, гриби).

Реченням-репрезентантам темпоральної партитивності притаманні жорсткіші порівняно з реченнями-реалізаторами кількісної партитивності лексико-семантичні обмеження на рівні предикатної позиції. Їхнім конструктивним центром виступають дієслова зі значенням “давати щось у борг, у тимчасове користування кому-небудь” (позичати, боргувати [розм.], визичати [заст.], зичити [діал.]), “звертатися з проханням до когось” (просити, прохати, випрохувати, кландати [діал.]): *Батько позичив сапи* (3 розм. мовл.), ...*Роман попросив у батька карбованця* (Грін.). Припредикатну позицію в них заповнюють іменники, що “не допускають вираження частковості, неподільності” [66, с. 121]. Значення “повне охоплення об’єкта дією, але з обмеженням у часі її перебігу” виразно актуалізовано в синтаксичних структурах чотирикомпонентної будови, у яких поряд із субстанціальним об’єктним аргументом функціонує несубстанціальний темпоральний конкретизатор, що подає різні хронологічні межі перебігу дії, як-от: тривання дії обмежене конкретними часовими рамками (*Батько позичив верстака на один день [на тиждень, на місяць, на рік]*); тривання дії пов’язується з кінцевим моментом настання її (*Мати попросила макітри до вечора [до неділі]*); тривання дії не обмежене конкретними часовими рамками (*Сусід позичив заступу на день-два [днів на п’ять]*). Проведене нами спостереження дає право твердити, що родовий темпоральної партитивності активно функціонує в полтавських говірках, причому особливою продуктивністю вирізняються речення чотирикомпонентної будови, утворені за зразком структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj temp (Ngen)] + Arq temp₂ [Ad, prep + Nx].

Родовий власне-об’єкта відрізняється від родового партитивного (квантитативного та темпорального) такими основними характеристиками: 1) сполучається з ширшим стосовно семантики спектром дієслів; 2) структурується за участю іншого значеннєво поліфункціонального лексичного матеріалу; 3) залежно від суб’єктивного реченнєвого значення ствердження / заперечення співвідноситься чи – зрідка – не співвідноситься із знахідним об’єкта, утворюючи або не утворюючи двокомпонентну парадигму об’єктних аргументів – Arq prav [Obj

(Ngen)] і Arq prav [Obj (Nacc)]. Основний масив предикатів, що програмують у складі речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] родовий власне-об'єкта, сформували вербативи модально-вольової семантики, з-поміж яких високою продуктивністю вирізняються такі лексико-семантичні групи: 1) дієслова зі значенням бажання, хотіння, прагнення (бажати, прагнути, зичити, жадати, зажадати, хотіти, хтіти [діал.], воліти, волити [заст.], жичити [діал.], рачити [заст.], багнути [діал.]): *Вони зажадали зустрічі з директором* (Гр.Я.); *Золотого проміння і втіхи вона захотіла* (Вор.М.). Дієслово прагнути відрізняється від усіх інших компонентів описуваної лексико-семантичної групи предикатів тим, що передбачає в ролі аргумента з власне-об'єктним значенням не лише безприйменниковий родовий, а й прийменниково-відмінкову форму до + Ngen, напр.: *Скарбів, скарбів прагнула вона* (Вов.), *...людина прагне до знань* (Сл.); 2) дієслова зі значенням необхідності (потребувати, вимагати, потребувати [діал.], потребувати [діал.]): *Великі завдання потребують знань* (З.П.); *Така вірність вимагає нагороди* (З.П.). Як свідчить проведений вище аналіз, дієслова першої і другої лексико-семантичної груп конституують також речення, у яких родовий безприйменниковий виступає у функції партитивно-квантитативного аргумента. Дієслово-предикат вимагати наділене здатністю сполучатися з двома об'єктними аргументами – родовим і знахідним. Для субстантивів – найменувань неістот, що заповнюють правобічну позицію Arq prav [Obj (Ngen)], типовою є форма множини, яка посилює відтінок частковості, неозначеності. Цей відтінок, як відомо, притаманний родовому об'єктному, що характеризується ізофункціональністю зі знахідним об'єктним. Співвідношення родового і знахідного відмінків як компонентів двочленної об'єктної парадигми – Arq prav [Obj (Ngen)] і Arq prav [Obj (Nacc)] – “нерідко йде по лінії поступового позбавлення відтінків частковості, неозначеності, чому сприяє проникнення в ці позиції знахідного об'єктного” [66, с. 122]; 3) дієслова зі значенням прохання (просити, прохати, жадати, домагатися, благати, закликати, молити, упрощувати): *Ярослав попросив слова* (Гр.Я.); *Я жаждала б пояснень* (См.Ю.); *Домоглися своїх прав дівчата* (Гор.К.). Ці вербативи виступають у безпрефіксній і префіксальній формі. Префікси в-/у-, по-актуалізують семантичний відтінок “доведення дії до результату”; 4) дієслова зі значенням очікування (чекати, очікувати, ждати, дожидати): *Щодня він чекає нової неприємності* (Ант.); *І ми в напрузі грому ждемо* (Луц.). Об'єктні аргументи, які програмує дієслово-предикат чекати, утворюють трикомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (Ngen)], Arq prav [Obj (Nacc)], Arq prav [на + (Ngen)], напр.: *Вона чекала сестри* (Гол.С.), *Марина вже чекала дитину* (Мор.), *Я чекаю на тебе* (Стефан.); 5) дієслова зі значенням негативного емоційно-психічного стану (боятися, остерігатися, жахатися, страхатися [розм.], страшитися [розм.]): *Легковажні хлопці трохи соромились Олесі* (Довж.); *По правді, я страшенно перелякалася тих слів* (Ф.); 6) дієслова зі значенням втрати небажаного, зайвого (позбутися, бракувати, позбавитися, уникнути, одцуратись, зректись, цуратись [розм.], скараскатися [розм.], здихатися [розм.], лишитися [розм.], уникнути, рішитися [заст.]): *Ви зрікаєтесь своїх переконань* (Під.); *У школі Петро уникав товариства дівчаток* (Баш). При дієслові-предикаті цуратися використовується не лише родовий, а й знахідний об'єкта, напр.: ...[чоловік] *цуратється хати* (Щ.Я

.); ... **матір** стару **стали цуратися** люди (Мир.); 7) дієслова зі значенням набуття бажаного, необхідного (набрати, заслужити, набратися, шукати, набути, нажити, надбати, настаратися [розм.], наскладати, назбирати, скласти, постягати [розм.], розжитися): *За півстоліття нам народ **набув** нових **якостей*** (Малиш.); **Назбирали** поганці **здобичі і бранців** (Вор.). Для предикатів означеної лексико-семантичної групи регулярною є сполучуваність із префіксом *на-*, який актуалізує сему “поширення дії на кілька (багато) об’єктів”. Морфемна структура основних носіїв валентності впливає на їхні сполучувальні можливості: у позиції справа від заповнювача позиції Praed (Vf) функціонують іменники у формі множини. Для деяких дієслів аналізованої семантики родовий безприйменниковий є одним з можливих, але не єдиним валентним партнером із власне-об’єктним значенням. Двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (Ngen)] і Arq prav [Obj (Nacc)] – утворюють припредикатні члени, які функціонують на правах валентних партнерів при дієсловах-предикатах набирати, набути, надбавати, напр.: *Вона **сили набувала*** (Св.); ***Надбали** [вони] ... **такого зайвого здоров’я!*** (Неч.). Родовому об’єкта властивий вищий ступінь продуктивності порівняно зі знахідним об’єкта. Трикомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (Ngen)], Arq prav [Obj (з + Ngen)] і Arq prav [Obj (на + Nacc)] – формують правобічні конституенти, які детермінує дієслово-предикат розжитися, напр.: *Вони **розжилися доброти** й були раді з того* (Зем.); ***Розжилися** вони з лиха людського* (Гол.С.); *...**розжилися** [хурички] до революції на торгівлі хлібом* (Гон.).

Крім дієслів модально-вольової семантики, конструктивним центром речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] можуть виступати дієслова *чуттєвого сприймання*, з-поміж яких найчастіше фіксуються лексеми зі значенням “зір”, “слух” (слухати, бачити): ***Слухаю** [я] **мелодії** хмар, озер та вітру* (Тич.). Програмовані ними об’єктні аргументи становлять двокомпонентну парадигму, одним членом якої є родовий безприйменниковий (рідше), а другим – знахідний безприйменниковий (частіше), напр.: ***Слухай** [ми] **голосу розпуки*** (Ф.); *... [ми] з тобою... **слухали** **дівочу пісню*** (Гон.).

З родовим власне-об’єкта досить часто поєднуються дієслова зі значенням *інтелектуальної дії* (навчати, навчатися, вчити, вчитися): ***Я ще тебе колись **навчу розуму***** (Коб.). Ці перехідні вербативи, реалізуючи значення “передавати кому-небудь які-небудь знання, навички”, у ролі поширювача передбачають два об’єктні аргументи – Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Obj (Ngen)]: ***Бог **навчає** **людей роботи***** (Ол.). Щодо участі їх у формуванні семантичної структури речень чотирикомпонентної будови Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (Ngen)], то вона така: обидва аргументи функціонують як обов’язкові валентні партнери. За умови реалізації аналізованими дієсловами-предикатами значення “засвоювати, опановувати які-небудь знання, запам’ятовувати що-небудь” правобічну позицію заповнює один облігаторний об’єкт аргумент – Arq prav [Obj (Ngen)]. Неперехідні дієслова зі значенням інтелектуальної дії сполучаються лише з родовим власне-об’єкта, отже, виступають конструктивним центром речень трикомпонентної структурної субмоделі – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)]. Фактичний матеріал дає підстави твердити, що в розглянутих синтаксичних конструкціях функцію об’єктного аргумента може виконувати давальний

безприйменниковий: **Вчить** [ви] дітей садівництву по всіх школах країни (Довж.). Граматичне оформлення об'єктного аргумента, представлене у вигляді двокомпонентної парадигми – Arq prav [Obj (Ngen)] і Arq prav [Obj (Ndat)] – засвідчують лексикографічні джерела (див. [234, т. X, с. 537-538; 57, с. 1311]). На нашу думку, переконливішим є твердження про неможливість функціонування при дієсловах інтелектуальної дії вчити, вчитися, навчати, навчатися об'єктного аргумента у вигляді давального безприйменникового. Ця структура є порушенням граматичної літературної норми української мови [232, с. 333], вона є калькою з російської мови.

Ще один досить продуктивний тип в українській мові утворюють речення, у яких припредикатну позицію обіймають дієслова стосунку (торкатися, досягати, сягати, дістатися): *Вона дотикалася світу самими кінчиками пальців* (З.П.); *Дісталися ми 20-го мікрорайону, якоїсь вулиці і квартири* (Пок.). На значення власне-об'єкта в реченнях із описуваними дієсловами-предикатами може нашаровуватися просторова семантика. Синкретизм з'являється тоді, коли основні носії валентності виразно експлікують сему “контакт”, а іменники-заповнювачі припредикатної позиції – сему “дво-, тривимірний простір”.

Стосовно семантичної подібності на рівні предикатної позиції речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], які реалізують значення власне-об'єкта й партитивно-квантитативного об'єкта, то вона очевидна. Ідентичністю в плані семантики характеризується також лівобічна позиція. Якщо говорити про план змісту іменників – заповнювачів правобічної позиції, то тут мають місце суттєві розбіжності. Субстантиви, що беруть участь у формуванні розглянутих типів об'єктності, протиставлені за такими селекційними семантичними ознаками: конкретність / абстрактність, неістота / істота, дискретність / недискретність. Прикметним є те, що у складі валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] послідовно виявляє себе лексико-семантична вибірковість. Так, при модально-вольових дієсловах, дієсловах конкретної фізичної дії в таких її проявах, як інтелектуальна діяльність людини, чуттєве сприймання, а також дієсловах стосунку можуть стояти абстрактні і конкретні іменники. До регулярних заповнювачів позиції Arq prav [Obj (Ngen)] належать перші. З-поміж них вирізняє лексеми-найменування властивостей та ознак, почуттів, емоційно-психічного, фізичного, фізіологічного стану, дій і процесів на зразок перепочинок, горіння, від'їзд, догляд, пояснення. Ядро кола конкретних іменників становлять назви істот, здебільшого найменувань людей за якісними і процесуальними ознаками, професією, характером діяльності, національністю, місцем проживання, родинними зв'язками тощо. Особливою валентною природою наділені речення з дієсловами-предикатами, об'єднаними значеннями “очікування” й “емоційно-психічний стан”. Семантична структура реалізаторів позиції Arq prav [Obj (Ngen)] у них однаковою мірою представлена іменниками з конкретним і абстрактним значенням. Основний масив серед перших утворюють лексеми з інтегральною семою “антропонім”. Усі останні можливі заповнювачі позиції Praed (Vf) активніше вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з абстрактними субстантивами. Цікаво зауважити, що субстантиви – найменування конкретних предметів досить часто метонімізуються, переходячи до розряду лексем на позначення істот.

В українській мові широко представлені речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], у яких роль основного носія валентності виконують семантично неоднорідні дієслова із заперечною часткою *не*. Ці синтаксичні конструкції, заперечуючи ту або ту ознаку, повідомляють про невідповідність висловленого в реченні об'єктивній дійсності. Їх кваліфікують як загальнозаперечні речення і протиставляють стверджувальним реченням, призначення яких інше – протилежне: виражати ствердження того, що існує у світі, який нас оточує. Заперечну семантику в описуваних синтаксичних структурах можуть посилювати частки *ні, ані, і (й)*, які функціонують у препозиції до об'єктного аргумента, репрезентованого родовим безприйменниковим: *Ми, бідні, не маємо ні грошей, ні поля* (Коб.); *Ні з кого по сей день [вона] не брала й пір'їнки* (Гл.). Появу заперечної частки в предикатній позиції зумовлює також наявність у реченні модифікаторів, виражених заперечним займенником або прислівником: *Та жарту-привіту Ніде [я] не збула* (Гр.); *Але я поки що не маю жодної ланки* (Чор.О.). Отже, вибір акузатива / генітива в реченнях, утворених за зразком структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)] і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], детермінується передусім сферою дії заперечення в них. Родовий безприйменниковий заповнює припредикатну позицію тоді, коли заперечується і значення самого дієслова-предиката, і значення самого об'єкта дії, тобто коли заперечується вся “мікроситуація”, закладена у валентній рамці Praed (не + Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] [146, с. 55-56]. На формально-синтаксичному рівні родовий безприйменниковий у розглядуваних синтаксичних конструкціях трактується як сильнокерований додаток. На семантико-синтаксичному рівні йому відповідає об'єктний аргумент, що позначає партитивний (квантитативний) об'єкт або власне-об'єкт, на який спрямовано дію суб'єкта.

За типом лексико-семантичної будови лівобічної суб'єктної та правобічної об'єктної позицій загальнозаперечні речення дублюють стверджувальні речення. Вони є за своєю суттю антропоцентричними синтаксичними конструкціями, оскільки головним реалізатором цієї позиції виступають іменники – найменування людей за різними ономасіологічними характеристиками. Кожен із семантичних типів об'єкта – партитивно-квантитативний, партитивно-темпоральний, власне-об'єкт – має свій лексико-семантичний набір репрезентантів, протиставлених, як уже було відзначено, за різними диференційними ознаками: 1) істота / неістота; 2) конкретність / абстрактність; 3) дискретність / недискретність. Щодо компонентного складу основного носія валентності й об'єктного аргумента, то тут мають місце подібності й відмінності. Винятковою схожістю наділені речення з родовим партитивним. Як і в стверджувальних, у заперечних реченнях роль конструктивного центру виконують семантично поліфункціональні префіксальні і непрефіксальні дієслова конкретної фізичної дії, дієслова зі значенням придбання, одержання, присвоєння, позбавлення, передачі, необхідності, бажання тощо. *Я не коситиму пшениці* (Гол.); *Він не придбав білого борошна* (Стел.); *Гордійчучка не передала дітям молочка* (Гуц.); *Він не бажав ні масла, ні сиру* (Гор.К.). Склад іменників, які обіймають припредикатну позицію Arq prav [Obj quant (Ngen)] у порівнюваних

синтаксичних конструкціях, ідентичний. Аналогічну картину спостережено в реченнях із партитивно-темпоральним об'єктом: *Ми не позичили лопати* (3 розм. мовл.).

Розлогішу лексико-семантичну структуру валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] мають речення з власне-об'єктним аргументом. Пояснюється це тим, що до розряду заперечних речень потрапляють синтаксичні конструкції, у яких заповнювачі предикатної позиції наділені здатністю сполучатися не лише з родовим, а й зі знахідним безприйменниковим. Це яскраво можна проілюструвати на прикладі речень із вербативами-предикатами лексико-семантичної групи “емоційно-психічний стан людини, її почуття”. Дієслова-предикати з інтегральною семою “негативний емоційно-психічний стан людини, негативні людські почуття” регулярно детермінують об'єктний аргумент, репрезентований орудним безприйменниковим, а дієслова-предикати з інтегральною семою “позитивний емоційно-психічний стан людини, позитивні людські почуття” – об'єктний аргумент, виражений знахідним безприйменниковим. Для інших лексико-семантичних груп дієслів-предикатів характерним є те, що не всі їхні конституенти, а лише окремі з них інтенційно спрямовані на сполучуваність з об'єктними аргументами різної граматичної організації. У загальнозаперечних реченнях установлені валентні закономірності порушуються, відбувається граматична уніфікація у вигляді родового безприйменникового, у зв'язку з чим розширюється обсяг семантики основних носіїв валентності. Пор.: *Він злякався привида, Він любив однокласницю* ↔ *Він не злякався привида, Він не любив однокласниці*.

У заперечних реченнях, як і в стверджувальних, валентне ядро утворюють префіксальні і непрефіксальні дієслова модально-вольової семантики, оптичного сприймання, інтелектуальної дії, стосунку. Дієслова модально-вольового значення диференційовано на такі лексико-семантичні групи: “бажання, хотіння, прагнення”, “необхідність”, “прохання”, “очікування”, “емоційно-психічний стан”, “втрата небажаного, зайвого”, “набуття бажаного, необхідного”: *Я не хочу потороч тасмних* (Драй.); *Ба нашої муки [він] не потребує* (Ф.); ...*мати не дочекається сьогодні сина* (Луц.); *Та мила його не боялася гріха* (Вор.М.); *Він не нажив добра* (Св.). З-поміж предикатів сприймання продуктивністю вирізняються дієслова на позначення сприймання взагалі, зорового і слухового сприймання: *А Микола не помічав стану дівчини* (Гур.); *Чому ж ніхто моїх прохань не слуха* (Кр.У.). У складі предикатів інтелектуальної дії високим ступенем активності наділені ментальні дієслова: *Довіку не забуду [я] цієї днини й години* (Вир.); *Я людей не розумію* (Кр.У.). До розряду продуктивних репрезентантів предикатної позиції структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (не + Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] належать дієслова стосунку: *Танкетка не торкалася землі* (Я.Ю.). У синтаксичних конструкціях, що мають валентну рамку Praed (Vf) [не + дієслова стосунку] + Arq prav [Obj (Ngen)] [іменники – назви дво-, тривимірних об'єктів], можуть виникати об'єктно-локативні відношення.

Стосовно тих значеннєвих розрядів дієслів-предикатів, які є типовими не для стверджувальних, а для заперечних речень із власне-об'єктним аргументом, то вони репрезентовані різними лексико-семантичними розрядами, як-от: 1)

дієслова зі значенням *передбачення* (не передбачати, не прогнозувати, не віщувати, не завбачити, не пророкувати, не передрікати, не прорікати, не провіщати, не передвіщати): *І ніщо не віщувало бентежної зустрічі* (Гур.); 2) *фазові дієслова* (не починати, не завершувати, не продовжувати, не розпочинати, не зачинати, не розтягти, не подовжувати, не пролонгувати, не закінчити, не скінчити, не завершити, не довершити, не повершити [діал.]): *Оті прибульці не закінчили свої спостереження* (Пок.); *Вони не пролонгували угоди* (Ур.); 3) *дієслова зі значенням володіння* (не тримати, не зберігати, не держати, не мати): *Він давно ... не держав гусей* (Гуц.); 4) *дієслова із значенням взаємності, відношення між людьми, людьми і предметами* (не зустрічатися, не побачитися, не стрітити, не зострічати [діал.], не зустріти [діал.], не здібати [діал.]): *... ніколи не зустрічав у місті так багато гарних дівчат* (Щ.); 5) *дієслова конкретної фізичної дії* (читати, записувати, малювати, креслити, знаходити): *Я не описував ... документальних подій* (Щ.). Щодо цієї групи предикатів необхідно зробити деякі зауваження. По-перше, вони, порівняно з іншими репрезентантами позиції Praed (Vf), характеризуються чи не найбільшою семантичною різноплановістю, отже, диференціюються на вузькі значеннєві сегменти, які залежно від обраного за вихідну позицію родо-видового співвіднесення, що може змінюватися, досить часто кваліфікуються як самостійні лексико-семантичні об'єднання (розряди, групи, класи і т.ін.). По-друге, до їхнього складу входить велика кількість компонентів, які виявляють неоднакову валентно-інтенційну спроможність, а саме: детермінований ним об'єкт дії може мати лише одне граматичне вираження (наприклад, знахідний безприйменниковий або родовий безприйменниковий) чи різне (наприклад, знахідний безприйменниковий і родовий безприйменниковий). На формально-синтаксичному рівні валентно-інтенційна розбіжність, про яку йде мова, нівелюється, оскільки вони інтерпретуються як сильно- (прямі) або слабкокеровані (непрямі) додатки.

До найважливіших валентних ознак загальнозаперечних речень із припредикатним об'єктним аргументом слід віднести ту, що він має форму генітива. Водночас необхідно наголосити й на іншому: правобічний член зі значенням власне-об'єкта реалізується також у вигляді знахідного безприйменникового відмінка. “Основна лінія розвитку заперечних конструкцій з родовим і знахідним відмінком, – за слушною думкою І.Р. Вихованця, – це лінія більш чіткої диференціації вживання зазначених відмінків. Знахідний і родовий після перехідних дієслів із заперечною часткою *не* в сучасній українській літературній мові використовуються деякою мірою суб'єктивно, тому що вибір відмінка залежить від сприймання і думки носія мови” [70, с. 100]. Умови функціонування об'єктного аргумента Arg prav [Obj (Nacc)] обмежені. Вони регламентовані різними чинниками: власне-семантичними, семантико-синтаксичними, формально-синтаксичними та ін., на що вже звертали увагу дослідники (див., напр.: [69, с. 20-27; 66, с. 121-122; 26; 27]). Найважливішими, на нашу думку, є такі: 1) конкретність чи абстрактність плану змісту реалізаторів правобічної позиції. Субстантиви, об'єднані значеннями “конкретні і загальні назви людей”, “назви конкретних предметів”, усе активніше заповнюють синтаксичну зону об'єктних конструкцій, репрезентованих знахідним

безприйменниковим. Для іменників з абстрактною семантикою регулярним є вживання у складі заперечних об'єктних конструкцій Arq prav [Obj (Ngen)]. Ця семантична селекційність відбиває загальну тенденцію взаємодії родового і знахідного відмінків як граматичних варіантів субстанціальної об'єктної семантики: за допомогою акузатива виражається здебільшого чітка окресленість, означеність предмета, а за допомогою генітива – його неозначеність, неокресленість [66, с. 122]; 2) конкретність або абстрактність плану змісту основного носія валентності: знахідний відмінок регулярно детермінують максимально конкретизовані щодо типів фізичної дії вербативи (ремонтувати, косити, жати, бетонувати, цементувати), а родовий – дієслова з абстрактним значенням (сприймати, відчувати, пам'ятати, знати); 3) спосіб дієслів-предикатів: виступаючи у формі наказового способу, дієслова досить активно сполучаються з об'єктом у знахідному відмінку; 4) уходження до речення поряд із заперечним дієсловом-предикатом дієслова-предиката без заперечення. Об'єктний аргумент у такому синтаксичному ланцюгові ніби узгоджується з останнім і тому найчастіше набуває форми знахідного безприйменникового відмінка. Можна виділити й інші критерії, що зумовлюють появу в загальнозаперечних реченнях у припредикатній об'єктній позиції замість очікуваного генітива неочікуваного акузатива. Маємо всі підстави погодитися з твердженням І.Р. Вихованця, що на “сучасній стадії розвитку української мови в заперечні конструкції дедалі більше проникає знахідний відмінок об'єкта” [66, с. 121], а це є переконливим доказом того, що акузатив, взаємодіючи в семантико-синтаксичній зоні об'єктності з генітивом, уходить у відмінкову систему української мови насамперед як спеціалізований відмінок об'єкта, у якому функція об'єкта найбільше диференційована на тлі інших відмінків, що, у свою чергу, свідчить про неперервність процесу формування відмінкової парадигми і про її майбутню еволюцію. Це пояснено тим засадничим положенням, що мова належить до особливих феноменів, які перебувають у перманентному русі, зазнають постійних змін, викликаних інтра- й екстралінгвальними чинниками. Трапляються випадки, коли родовий об'єктний не може заступати знахідний об'єктний. Це яскраво ілюструють речення, у яких правобічну позицію заповнюють займенники ніщо і ніхто: *Я нічого не чую іще* (Вор.П.); *Не лякалась [вона] тепер нікого* (З.П.), або ті, у яких конструктивним центром виступає дієслово-предикат не мати (“не володіти чимось”, “відсутність чогось у когось”): *...невже моя сестра служниця не має...* (У.).

Нарешті, необхідно звернути увагу ще на одну характерну рису речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (не + Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)]: роль предиката в них виконують не лише окремі дієслова, конституенти тієї або тієї лексико-семантичної групи, а й значеннєво неоднорідні валентні комплекси, утворені за участю інфінітива, який сполучається із заперечним компонентом – дієсловом, предикативним прикметником, словом категорією стану тощо. Родовий об'єктний у цих синтаксичних конструкціях безпосередньо детермінує інфінітив: *І не могли ви його почути* (Гол.С.); *Ти не хотіла б народити султанові сина?* (З.П.); *Петро Варфоломійович ніяк не міг забути насмішуватих слів козака Філонова* (Дес.); *Але відповіді собі Карасик не спромігся був дати* (Ант.). Притаманні загальнозаперечним реченням із

предикатом Praed (не + Vf) ознаки поширюються і на загальнозаперечні речення із предикатом Praed (не + Vf або Preduc + Inf), а саме такі: 1) семантична різноплановість дієслів-предикатів; 2) конкуренція між об'єктними аргументами Arq prav [Obj (Ngen)] і Arq prav [Obj (Nacc)], яка, зауважував свого часу Є. Тимченко, “имѣеть характеръ общесловянскій, хотя и не во всѣхъ словянскихъ языкахъ ... развивалась въ одинаковой степени” [265, с. 248]; 3) поява у складі синтаксичної конструкції акузативного об'єктного конститuenta замість генітивного за умови, якщо роль першого виконують конкретні іменники, а функцію основного носія валентності – дієслова конкретної фізичної дії. Конкуренція, про яку йде мова, посилюється, коли заперечне дієслово-предикат має форму наказового способу або якщо воно утворює в реченні однорідний ряд із дієсловом в особовій формі без заперечення.

2.2.2. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)]

Конкретними репрезентантами структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)], виділеними залежно від типу прийменника, який у парі з іменником заповнює правобічну позицію, є такі субмоделі: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від/од + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (проти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (супроти + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (для + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (без + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (серед + Ngen)]. Родовий прийменниковий порівняно з іншими прийменниково-відмінковими формами, які виражають у реченні об'єктні відношення, уживається з найбільшою кількістю прийменників, що ілюструє така таблиця:

Caus	Prep																	Усього сполучень prep + Nx		
	з	за	без	ві	в/у	для	до	на	над	об	о	під	перед	по	про	проти	супроти	серед	Абс. к-сть 25	у %
gen	+	-	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+	9	36
acc	-	+	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+	-	-	-	6	24
inst	+	+	-	-	-	-	-	-	+	-	-	+	+	-	-	-	-	-	5	20
loc	-	-	-	-	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	-	-	-	5	20

Кожне з речень, утворених за зразком означених субмоделей, реалізує той або той тип об'єктної семантики специфічно, має свій набір заповнювачів предикатної, лівобічної та правобічної позицій, може при певному лексико-семантичному наповненні конститутивних позицій характеризуватися ізофункціональними відношеннями із синтаксичними конструкціями інших структурних субмоделей. Проведений аналіз дає підстави констатувати, що здатність дієслів-предикатів детермінувати один, два або кілька об'єктних аргументів у вигляді субстантивних словоформ чи прийменниково-відмінкових форм – це не що інше, як “автоматичні результати вживання дієслів, кожне з яких

у своїй схемі залежностей має свої відповідні порожні місця. Інакше кажучи, можливі значення відмінка не можна відділяти від семантики дієслова. Тут синтаксис залежить від семантики дієслова. З іншого боку, схеми синтаксичної залежності допомагають уточнити дієслівну семантику” [107, с.413] необхідними значеннєвими характеристиками і цим самим виформувати коректне щодо плану змісту речення.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)]

Об’єктне значення, яке репрезентують речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)], залежно від плану змісту головного носія валентності може мати різні семантичні модифікації, як-от: об’єкт володіння, об’єкт сприймання, об’єкт-джерело та ін. За кожним значеннєвим розрядом дієслів-предикатів закріплено свій набір іменників-заповнювачів правобічної позиції. Найвищою функціональною активністю наділені субстантиви з інтегральною семою “істота” (найчастіше “людина”). Зміну нетипового для аналізованих синтаксичних конструкцій об’єктного значення на типове локативне, ускладнене або неускладнене семантичним відтінком об’єктності, зумовлює план змісту як вербатива-предиката, так і субстантива-заповнювача припредикатної позиції. Пор.: *Хлопець відбіг від батька* [= Obj] і *Хлопець біг від села* [= Adv loc: dir = start]; *Хлопець крився від батька* [= Obj] і *Хлопець ішов від батька* [= Adv loc: dir = start].

Роль предиката в реченнях аналізованої структурної субмоделі належить вербативам таких основних лексико-семантичних груп: 1) *дієслова зі значенням позбавлення, утрати небажаного, звільнення від зайвого* (звільнити, звільнитися, емансипувати [книжн.], одриватися, очищати, позбавляти, відвертатися, відрікатися, визволяти, відмовлятися, утримуватися, ховати, рятувати, рятуватися, ховатися, критися, приховувати, приховуватися [розм.], таїтися, чаїтися [розм.], відмахнутися, відхрещуватися, відучити, відгородитися, відвертати, одвертатися): *І від продподатку [вони] звільнили* (Голов.); *Молодь відвернулася від своїх наставників* (Дн.); ... *я вічно одрікаюсь од Петра* (Кот.); *Одірвався Трохим Запорожець од жінки* (Довж.); ... *дівчинка відхрещуватиметься від Олексія* (Доб.). У синтаксичних конструкціях із цими дієсловами-предикатами використовується обмежений лексичний діапазон іменників – репрезентантів синтаксичної позиції Arq prav [Obj (від/од + Ngen)]: назви конкретних предметів, які здебільшого виступають як метонімічна особа, істот, абстрактних понять. Об’єктний аргумент, виражений прийменниково-відмінковою формою від + Ngen, у реченнях трикомпонентної будови з інтранзитивними дієсловами функціонує, як правило, на засадах облігаторності, тоді як у реченнях чотирикомпонентної структури з перехідними вербативами його семантична роль послаблена під дією обов’язкового конституента Arq prav [Obj (Nacc)]. При окремих вербативах-репрезентантах предикатної позиції родовий об’єктний із прийменником від може заступати ідентичний щодо плану змісту об’єктний аргумент іншої граматичної природи. Це, зокрема, стосується дієслова-предиката відрікатися. Припредикатні члени, що сполучаються з ним, утворюють таку двокомпонентну парадигму: Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (Ngen)], напр.: ... *я відреклась від свого щастя* (Ц.), ... *Ханко солоду відрікся* (Вов.); 2) *дієслова зі значенням набуття бажаного,*

необхідного (набувати, перейняти, запозичити, брати, набрати, набратися, підхоплювати, перебрати, похопити [діал.]): *Тільки й перейняла Маса від дівчат пісень* (Св.); ...[він] *перебрав рибальське майстерство від свого батька* (См.Ю.). Типовим заповнювачем позиції Arq prav [Obj (від + Ngen)] у реченнях з аналізованими дієсловами-предикатами є іменники, об'єднані значенням “істота: людина”, з-поміж яких продуктивністю вирізняються лексеми з інтегральними семами “конкретна суспільна істота” (Іван, Дарина, людина, жінка, чоловік), “особа + етнічна належність” (українець, білоруси), “особа + родинні зв'язки” (батько, дядько, бабуся, дід), “людина + громадська сфера діяльності” (наставник, новатор), “людина + політична сфера діяльності” (комуніст, дисидент, оранжеві), “людина + трудова сфера діяльності” (учитель, спеціаліст), “людина + спосіб життя” (однолюб, оратор, п'яниця). За такими характеристиками, як обов'язковість / факультативність об'єктних аргументів, здатність мати три- і чотирикомпонентну будову, розглядувані речення не відрізняються від синтаксичних конструкцій із предикатами на зразок звільнятися, очищати, критися, відвертати. Детерміновані основними носіями валентності переймати, запозичити, брати, набрати, підхопити, перебрати припредикатні члени, що називають об'єкт-джерело, утворюють двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], напр.: *Він від батька перейняв любов до праці* (Дон.); *Любов, вірність... перейняли в Шевченка всі краці ... письменники* (Козл.); 3) дієслова зі значенням акустичного сприймання (чути): *Він чув від батька похвалу* (Я.Ю.). Спектр репрезентантів правобічної позиції становлять конкретні іменники – назви істот (передусім людей). Якщо ж у ролі припредикатного члена, який здебільшого функціонує на засадах факультативності, виступають субстантиви іншої семантичної природи, речення реалізують не об'єктне, а локативно-директивне значення, пор.: *Він чув від матері цю ... розповідь* (Пан.) [= Obj] і *Дмитро чув її спів ... від хати* (Стел.) [= Adv loc: dir = start]; 4) дієслова з модально-вольовим значенням вимоги (вимагати, домогтися): *Заробітчани вимагали від прикажчика ... води* (Гон.); ... *вона й зараз домагалась від Марусі роботи собі* (Голов.). Як і в реченнях із дієсловами-предикатами лексико-семантичної групи “набуття бажаного, необхідного”, в аналізованих синтаксичних конструкціях факультативні правобічні аргументи, представлені іменниками – найменуваннями людей за різними характеристиками, утворюють двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], напр.: *Хлопець вимагав... від бабусі грошей* (Д.), *Злодій вимагав у продавця... горілки* (Стеф.); 5) дієслова з модально-вольовим значенням очікування (чекати, очікувати, ждати, дождити): *Вони не чекали милості від природи* (Щ.). У ролі факультативних заповнювачів правобічної позиції виступає широке лексичне коло іменників конкретної та абстрактної семантики. Цікаво відзначити, що у складі речень чотирикомпонентної будови для іншого обов'язкового об'єктного аргумента, який уходить до трикомпонентної парадигми – Arq prav [Obj (Ngen)], Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Obj (на + Nacc)], типовою є безприйменникова форма: *Ворог чекав поразок від них* (Коз.); 6) дієслова зі значенням відокремлення, конкретної фізичної дії руйнівного характеру, пов'язаної з втратою контактності (відмежуватися, відірвати, відщепити, відірватися, відщепитися,

відставати, відклеїтися, відбивати, відкусити, відломити, відчикрижити): *Ми ... повинні ... відмежуватись від інших областей знань* (Рил.); *Валка душ з п'ять відділилася від громади* (Мир.); *Куля ... відщенила шкірку од котушки* (З.Ю.); *Вуж відлип від гілки* (Стел.). Вибір припредикатного заповнювача залежить від семантичної структури репрезентанта позиції Praed (Vf). У цьому зв'язку послідовно простежено дві синтагматичні закономірності: 1) дієслова, які містять у своєму плані змісту сему “контакт”, вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками, що об'єднуються семами “поверхня”, “ціле, утворене з кількох однотипних складників”. Це передусім найменування конкретних предметів, що мають поверхню, рослин, частин організму людини або тварини; 2) дієслова, для яких сема “контакт” є індиферентною, сполучаються з ширшим колом субстантивів, частіше з тими, що називають конкретні предмети, зрідка – абстрактні поняття на взірець думка, концепція. У реченнях трикомпонентної будови Sub (Nnom) + Praed (Vf intrans) + Arq prav [Obj (від + Ngen)] об'єктний аргумент може займати обов'язкову і факультативну позицію, тоді як у синтаксичних конструкціях чотирикомпонентної будови Sub (Nnom) + Praed (Vf trans) + Arq prav [Obj (Nacc)] + Arq prav [Obj (від + Ngen)] йому відведено необов'язкову роль, у результаті чого він може елімінуватися. Окрему групу становлять речення п'ятикомпонентної організації, у яких, крім уже названих, функціонує ще й аргумент Arq prav [Instr (Ninst)], що передає інструментальне значення. Основною базою для їхнього творення служать дієслова конкретної фізичної дії деструктивного характеру. Пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (від + Ngen)] + Arq prav₃ [Instr (Ninst)]: *Майка відбивала іноді молотком від якоїсь скелі шматочок каменю* (Довж.). Показовою характеристикою описуваних синтаксичних конструкцій є те, що в них дієслова-предикати виступають у префіксальній формі. Префікс *від-*, з яким вони сполучаються, актуалізує сему “відокремлення частини від цілого” і вступає у відношення безпосередньої кореляції з прийменником *від*; 7) дієслова зі значенням *придбання, присвоєння* (одержати, придбати, купувати, дістати, прийняти): *Я дістав телеграму від нього* (Коц.М.). Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)] уподібнюються до більшості конкретних репрезентантів структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)] такими ознаками: 1) на рівні правобічної позиції вони структуруються головно за участю іменників – антропонімів; 2) об'єктний аргумент у них функціонує здебільшого на засадах факультативності; 3) окремі основні носії валентності можуть детермінувати різні щодо граматичного оформлення об'єктні аргументи. Так, дієслова-предикати *придбати, купити* регулярно програмують припредикатний конституент Arq prav [Obj (в/у + Ngen)], спорадично – Arq prav [Obj (obj від + Ngen)], напр.: *Петро Бережник купив від нього плуга* (Ч.І.), *Бабуся купила хрестик у старости* (Св.); 8) дієслова з виділювально-вирізняльним значенням (різнитися, відрізнятися, відрізняти, відходити [“відрізнятися, ставати іншим, відмінним”]): *Курінь Птахи нічим не відрізнявся від усіх інших рибальських мазанок* (См.Ю.); *Невисока Хрестя ... одрізнялася від змарнілої Олени* (Мир.). Вони мають зрідка безпрефіксну, а частіше префіксальну організацію. Поєднуючись із дієслівними коренями, префікс *від-/од-* “на основі просторового значення... розвиває

переносне, що вказує... на заперечення чогось” [235, с. 255], і кореляє з прийменником *від/од*, який “уживається при означенні різниці між явищами, особами, предметами і т.ін.” [234, т.1, с. 552]. Як і в реченнях усіх інших структурних субмоделей із компаративними дієсловами, синтаксичні конструкції з припредикатним аргументом *Arq prav [Obj (від + Ngen)]*, по-перше, не мають яких-небудь лексико-семантичних обмежень у плані заповнення правобічної позиції, по-друге, характеризуються семантичною узгодженістю на рівні позицій *Sub (Nnom)* і *Arq prav [Obj (від + Ngen)]*. Особливість їх полягає й у тому, що в їхньому складі функціонує ще один правобічний аргумент у формі орудного відмінка. Він указує на ознаку, якою різняться порівнювані істоти, предмети, явища, і репрезентує об’єктно-обмежувальне значення; 9) *дієслова зі значенням руху, просторового переміщення* (виходити, відбігати, відскочити, відбігти, відсунути): ...*Лукаш відбігає ... від Мавки (У)*. Вони виступають лише в префіксальній формі. Префікс *від-/од-* уносить до значенневого плану основних носіїв валентності додатковий семантичний відтінок “віддалитися на деяку відстань”. Якщо позицію *Praed (Vf)* заповнюють безпрефіксні дієслова, речення репрезентують інший план змісту – локативно-директивний, пор.: *Старшокласник відбіг від учителя [= Obj]* і *Старшокласник біг від учителя [= Adv loc: dir = start]*. Просторово-напрямок значення “старт” реалізується й тоді, коли припредикатну позицію конституюють іменники – назви локативних понять (дво-, тривимірних просторів), пор.: *Хлопець відбіг від стола [= Obj]* і *Хлопець відбіг від лісосмуги [= Adv loc: dir = start]*. Отже, у позиції справа від дієслів-предикатів на зразок відбігти, відтягти функціонує обмежене коло іменників: найменування істот, назви конкретних предметів, для яких індиферентною є сема “дво-, тривимірний простір”; 10) *дієслова з біологічним значенням* (народитися, родитися, уродитися): *А родився він не від духа святого (Д)*. Єдино можливим заповнювачем припредикатної позиції в реченнях із цими дієсловами-предикатами виступають іменники на позначення реальних або метонімічних осіб.

Об’єктний аргумент, утворений за участю прийменника *від* та іменника в родовому відмінку, можуть активно програмувати не лише дієслова, а й прикметники. Склад ад’єктивів, які виступають конструктивним центром речень *Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (Ngen)]*, представлений не лексико-семантичними групами, а окремими лексемами – безпечний, відмінний, вільний, невірний, далекий, недалекокий, невіддільний, невід’ємний. Кожна з них має свій валентний набір поширювачів – конкретних і абстрактних субстантивів. Наприклад, прикметник *далекий* вступає в семантико-синтаксичні зв’язки з іменниками – найменуваннями явищ суспільного життя, політичних, мистецьких понять, а прикметники *вільний* і *невірний* – із субстантивами, об’єднаними значеннями “реальна істота”, “метонімічна істота”. Ядро речень із правобічним конститuentом *Arq prav [Obj (від + Ngen)]* становлять синтаксичні конструкції, у яких функцію основного носія валентності виконують прикметники у формі компаратива і суперлатива, для котрих ідентифікувальною є сема “якість”: *Історія ... цієї країни цікавіша від історії інших країн (Руд)*. “Грамема об’єкта вищого ступеня порівняння і грамема найвищого ступеня порівняння, – зауважує М.В. Мірченко, – окреслюють істоти або неістоти, що їх порівнюють із суб’єктом

предиката якості щодо ступеня вияву співвідносної якісної ознаки” [182, с. 163]. Отже, про які-небудь обмеження стосовно заповнення припредикатної позиції не може бути й мови. Лімітативність простежено на рівні позиції Praed (Adj).

Авалентність характерна для прикметників, що означають масть тварин (буланий, вороний), сталі ознаки (одружений, беззубий), якості з додатковим відтінком або відтінком кольорів (кисло-гіркий, жовто-синій), лексем із суфіксами *-ав-* (*-яв-*), *-уват-* (*-юват-*), *-еньк-*, *-есеньк-*, *-ісіньк-* та ін. (зеленавий, чорнявий, тихесенький, білісінський), префіксами *пре-*, *архі-*, *ультра-* та ін. (премудрий, архістарий, ультракороткий). Важливо відзначити, що “грамема вищого і найвищого ступеня порівняння, формована предикатами – компаративними прикметниками, може зазнавати конверсії, яка досягається симетричними предикатами і зміною заміщуваних позицій стосовно суб’єктно-об’єктних значень” [там само], пор.: *Петро вищий від Семена і Семен нижчий від Петра*. Облігаторні об’єктні аргументи, які заповнюють правобічну позицію при предикатах-ад’єктивах зі значенням ступенів порівняння, утворюють багатоконпонентну парадигму, складники якої утворені за двома субмоделями: 1) prep + Ngen (Arq prav [Obj (від + Ngen)], Arq prav [Obj (проти + Ngen)], Arq prav [Obj (супроти + Ngen)], Arq prav [Obj (серед + Ngen)], Arq prav [Obj (з + Ngen)]) і 2) prep + Nacc (Arq prav [Obj (за + Nacc)], Arq prav [Obj (над + Nacc)], Arq prav [Obj (понад + Nacc)]).

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)]

У плані валентної організації речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)] є певною мірою подібними до синтаксичних конструкцій, в основі яких лежить структурна субмодель Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)]. Ця схожість у тому, що в них об’єктний аргумент значеннєво поліфункціональний, а роль репрезентанта предикатної позиції активно виконують дієслова зі значенням руху, просторового переміщення (добігти, підійти, домчати, докотитися, дотягти, доволокти, піднести, довести): ... *грабіжник підійшов до професора* (Чор.О.); *Недолугий шинкар ледве доволік її до стола* (Тул.). Дієслова-предикати виступають лише в префіксальній формі. Вони сполучаються з префіксами *до-*, *під-*, що реалізують сему “досягти певного місця”. Маючи безпрефіксну форму, вербативи разом із правобічним аргументом формують інший тип семантики – локативно-директивний (“фініш”). На рівні позиції Arq prav [Obj (до + Ngen)], як і на рівні позиції Arq prav [Obj (від + Ngen)], яких-небудь одмінностей не простежено. Збіглість між припредикатними членами Arq prav [Obj (до + Ngen)] та Arq prav [Obj (від + Ngen)] полягає і в тому, що вони виконують роль об’єктних аргументів не тільки в дієслівних, а й в ад’єктивних реченнях: *Святослав був нещадний до ворогів* (Ск.). Специфіка синтаксичних конструкцій, об’єднаних структурною субмоделлю Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (до + Ngen)], у тому, що вони конституюються на базі ширшого стосовно плану змісту спектра прикметників, що впливає на їхні функціональні можливості: вони належать до продуктивних засобів реалізації об’єктності в українській мові. Ад’єктиви-заповнювачі позиції Praed (Adj) представлені такими лексико-семантичними групами: “внутрішній світ людини”, “подібність між ким-, чим-небудь”, “рівність, відповідність між предметами”, “модальність”. Відмінною рисою можна вважати й те, що об’єктний аргумент Arq prav [Obj (до + Ngen)] не

входить до парадигми об'єктних компонентів, які сполучаються з прикметниками -предикатами у формі компаратива й суперлатива.

До ядра основних носіїв валентності речень, утворених за зразком структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)], слід віднести такі лексико-семантичні групи вербативів: 1) дієслова з модальним значенням *готовності* (готуватися, збиратися, підготувати, приготувлятися, лагодитися, лаштуватися, налаштуватися, наладжуватися, рихтуватися [розм.], виготовлятися [діал.], надихати): *Мене [вони] готували до інституту, а брата до конкурсу* (Мир.); *Вони лагодилися до бою* (Ск.). Типовим заповнювачем припредикатної позиції є іменники абстрактної семантики. З-поміж них функціональною активністю вирізняються лексеми – найменування різноманітних дій, які виконує людина (боротьба, змагання, полювання), видів занять, форм організації часу (збори, курси, симпозіум, дискусія), професійного, адміністративного об'єднання людей (секція, старостат, педрада), обрядів (весілля, хрестини), пір року (весна, зима), погодних умов (холод, спека, мороз, циклон). Окремі з компонентів аналізованої лексико-семантичної групи – лагодитися, лаштуватися, налаштуватися, наладжуватися, надихати – можуть детермінувати два семантично тотожні об'єктні аргументи, які утворюють двокомпонентну парадигму валентних партнерів – Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (на + Nacc)], напр.: *Яким почав лаштуватися до відпочинку* (Мир.), *Жінки почали лаштуватися на ночівлю* (Х.А.); 2) дієслова з модальним значенням *звички, пристосування* (звикнути, звикти, обвикати, обвикнути, обвикти, привикнути [розм.], привикти [розм.], звикнутися, призвичаїтися, акліматизуватися, адаптуватися, пристосуватися, притертися, принатуритися [діал.], притерпітися): *Поступово очі звикли до темряви* (Гон.); *Піп обвикав до темнуватого приміщення* (Л.); *Дмитро трудно привикав до людей* (Стел.). Лексико-семантична селекційність виявляє себе на рівні валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)]. Окремі з дієслів-предикатів – звикти, звикнути, звиктися – можуть детермінувати дві синтаксичні позиції – Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (з + Ninst)], напр.: *Звук [він] і до сонця в zenіті* (Гон.), *Діти швидко звиклися з школою* (Дон.); 3) дієслова зі значенням *ставлення до кого-, чого-небудь* (ставитися): *Її син ставився до мене напрочуд добре* (Пок.). Основною базою для заповнення правобічної позиції є субстантиви – найменування істот. Специфіка речень полягає в тому, що в них об'єктний аргумент функціонує як факультативний. Своєю семантикою предикат ставитися інтенційно зорієнтований на обов'язкову сполучуваність із квалітативним аргументом, що актуалізує такі семи, як “добре”, “погано”, “нейтрально”; 4) дієслова зі значенням *міжособистісних взаємин, схильності до контакту, ставлення до об'єкта з метою здобути його прихильність* (свататися, залицятися, загравати, підлещуватися, піддобрюватися, підлабузнюватися): *Він сватався до далекої своєї родички* (Мур.); *Конюх ... загравав до Онисі Безверхої* (Гуц.). За лексико-семантичною структурою правобічного аргумента розглядувані речення збігаються із синтаксичними конструкціями попереднього типу. Якщо дієслово-предикат свататися стає перехідним, функцію об'єктного аргумента виконує акузатив: *Він сватав Варку* (Стеф.). Прикметним є й те, що склад речень із цим основним носієм валентності можуть розширювати інші факультативні об'єктні

аргументи, які утворюють двокомпонентну парадигму – Arq prav [Obj (за + Nacc)] і Arq prav [Obj (на + Nloc)]: *За Степана свата старий свою Яриночку* (Шев.), *Сватав восени Грицько Хведора на Рябченковій Хіврі* (Мир.); 5) дієслова з посесивним значенням (належати, відноситися, приєднуватися): [Дівчина:] *Вона належала до того товариства?* (У.); *Викликані [бійці]... приєднувалися до Абдулаєва* (Тют.). З-поміж заповнювачів програмованої цими дієсловами-предикатами синтаксичної правобічної позиції регулярно фіксуються іменники на позначення людей, об'єднаних партійною, громадською або якоюсь іншою сферою діяльності. Дієслово належати, реалізуючи план змісту “бути чиею-небудь власністю, перебувати в чиемусь розпорядженні”, вступає в семантико-синтаксичні зв'язки з двома об'єктними аргументами – Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (Ndat)], напр.: ...*землі козачі тільки до козаків належали* (Мир.), ...*[став] колись належав економі* (Голов.). Вони мають однакове значення, але різний ступінь продуктивності. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)] належать до активних репрезентантів об'єктності, а синтаксичні конструкції структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)] – до пасивних; 6) дієслова зі значенням зорового, слухового, нюхового сприймання (придивлятися, приглядатися, долипати, дослухатися, донюхуватися, принюхатися): ... *[вони] приглядаються до порожнього обійстя* (Гуц.); *Вартові ... дослухалися до найменшого гуркоту* (Куч.); ...*вона [Орися] принюхувалася до неї [білизни]* (Тют.Г.); *Адаменко... став прислухатися до мого кашлю* (Я.Ю.). Вони мають префіксальну структуру. Префікси до- і при- вносять до значеннєвого плану лексем, з якими сполучаються, семантичний відтінок “довести дію до кінця, до якої-небудь межі, до якогось результату”. Функцію заповнювача об'єктної позиції виконують конкретні іменники – найменування різних предметів, які можна сприйняти оптично, акустично або одоративно. Дієслова-предикати придивлятися, приглядатися (“те саме, що придивлятися”) детермінують дві залежні позиції, що утворюють відповідно такі двокомпонентні парадигми ізофункціональних у семантичному відношенні об'єктних аргументів: 1) Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (на + Nacc)], напр.: ...*[генерал] придивлявся до всіх уважним поглядом* (Ж.), *Баба придивлялась на всіх, та не пізнала мене* (Коз.); 2) Arq prav [Obj (до + Ngen)] і Arq prav [Obj (Ndat)], напр.: *Приглядався Сашко до нитки в прядці* (См.), ...*[Маруся] стала приглядатися молодцеві* (Хот.); 7) дієслова зі значенням контактної дії (торкнутися, доторкнутися, припасти, прикласти, прикластися, притуляти, тулитися, притулитися, тиснути, притиснути, притиснутися, прикластися, приложитися [розм.], приткнутися [розм.], прикипіти, пристати, прирости, припнути, припнутися, ліпити, приліпити, приліпитися, клеїти, приклеїти, приклеїтися): *Ти... притуляєшся до вогкої стіни* (Ан.); ...*чиясь голова прилипла до шибки* (Гуц.). Для розглядуваних дієслів типовою є префіксальна будова. У загальний план змісту “контакт”, що може поставати в різних семантичних модифікаціях, префікс при- вносить значеннєвий відтінок “з'єднати що-небудь”. Лексичний шар репрезентантів припредикатної позиції утворюють іменники – назви конкретних предметів, які мають поверхню – горизонтальну, вертикальну, нижню, верхню тощо; 8) дієслова каузальної дії (привести, призвести): *Стандартний обід не обов'язково призводить до*

стандартизації мислення (З.П.). Склад лексем, які в парі з прийменником *до* беруть участь у формуванні значення “об’єкт – каузатор”, лімітований абстрактними іменниками. У межах цього розряду можна виділити кілька підгруп, конкретні складники яких виступають назвами властивостей і ознак, дій і процесів, фізичного стану, почуттів і психічного стану.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ngen)]

Як і проаналізованим вище конкретним репрезентантам структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)], реченням із припредикатним членом Arq prav [Obj (з + Ngen)] притаманні деякі особливості стосовно наповнення предикатної і правобічної позицій. Кожен лексико-семантичний тип основних носіїв валентності програмує свій лексико-семантичний набір валентних партнерів. Основною базою для творення синтаксичних конструкцій структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ngen)] служать вербативи таких лексико-семантичних груп: 1) *дієслова з аксіологічним значенням, зі значенням позитивного або негативного ставлення до об’єкта* (сміятися, реготати, насміхатися, глузувати, кепкувати, кптити [розм.], гигикати [розм.], хихикати (хіхікати) [розм.], підсміюватися, підсміхатися, посміюватися, іржати [зневажл.], потішатися, милуватися, любитися, тішитися, дивуватися): *Регочуть люди з ...дідових вигадок* (Мир.); [Ганя]: *Хай сміються з нас, глузують* (Рил.); *Вона милується зі своєї вроди, свого ... голосу* (Гол.С.). У позиції справа від предиката регулярно фіксуються іменники – найменування істот, а також тих конкретних предметів та абстрактних понять, які безпосередньо пов’язані з людиною, з її внутрішнім світом (почуттями, психологічним, фізичним, фізіологічним станом), з діями та процесами, які вона здатна виконувати. Дієслова аналізованої лексико-семантичної групи детермінують обов’язкові тотожні щодо семантичної наповнюваності об’єктні компоненти іншої граматичної природи, які утворюють із припредикатним конститuentом Arq prav [Obj (з + Ngen)] парадигматичні ряди. Так, предикати милуватися, любити, тішитися, утішатися, любитися вступають у семантико-синтаксичні зв’язки з трьома різними щодо морфологічної природи об’єктними аргументами – Arq prav [Obj (з + Ngen)], Arq prav [Obj (на + Nacc)], Arq prav [Obj (Ninst)], напр.: *...він милувався з її роботи* (Тк.), *Катерина милувалась на борошно* (Чор.), *Куліш ... милувався своїми словами* (І.). Найвищу функціональну активність мають речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)]; 2) *дієслова, що вказують на більший або менший ступінь інтенсивності дії, спрямованої на об’єкт* (бити, бомбити, бомбардувати, бомбувати, стріляти, строчити, татакати [розм.], татахкати [розм.], палити [розм.]): *З гармати [вони] стріляли* (Шев.). Типовим заповнювачем синтаксичної позиції, яку відкривають при собі ці основні носії валентності, є іменники – назви вогнепальної зброї, бойових машин, засобів пересування (гармата, кулемет, танк, літак); 3) *дієслова зі значенням спорожнення об’єкта* (вилити, виціджувати, витікати, вилитися, вилитися, вибігати, просочуватися, просотуватися [розм.], вихлюпувати, висипати): *Вони вихлюпували коряками воду з човнів* (Доб.); *Він ...Послідки з кварти виливав* (Кот.). Лексичний спектр регулярних заповнювачів припредикатної позиції утворюють іменники з інтегральними семами “внутрішній простір”, “ємність”,

“тара” (бідон, ванна, човен, тарілка); 4) дієслова зі значенням фізіологічної дії (їсти, жерти [згруб.], гамати [дит.], наминати [розм.], тьопати [розм.], лигати [вульгар.], пити, попивати, посмокувати, потягувати, сьорбати [розм.], хлебтати [розм.], хлискати [діал.], цмолити [розм.], жлуктити [вульг.]): *П'ють люди з великих піал чудовий напій* (Гон.). За типом лексико-семантичного наповнення припредикатної позиції описувані речення не відрізняються від синтаксичних конструкцій із дієсловами-предикатами, що мають значення “спорожнення об'єкта”; 5) дієслова зі значенням конкретної фізичної дії з виразним динамічним відтінком (виривати, викорчовувати, витягти, виколупувати, висмикувати, викрутити, вигвинтити): *Він виколупав із зубів застряглу крихту* (Дос.). Вони сполучаються з префіксом *ви-*, який реалізує сему “виділитися з чого-небудь” і зумовлює обов'язкову появу в реченні об'єктного конкретизатора у формі акузатива. За типом лексико-семантичної будови правобічного конституента речення з цими дієсловами-предикатами посутньо не відрізняються від синтаксичних конструкцій із дієсловами-предикатами третьої й четвертої лексико-семантичних груп. Подібність між зіставлюваними реченнями і в тому, що вони мають чотирикомпонентну структуру, у якій перший об'єктний аргумент, репрезентований знахідним безприйменниковим, займає обов'язкову позицію, а другий правобічний об'єктний аргумент, утворений за участю прийменника з й іменника в родовому відмінку, функціонує як факультативний компонент; 6) *буттєві дієслова* (жити, існувати, животіти [заст.], здрастувати): *Бабуся жила з милостині* (Мур.). Позицію *Arq prav [Obj (з + Ngen)]* обіймають іменники, для яких іманентною є сема “доход, одержуваний від якого-небудь роду діяльності, справи” (милостиня, прибуток, подаяння [заст.], милостина [заст.], подать [заст.], подача [заст.], оклад [заст.], чинш [заст.], оброк [заст.], політок [діал.], дряга [діал.], пожертва, пожертвування, жертва, пожалування [заст.], даяння [заст., уроч.]). Можливі при виділених предикатах стану семантично взаємозамінні об'єктні аргументи входять до двоконпонентного парадигматичного ряду – *Arq prav [Obj (з + Ngen)]* і *Arq prav [Obj (на + Nacc)]*, напр.: ...[удова] *стала собі з копійки жити* (Кв.), *Бажаєва... живе на пенсію* (У.); 7) дієслова з модально-вольовим значенням *допомоги, сприяння, прохання* (визволяти, визволити, виручати, вирятувати, витягати, витягти, вивозити (“допомагати кому-, чому-небудь вибратися, вийти зі скрутного становища”) [розм.]: *Мене двічі [вони] з петлі вирятували* (Кроп.); *Не раз тебе [я] з біди вивозив* (Стел.). Ядро іменникової лексики, яка заповнює правобічну позицію, утворюють абстрактні субстантиви на позначення фізичного стану, дій і процесів, що стосуються людини (неволя, депресія, рабство); 8) дієслова конкретної фізичної дії, здебільшого зі значенням *руйнування, впливу на об'єкт* (стирати, змитати, змити, зшкрібати, стесувати): *Явдоха... змітає з порога сміття* (Чор.); *Я навмисне не змивав [крови] з себе* (Ф.); *Він зшкріб... сніг з чобіт* (Р.Н.). Ці дієслова мають у своєму складі префікс *з-/с-*, який актуалізує сему “зникнути з чого-небудь під впливом дії, названої мотивувальним дієсловом” [267, с. 231]. Позицію факультативного об'єктного компонента *Arq prav [Obj (з + Ngen)]*, що функціонує в реченнях чотирикомпонентної будови поряд з обов'язковим об'єктним конституентом *Arq prav [Obj (Nacc)]*, обіймають іменники, для яких іманентною є сема “поверхня” (стіл, валянки, пальто, ганок, дах); 9) дієслова зі

значенням початку дії (починати, розпочати, зачинати, починатися, розпочинатися, зачинатися [розм.]): *Життя квітів починається з пролісків* (См. Ю.). На рівні припредикатного члена яких-небудь лексико-семантичних обмежень не простежено. Разом із правобічним конституентом Arq prav [Obj (Ninst)] він утворює двокомпонентний парадигматичний ряд об'єктних аргументів, напр.: *Збори почалися з пісні* (Мур.), *Життя починається ... однією мелодією* (Я.Ю.).

Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ngen)] зближуються з такими проаналізованими вище конкретними репрезентантами структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)], як Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (від + Ngen)] і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (до + Ngen)], у тому, що основним носієм валентності в них можуть бути прикметники, з-поміж яких вирізняє лексико-семантичні групи антропонімічних ад'єктивів, що вказують на зовнішні особливості людини, її внутрішні якості, подібність між людьми, а також окремі лексеми – знайомий, відомий, єдиний, жодний. Самостійну групу утворюють речення з прикметниками-предикатами у формі компаратива та елатива: *Найкраща ти з усіх жінок на світі* (У.). Цим синтаксичним конструкціям не притаманна лексико-семантична селекційність на рівні всіх трьох конститутивних позицій – Sub (Nnom), Praed (Vf) і Arq prav [Obj (з + Ngen)].

**Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (проти + Ngen)],
Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (супроти + Ngen)]**

Речення з правобічними об'єктними компонентами Arq prav [Obj (проти + Ngen)] і Arq prav [Obj (супроти + Ngen)] характеризуються вузькістю лексико-семантичної структури основного носія валентності. Його функцію найчастіше виконують дієслова, які передають значення “чинити опір кому-, чому-небудь, долати перешкоди” (боротися, ратувати [заст.], бунтувати, ворохобити [розм.], збурювати, збурюватися, підбурювати, повстати, збунтуватися, ворохобитися [розм.], іти [обр.], волати [обр.]). Роль основного носія валентності може виконувати також дієслово виставляти за умови реалізації ним значення “проголошувати, показувати кого-небудь якимсь або кимсь”: *Бунтували проти панів і дід, і батько, і він, Іван* (Довж.); *І до кінця свого віку Джеря йшов проти панів* (Неч.). Жорсткої лексико-семантичної обмеженості, пов'язаної з вибором заповнювачів припредикатної позиції, не виявлено. Її можуть обіймати іменники з конкретним і абстрактним значенням, які називають істоти, неістоти, ознаки, властивості, дії, процеси тощо. Речення розглядуваних структурних субмоделей формують також прикметники. Вони, на відміну від дієслів-предикатів, відзначаються семантичною поліфункціональністю. Конструктивним центром синтаксичних конструкцій структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (проти [супроти])] виступають ад'єктиви, що характеризують внутрішній світ людини, її зовнішні особливості, передають внутрішню наповнюваність кого- або чого-небудь: ...[мама] *проти хлопців строга* (Коб.). Окрему групу становлять речення з компаративними та суперлативними предикатами: *Ти розумніший проти нас* (З розм. мол.). Обов'язковий об'єктний аргумент у них детермінується широким колом антропонімічних і неантропонімічних ад'єктивів, які виражають прямі, безпосередні ознаки предметів.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)]

Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)] належать до пасивних репрезентантів значення об'єктності, такого його семантичного різновиду, як об'єкт-джерело. Їхня непродуктивність може бути пояснена обмеженістю лексико-семантичного складу дієслів-предикатів. Розряд заповнювачів правобічної позиції також семантично лімітований. Його формують субстантиви на позначення реальних або метонімічних істот (дядько, Роман, Бог, чаклун). Роль предиката регулярно виконують вербативи трьох лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням модально-вольової дії, *передусім лексеми з інтегральною семою “прохання”* (просити, прохати, виблагати, вимолювати, вимолити, виканючити [розм.], циганити [вульг.]): *В своїй захисниці Василина вимолює долю* (Стел.); *Якось я просив у Бога смерті* (А.). Вони досить часто сполучаються з префіксом *ви-*, який уносить до плану змісту вербатива додаткову семантичну характеристику “ретельно завершити дію”; 2) дієслова зі значенням *набуття бажаного, необхідного* (набратися, набрати, розжитися, заслужити): *Високої неволі заслужив він і в султана* (З.П.); 3) дієслова зі значенням *придбання, одержання, присвоєння*, які семантично перегукуються з основними носіями валентності, що входять до другої лексико-семантичної групи (купити, накупити, скупити, позичати, придбати): *Він купив плуг у Семена* (Коц. М.). Об'єктний аргумент Arq prav [Obj (в/у + Ngen)] функціонує у складі речень чотирикомпонентної будови як факультативний валентний партнер. На засадах облігаторності перебуває припредикатний член, репрезентований формою акузатива. Якщо валентну рамку Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Ngen)] конституюють дієслова та іменники, які виходять за окреслені семантичні межі, речення експлікують не об'єктну, а якусь іншу, наприклад локативну, семантику. Пор. у цьому зв'язку такі синтаксичні конструкції: *Хлопець купив у перевізника зброю* (Пан.) [= Obj] і ... *в Марини збирались сусідки на посиденьки* (Гж.) [= Adv loc: stat].

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (серед + Ngen)]

Речення із припредикатним членом Arq prav [Obj (серед + Ngen)] об'єктне значення реалізують тоді, коли в ролі предиката виступають неоднорідні стосовно семантики прикметники у формі вищого або найвищого ступенів порівняння: *Він кращий серед султанів* (З.П.); *Дівчина наймолодша серед... учасниць* (Мур.). Заповнювачем правобічної позиції є іменники, об'єднані значенням “істота”, що вживаються в множині або позначають нерозчленовану сукупність однорідних предметів. Синтаксичні конструкції, в основі яких лежить структурна субмодель Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (серед + Ngen)], активно репрезентують не об'єктну, а локативну або синкретичну локативно-об'єктну семантику, причому поєднувані семи не є рівноцінними (домінує сема “простір”). На рівні основного носія валентності в реченнях із виокремленими несинкретичними і синкретичними планами змісту суттєвих відмінностей не виявлено. Значення “місце дії: дія відбувається в серединній частині простору” і “місце дії: дія відбувається в серединній частині простору + об'єкт, на який спрямовано дію” ідентифікують іменники, що разом із первинним прийменником *серед* обіймають позицію справа від предиката. У формуванні власне-просторової семантики беруть участь субстантиви – назви дво- або тривимірних просторів, тоді як

синкретичне значення конституюють іменники – найменування істот, предметів, що не асоціюються з яким-небудь простором, пор.: *Стояв високий Дуб серед долини* (Гл.) [= Adv loc: stat] і *Бригадир ... стояв серед будівельників* (Баш) [= Adv loc: stat + Obj].

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (для + Ngen)]

Реченням, утвореним за зразком структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (для + Ngen)], властиві жорсткі обмеження щодо лексико-семантичного складу правобічних поширювачів. Він представлений субстантивами – найменуваннями окремих осіб, колективів людей, колективних виробників та ін. (жінка, Петро, кафедра, філармонія), тварин, груп тварин, само згуртованих або з певною господарською чи якою-небудь іншою метою (для утримання, відгодівлі тощо) (корова, стадо, табун, отара): *Для жінки ... відцурався ти батьківської хати* (Лепк.); *Ми одержали продукти для мирного населення, а не для командування* (Коз.); *Прикупив чоловік... сіна для скотини* (Пуш.). Заповнювачі предикатної позиції є семантично неоднорідними. З-поміж них вирізняються дієслова зі значенням творення, видів діяльності (будувати, споруджувати, спорудити, креслити, прясти), руйнування (палити, топити), набуття необхідного (засвоювати, вивчати, вивчити), визначення якісного або кількісного рівня об'єкта (вимірювати, виміряти, обчислювати), володіння (тримати, держати), присвоєння, одержання (орендувати, наймати, найняти, красти), призначення, належності, служіння, дозволу (слугувати, санкціонувати, дозволяти, дозволити), спонукання (примушувати, примусити, силювати) та деякі інші. Будучи за своєю природою перехідними, вони зумовлюють обов'язкову появу в реченні правобічного конституента Arq prav [Obj (Nacc)]. Об'єктний аргумент Arq prav [Obj (для + Ngen)] може опускатися, отже, у складі речень чотирикомпонентної будови Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (для + Ngen)] він характеризується факультативністю. Не можна не звернути уваги на той факт, що в українській мові до розряду широкоживаних належать речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (для + Ngen)]: *Шлях ... важкий для нашої держави* (Ук.); *Перемир'я шкідливе для сербів* (Слов.). Валентну серцевину репрезентантів позиції Praed (Adj) становлять прикметники зі значенням користі, шкідливості, необхідності (корисний, цінний, шкідливий, згубний, потрібний), притаманності, властивості (характерний, специфічний), виділюваності (головний, особливий), вирізняваності (тотожний, різний), позитивного або негативного ставлення до об'єкта (привабливий, бридкий). Як свідчить фактичний матеріал, на сучасному етапі розвитку української мови вищу продуктивність мають речення з прикметником-предикатом. Важливо зауважити, що речення з правобічним конституентом Arq prav [Obj (для + Ngen)], які входять до системи антропоцентричних синтаксичних конструкцій, знайшли неоднозначне витлумачення в науковій літературі. Їх кваліфікують то як репрезентанти об'єктно-інтенціональної семантики, то як виразники власне інтенціонального значення (див., напр.: [251, с. 196; 173, с. 170; 152, с. 92; 122, с. 40-44]). На наш погляд, правобічні аргументи, утворені з прийменника *для* та іменника в родовому відмінку, здатні реалізувати і перший, і другий план змісту. На їхню спеціалізацію впливає семантика субстантива: конструкції з іменниками – найменуваннями істот

передають об'єктність, а із субстантивами – назвами неістот (наприклад, різноманітних дій, які виконує людина, абстрактних понять, що стосуються її й довкілля) – інтенціальність. Пор. подані вище приклади з такими: *...Я ...любим діткам для потіхи Химерну вигадку дістав* (Гл.); *Для великої мети ми боронимо країну* (Ол.). Можна погодитися з думкою, що “прийменник *для* з родовим відмінком ... вносить у конструкцію додатковий значеннєвий відтінок призначення” [66, с. 126], якому відведено в семантичній структурі периферійну роль. Виняток становлять хіба що синтаксичні конструкції з дієсловами-предикатами на зразок використовувати, застосувати, призначати, у яких дестинативна семантика набуває ядерності, урівноважується зі значенням об'єктності або інтенціальності.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (без + Ngen)]

Утворені за структурною субмоделлю Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (без + Ngen)] речення передають різні типи семантико-синтаксичних відношень, причому досить своєрідно. За певного лексико-семантичного наповнення валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (без + Ngen)] подеколи буває важко ідентифікувати реалізований синтаксичною конструкцією той або той план змісту. Ядро предикатів, зорієнтованих на вираження об'єктних відношень, становлять дієслова зі значенням “утрачати кого-, що-небудь” (залишити, залишатися, лишатися, оставатися [розм.], остатися [розм.]), “відбуватися за відсутності когось, чогось”, “зараджувати собі в чомусь без кого-, чого-небудь” (обходитися, обійтися), “вижити, незважаючи на тяжкі умови існування” (вижити, виживати, прожити, існувати, проіснувати): *...він залишиться без друга* (Дон.); *Він став обходитись без борошна* (Я.Л.); *Він вижив ... без допомоги* (Гол.С.). Синтаксичну позицію справа при цих основних носіях валентності заповнюють конкретні й абстрактні субстантиви, у межах яких виокремлено лексеми – найменування істот, матеріалів, речовин, продуктів природного походження або створених людиною, властивостей і ознак, дій та процесів. Об'єктному аргументові, сформованому за участю іменника або його субститути в родовому відмінку та прийменника *без*, притаманна обов'язкова і необов'язкова валентності. На засадах облігаторності він функціонує в реченнях трикомпонентної будови – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (без + Ngen)], – конструктивним центром яких є інтранзитивні дієслова-предикати, а на засадах факультативності – у реченнях чотирикомпонентної структури – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (без + Ngen)], коли роль основного носія валентності виконують транзитивні вербативи, що вимагають обов'язкової появи після себе об'єктного аргумента іншого граматичного типу – знахідного безприйменникового.

Дещо відмінна валентна структура притаманна реченням із дієсловами-предикатами конкретної фізичної дії, спрямованої на створення або руйнування об'єкта, дії з виразним динамічним відтінком, вербативами на позначення почуттів, емоційно-психічного, фізичного або фізіологічного станів і деякими ін. Ці синтаксичні конструкції передають об'єктні відношення тоді, коли правобічну позицію заповнюють іменники – назви істот. Якщо ж її обіймають субстантиви з інтегральною семою “неістота”, репрезентується квалітативний, каузальний або якийсь інший тип синкретичної чи несинкретичної семантики, пор.: *Я працював*

без помічника [= Obj] і *Я працював без ентузіазму* [= Qual]; *Дитя сумувало без матері* [= Obj] і *Дитя сумувало без належної уваги* [= Causal]. У реченнях із предикатами процесу, до яких належать дієслова, що характеризують динамічні явища в рослинному світі (в'янути, рости, засихати), виражають значення “ставати, робитися якоюсь ознакою” (зеленіти, темніти, зволожніти), припредикатний член регулярно виступає в каузальній функції: *Трава ... засиха без дощу* (З.). Припредикатний член Arq prav [Obj (без + Ngen)], як і інші правобічні аргументи, утворені за моделлю prep + Ngen, може детермінуватися неоднорідними стосовно плану змісту прикметниками-предикатами, тобто функціонувати у складі речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (без + Ngen)]. Щодо семантичного спектра іменників – носіїв значення об'єктності, то його формують лексеми зі значенням дій, процесів, фізичного, психічного стану, рідше – лексичні одиниці, які входять до розряду матеріально-речовинних субстантивів.

Висновки до другого розділу

1. До основних репрезентантів значення об'єктності в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] належать безприйменникові знахідний і родовий відмінки. Вершинне місце в системі реалізаторів означеної семантики займає припредикатний компонент Arq prav [Obj (Nacc)], що можна пояснити такими причинами: об'єктне значення для акузатива є первинним, а для генітива – вторинним; знахідному відмінкові властива цілісність стосовно семантичного наповнення (спеціалізується на вираженні об'єктності) та синтаксичного функціонування (виконує в реченні типову для нього роль прямого [сильнокерованого] додатка), тоді як для родового відмінка характерна неоднорідність значеннєвого й синтаксичного планів.

2. Основна відмінність між акузативним і генітивним об'єктами полягає в тому, що вони протиставлені за ознакою непартитивності / партитивності. Перший виражає власне-об'єктне значення, тоді як другому властива семантична поліфункціональність, оскільки він передає не лише власне-об'єктне, а й партитивно-квантитативне та партитивно-темпоральне значення. Лексична база партитивності жорстко обмежена з боку обох компонентів валентної рамки Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)].

3. Дієслова-предикати, інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із безприйменниковими акузативним та генітивним об'єктами, характеризуються значеннєвою неоднорідністю, виступають у префіксальній і безпрефіксній формі. Префікси *в-, ви-, від-, до-, з-, за-, на-, над-, о-, об-, під-, перед-, при-, по-, роз-, про-* та ін. конкретизують план змісту дієслова-предиката, модифікують його семантичну і граматичну структуру.

4. Одним із важливих чинників, який зумовлює вибір акузатива / генітива, є наявність / відсутність у реченні заперечення. У стверджувальних синтаксичних конструкціях припредикатну позицію регулярно обіймає безприйменниковий знахідний, а в заперечних – безприйменниковий родовий. Спостережено й іншу закономірність, що відбиває загальну тенденцію взаємодії знахідного й родового відмінків як граматичних варіантів субстанціальної об'єктної синтаксеми: у загальнозаперечних реченнях усе активніше функціонує в ролі об'єкта акузатив,

який указує на чітку окресленість, означеність об'єкта і цим протиставляється генітивові, призначення якого інше – сигналізувати про об'єкти різного семантичного типу.

5. Знахідний відмінок може мати специфічні засоби вираження: 1) тавтологічну форму і 2) форму генітива, що постала в результаті трансформації в акузативну сферу родового відмінка іменників – назв неістот під впливом субстантивів – найменувань істот.

6. Крім речень із припредикатними членами Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Obj (Ngen)], до системи реалізаторів об'єктної семантики входять синтаксичні конструкції з правобічними компонентами Arq prav [Obj (prep + Nacc)], Arq prav [Obj (prep + Ngen)], представлені відповідно шістьома й дев'ятьома структурними субмоделями. Усім їм, за винятком речень з об'єктними аргументами Arq prav [Obj (на +Nacc)], Arq prav [Obj (від + Ngen)], Arq prav [Obj (до + Ngen)], Arq prav [Obj (з + Ngen)], властиві жорсткі або відносно суворі обмеження в плані вибору заповнювачів предикатної та правобічної позицій. Останню регулярно обіймають іменники – назви істот і конкретних предметів, для яких індиферентною є сема “простір”.

7. Для прийменниково-відмінкових форм акузативного й генітивного об'єкта, на відміну від безприйменникових, характерна широта спектра ізофункціональних відношень. Зафіксовано дво-, три- і чотирикомпонентні парадигми недиференційованих об'єктних аргументів. Здатністю детермінувати їх наділені не лексико-семантичні групи предикатів дії чи стану, а окремі компоненти, що входять до складу тієї або тієї групи.

РОЗДІЛ 3. НАЗИВНИЙ, ДАВАЛЬНИЙ, ОРУДНИЙ І МІСЦЕВИЙ ВІДМІНКИ У ФУНКЦІЇ ОБ'ЄКТНИХ АРГУМЕНТІВ У РЕЧЕННІ

3.1. Симетрично-асиметричні суб'єктно-об'єктні відношення в реченнях із називним відмінком у ролі об'єктного аргумента

Називний відмінок, що є центральною графемою морфолого-синтаксичної категорії відмінка, “виступає тривимірною одиницею, у якій формально-синтаксична підметова спеціалізація, семантико-синтаксична суб'єктна спеціалізація і комунікативна спеціалізація в ролі теми взаємно посилюють одна одну” [255, с. 64]. Ця закономірність однаковою мірою стосується речень, репрезентованих мінімальною – Sub + Praed – і поширеною – Sub + Praed + Arq prav [Obj (Adv, або Adr, або Inst, або Obj + Adr...)] – структурними схемами, що являють собою сукупність компонентів, необхідних для формування його семантичної самодостатності, пор.: *Сонце гасне* (Лепк.) і *Блаженко забрав банку* (Гон.), *Батько подарував доні книгу* (Довж.), *Отаман одіпхнув човна в море* (Неч.). Як уже було відзначено, називний відмінок разом зі знахідним утворюють центр відмінкової системи сучасної української мови, “очолюють” семантико-синтаксичну відмінкову парадигму [70, с. 64]. Уже було наголошено й на тому, що про центральність номінатива та акузатива переконливо свідчить і широта лексичного спектра іменників, які можуть заповнювати об'єктну або суб'єктну позиції в реченні. Ієрархія кожного з членів семикомпонентної відмінкової парадигми така, що він має первинні і вторинні семантико-синтаксичні та формально-синтаксичні функції, типові і нетипові вияви позиції теми або реми за актуального членування речення. Первинною семантико-синтаксичною функцією називного іменникового є функція суб'єкта дії, процесу та стану, а первинною формально-синтаксичною функцією – функція підмета. Що ж до вторинних семантико-синтаксичних функцій називного відмінка, то одна з них – уживання його в ролі об'єкта дії в реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], яка репрезентується у вигляді таких структурних субмоделей: Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], Sub (Ninst) + Praed (V impl cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nnom)], напр.: *Його волосся ... не обпалене сонцем* (Тк.); *Що визначилося їхньою ініціативою...* (ЧК); *Заходи ...визначено Президентом України* (Ур.).

У реченнях, утворених за зразком структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] і Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] (*Студенти організували мітинг → Мітинг організований студентами*) трансформаційні відношення, якими пов'язані називний та знахідний (Sub [Nacc] → Sub [Nnom]), називний і орудний (Sub [Nnom] → Sub [Ninst]) відмінки, зумовлюють семантичні зміни. По-перше, об'єкт набуває додаткового суб'єктного відтінку в результаті переміщення знахідного відмінка прямого об'єкта в позицію називного відмінка об'єктного суб'єкта. По-друге, на суб'єктну семантику нашаровується відтінок інструментальності, що пояснюється транспонуванням називного відмінка суб'єкта в позицію орудного відмінка суб'єктного інструменталія. У складі пасивних конструкцій, справедливо зауважує М.Я. Плющ, “орудний виражає синтаксично і лексично зумовлене значення суб'єкта. Воно відрізняється

від значення суб'єкта в активних двоскладних конструкціях ознакою пасивності і нетісного зв'язку з дією” [202, с. 115] (пор. також: [253, с. 127]). Синтаксична позиція Sub (Ninst) у пасивних конструкціях може функціонувати на засадах факультативності. Елімінування значення “той, ким здійснено дію”, ускладненого інструментальною або каузальною семантикою, надає реченню узагальнювального змісту. Редуковані двокомпонентні конструкції, об'єднані структурною субмоделлю Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], найчастіше вживаються в науковому, офіційно-діловому стилі мовлення, а також у сфері “професійного мовлення для повідомлення певної закономірності, способу чи правила” [132, с. 55]. Пор.: Sub (Nom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc obl)] = *Колгоспники збирають урожай* і Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom = obl або facult)] = *Урожай зібраний колгоспниками* ← *Урожай зібраний*. По-третє, трансформаційними відношеннями пов'язуються предикати: активна форма предикатів перетворюється в пасивну (Vf act → Verb pass) і виражається на семантико-синтаксичному рівні заміною логічного суб'єкта об'єктом, на формально-синтаксичному – підмета додатком у формі орудного відмінка, який є однією з головних ознак пасиву, а прямого додатка підметом. Граматичними засобами вираження пасивності в реченнях структурних субмоделей Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom), Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)]] із семантичним описом “агенс (логічний суб'єкт) + спрямована дія (предикат) + пацієнс (логічний об'єкт), на який безпосередньо спрямовано дію” виступають пасивні дієприкметники і зворотні дієслова: *Учень написав переказ* → *Переказ написаний учнем*; *Учень пише переказ* → *Переказ пишеться учнем*. Пасивні дієприкметники й дієслова, що обіймають предикатну позицію, завжди свідчать про те, що підмет не є агенсом. Стосовно типових заповнювачів позицій Sub (Nnom і Ninst) та Arq prav [Obj (Nacc і Nnom)], то вони такі: називний відмінок об'єктного суб'єкта представлений іменниками – найменуваннями істот за виробничою діяльністю, соціальною приналежністю, місцем проживання, родинними зв'язками та іншими ознаками, а орудний відмінок суб'єктного об'єкта – субстантивами – назвами конкретних неживих предметів, за винятком лексем на позначення засобів пересування, знарядь праці, матеріалів, речовин, абстрактних понять. Отже, конкретними репрезентантами структурної схеми Sub + Praed + Arq prav [Obj] є такі субмоделі: Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] і Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)].

Sub [Ninst] + Praed [Verb pass] + Arq prav [Obj (Nnom)]

Носієм валентності в реченнях структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] є пасивні дієприкметники доконаного або недоконаного виду, які кваліфікуються “як аналітичні синтаксичні дієслова зі значенням результативного стану, що є наслідком виконаної дії” [255, с. 243].

Дієприкметники-мотивати функціонують як пасивні кореляти перехідних дієслів-мотиваторів. Валентне ядро серед предикатів становлять дієприкметники на *-ний* (*-ений*) у формі доконаного виду (*засмажений, вивернений, уловлений, поміщений, урізаний, розкопаний, зсуканий, пиляний, придержаний*): *А хіба ж казки мною витворені?* (Мир.) ← *А хіба ж казки я витворив*; *Возами злуплена кора* (Вор.П.) ← *Вози злупили кору*. Зрідка цю функцію виконують пасивні дієприкметники

доконаного виду на *-тий* (переглянутий, витертий, вивернутий, стиснутий, увімкнутий, поротий, колотий, розтятий, навернутий, розчахнутий, розстебнутий), напр.: *Дуплиста верба...розчахнута громом* (Куч.) ← *Грім розчахнув дуплисту вербу*. Значення доконаного виду в них формують префікси (найчастіше *з-*, *до-*, *на-*, *по-*, *об-*) і суфікси (*-н-* [-*ен-*], *-т-*) дієслівної основи. Наші спостереження повністю підтверджують думку Г.М. Гнатюк про те, що на сучасному етапі розвитку української мови простежується тенденція до поступового скорочення дієприкметників на *-тий* (*вигнутий, забратий, зіпсутий, розкошлатий, приспаний*) через активне функціонування дієприкметників на *-ний* (*забраний, зіпсований, розкошланий, приспаний*) [86, с. 38], власне, перші витіснені другими. Дослідниця робить ще одне важливе припущення: з огляду на те, що пасив виявляється передусім через дію суб'єкта, речень із суб'єктно-предикатною рамкою Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) має бути найбільше. Вона водночас і заперечує висловлене твердження, заявляючи, що насправді ширшою сферою вживання наділені синтаксичні структури із валентно зумовленою інструментальною (= знаряддя, засіб, матеріал, речовина) позицією дієприкметника-предиката. Конструкції з орудним суб'єкта трапляються рідше через притаманний їм відтінок книжного характеру [86, с. 191].

Дієприкметники пасивного стану, які виступають конструктивним центром речень розглядуваної структурної субмоделі, постають на базі семантично неоднорідних дієслів. Найпродуктивніший тип становлять пасивні дієприкметники-предикати, утворені від перехідних дієслів конкретної фізичної дії (*копаний, асфальтований, вивчений, зім'ятий*). Вони “несуть ознаку, одержану предметом внаслідок дії іншого предмета, напр.: подарувати – *подарованийий*, кинути – *кинутийий*, вирити – *виритийий*, просапати – *просапанийий*, накреслити – *накресленийий*, скупати – *скупанийий*. Виражена ними ознака – наслідок певної перехідної дії і має пасивне значення” [86, с. 45]. Морфологічними виразниками пасивного стану в дієприкметниках є суфікси *-н-* (*-ен-*) і зрідка *-т-*, а синтаксичними – орудний відмінок суб'єкта дії. Сполучення пасивних дієприкметників з орудним суб'єкта, наголошують Г.М. Гнатюк та І.П. Мучник, можна вважати ступенем найбільшої повноти репрезентації дієприкметником станового значення [86, с. 90; 192, с. 93-115]. Дієприкметники на *-ний* (*-ений*), *-тий* співвідносяться з досить об'ємним у кількісному відношенні семантичним розрядом дієслів. Це передусім вербативи конкретної фізичної дії, які диференційовано на такі вужчі значеннєві сегменти: 1) дієслова творення (збудований, виплеканий, виготовлений): *Клуб збудований студзагоном* ← *Студзагін збудував клуб*; 2) дієслова руйнування (викорчуваний, знівечений, зіпсований, розбитий): *Дерево викорчуване трактором* ← *Трактор викорчував дерево*; 3) дієслова, які номенують різноманітні види діяльності (писаний, споегизований, різьблений): *Роман написаний письменником* ← *Письменник написав роман*; 4) дієслова, що позначають більшого або меншого ступеня інтенсивності механічний вплив на поверхню об'єкта без порушення його цілісності (витертий, затулений, схоплений): *Стіл витертий покоївкою* ← *Покоївка витерла стіл*; 5) дієслова, що вказують на різного ступеня інтенсивності механічний вплив на поверхню об'єкта з порушенням його

цілісності (розкльований, обдертий, спиляний): *Огірок розкльований півнем* ← *Півень розкльовав огірок*; 6) дієслова – найменування конкретної фізичної дії, що має різні динамічні відтінки (покладений, розставлений, приспущений): *Тарілки розставлені офіціантом* ← *Офіціант розставив тарілки*; 7) дієслова, що позначають вплив на об'єкт без видозміни його (усиновлений, госпіталізований, виняньчений): *Хлопець усиновлений сім'єю лікарів* ← *Сім'я лікарів усиновила хлопця*. Дієприкметники, що співвідносяться з виокремленими семантичними типами дієслів конкретної фізичної дії, лише зрідка виступають у безпрефіксній формі. Вони регулярно утворюються від перехідних дієслів, що мають у своєму складі префікси *роз-, об-, по-, ви-, від-, за-, над-, про-, пере-, на-, при-, до-, ви-, з-, під-, недо-*, які репрезентують або граматичне значення, або різні відтінки кількісно-результативної семантики, найчастіше відтінок інтенсивності, надмірності, рідше – неповноти, достатності.

Серед типових репрезентантів позиції Praed речень структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] наявні дієприкметники, співвідносні й з такими семантичними розрядами мотиваторів: 1) дієслова *переміщення в просторі, що здійснюється за чиеюсь участю* (людини, рідше – тварини, явища природи) (везений, відкочений, доволочений): *Сундук привезений братом* ← *Брат привіз сундук*. Як і для попередніх, для аналізованих предикатів типовою є префіксальна структура, причому префікси, що входять до поля кількості й реалізують різні відтінки квантитативно-результативного значення, не наділені якою-небудь вибірковістю в плані синтагматики, оскільки легко сполучаються з різними лексемами, конкретизуючи їхній план змісту необхідними семантичними характеристиками; 2) дієслова *мовлення* (повідомлення, спілкування) (висловлений, проголошений, переказаний): *Монолог недомовлений актором* ← *Актор недомовив монолог*. Важливо звернути увагу ще на одну особливість аналізованих дієприкметників-предикатів: вони досить часто виступають конструктивними центром речень чотирикомпонентної будови, у яких поряд з об'єктним правобічним аргументом функціонує адресатний аргумент, виражений частіше формою давального відмінка іменників або їх субститутів, рідше прийменниково-відмінковими формами для + Ngen і до + Ngen. За умови транспозиції пасивної конструкції в активну позиція адресата залишається незмінною, пор.: *Слово мовлене вчителем школярам [до школярів]* ← *Учитель мовив слово школярам [до школярів]*. Її обов'язковість / факультативність детермінується не планом змісту предиката, а загальними умовами висловлення. Склад префіксів, які мають у своїй структурі дієслова-мотиватори й дієприкметники-мотивати, вужчий порівняно з розглянутими вище семантичними типами мотиваторів та мотиватів. З означеними заповнювачами предикатної позиції найчастіше сполучаються префікси *ви-, про-, роз-, до-, с-, пере-*; 3) дієслова *мислення, пам'яті, інтелектуальної діяльності* (вигаданий, недомислений, розв'язаний, осягнутий, доведений, забутий, запаморочений, узагальнений, обдурений): *Пригода видумана екскурсоводом* ← *Екскурсовод видумав пригороду*. Головні носії валентності поєднуються з префіксами *в-, ви-, до-, з-, за-, на-, об-, пере-, роз-, про-, при-*; 4) дієслова *відношення* (шанований, боготворений, виражений, вирізнений, висміяний, відновлений, возвеличуваний,

занедбаний, скоординований, наляканий, милуваний, недооцінюваний, осуджений, передбачуваний, підкорений, схвалений): *Храм занедбаний селянами* ← *Селяни занедбали храм*. Вирізнений семантичний розряд предикатів зазнає внутрішньої диференціації на основі квалітативної характеристики якісних учасників ситуації. З-поміж цих учасників – заповнювачів позицій Sub і Arq prav [Obj] – фіксуються ті, між котрими виникає, установлюється або не виникає й не встановлюється те чи те відношення. Відношення виникають 1) між людьми, 2) між людьми і предметами, 3) між предметами. У найзагальнішому вигляді речення з предикатами на позначення типових 1) міжособистісних відношень, 2) відношень між людиною і предметом, 3) міжпредметних відношень можна представити так: 1) Sub (Ninst) [іменники – найменування людей] + Praed (Verb pass) [гомональні дієслова] + Arq prav [Obj (Nnom)] [іменники – найменування людей]: *Учитель боготворений учнями* ← *Учні боготворять учителя*; 2) Sub (Ninst) [іменники – найменування людей] + Praed (Verb pass) [гомональні дієслова] + Arq prav [Obj (Nnom)] [іменники – найменування предметів]: *Пам'ятки культури занехаяні нащадками* ← *Нащадки занехаяли пам'ятки культури*; 3) Sub (Ninst) [іменники – найменування предметів] + Praed (Verb pass) [негомональні дієслова] + Arq prav [Obj (Nnom)] [іменники – найменування предметів]: *Поступ зумовлений тривалою боротьбою* ← *Тривала боротьба зумовила поступ*. Дієслова відношення й дієприкметники, для яких вони стали твірною базою, найчастіше приєднують префікси *в-, ви-, з-, за-, недо-, о-, пере-, під-*; 5) дієслова *сприймання (сприймання взагалі, зорового, слухового, нюхового, смакового, дотикового сприймання)* (сприйнятий, почутий, побачений, обмацаний, смакований, обнюханий): *Твір сприйнятий читачем* ← *Читач сприйняв твір*. Розглядуваний тип дієслів-мотиваторів, отже, і дієприкметників-мотиватів, регулярно сполучається з префіксами *ви-, пере-, об-, роз-, по-, про-*; 6) дієслова на позначення зміни фізичної якості (розтоплений, грітий, охолоджений): *Квіти політі черговою* ← *Чергова полила квіти*. У структурі аналізованих дієслів-предикатів і сформованих за їхньою безпосередньою участю дієприкметників-предикатів активно функціонують префікси *роз-, пере-, недо-, про-, за-, ви-, по-, об-*; 7) дієслова із загальним значенням надання руху об'єктові (розчовганий, витрушений, обстуканий, просвердлений): *Подушка витрушена квартирантом* ← *Квартирант витрусив подушку*. Для аналізованих носіїв валентності – мотиваторів і мотиватів – характерним є сполучення з префіксами *про-, ви-, пере-, роз-, об-*; 8) фазові дієслова (початий, завершений, продовжений): *Літопис початий ієромонахом* ← *Ієромонах почав літопис*. Основу предикатів виокремленого типу поряд із тими, що мають структуру *pref за- + Vf act, pref за- + Verb pass*, становлять дієслова і дієприкметники, у яких префікс вичленовується лише з етимологічного погляду; 9) дієслова зі значенням *володіння, позбавлення, передавання, присвоєння, одержання, створення* (подарований, розкуплений, позичений, арештований, звільнений, організований): *Експерсія оплачена відділом освіти* ← *Відділ освіти оплатив експерсію*. Аналізований значеннєвий розряд мотиваторів і мотиватів утворюють лексеми, що структуруються за участю префіксів *ви-, від-, до-, за-, з-, на-, пере-, по-, роз-*; 10) дієслова *позитивного або негативного емоційно-психічного стану, емоційного ставлення* (схвильований, роздратований, пошанований, присоромлений, облюблений): *Батько засмучений*

дітьми ← *Діти засмутили батька*. Дієслова-предикати цього семантичного різновиду й мотивовані ними дієприкметники-предикати виступають у префіксальній формі, що здебільшого має такий вияв: pref з- [за-, роз-, об-, по-, при-] + Vf act, pref з- [за-, роз-, об-, по-, при-] + Verb pass; 11) *дієслова зі значенням фізичного, біологічного, фізіологічного стану* (оздоровлений, нагодований, пережований, проковтнутий, народжений, умертвлений): *Сироти оздоровлені шефами* ← *Шефи оздоровили сиріт*. Для аналізованого розряду дієслів-предикатів і утворених на їхній основі дієприкметників-предикатів типовою є така морфемна будова: pref о- [на-, пере-, про-, в-] + Vf act, pref о- [на-, пере-, про-, в-] + Verb pass; 12) *дієслова на позначення зміни кінетичного стану* (зупинений, затриманий, пригальмований): *Поїзд зупинений партизанами* ← *Партизани зупинили поїзд*. Розряд префіксальних вербативів і співвідносних із ними дієприкметників утворюють лексичні одиниці з префіксами *за-* і *при-*; 13) *дієслова руху* (сходжений, пройдений, оббіганий, перейдений): *Стежка сходжена босими ногами* ← *Босі ноги ходили стежку*. Регулярною для вербативів руху і їхніх мотиваторів – дієприкметників – є префіксальна будова: вони поєднуються з префіксами *з-*, *об-*, *про-*, *пере-*; 14) *дієслова зі значенням просторового поширення, зосередження* (поширений, зосереджений, нагромаджений): *Традиція поширена партією* ← *Партія поширила традицію*. Вербативи й семантично співвідносні з ними дієприкметники, що заповнюють предикатні позиції Praed (Vf act) і Praed (Verb pass), мають таку префіксальну організацію: pref про- [по-, роз-, на-] + Vf act; pref про- [по-, роз-, на-] + Verb pass.

До специфічних характеристик пасивних конструкцій структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] слід віднести лексико-семантичну обмеженість, пов'язану із заповненням суб'єктної позиції. Лексико-семантичне ядро її становлять іменники – найменування істот, центральну ланку яких формують назви людей у широкому ономасіологічному представленні: окремих індивідуумів, груп із означеною / неозначеною кількістю осіб, які займаються певним видом діяльності, об'єднуються на основі ідеологічних релігійних або будь-яких інших зв'язків (гурт, полк, рота, школа, лікарня, аптека, партія, церква, секта, комісія, уряд, варта, корпорація, секретаріат, організація, редакція, загін, угруповання, асоціація, зміна, лава), суспільство, світ загалом (народ, держава, країна, Грузія, світ, Всесвіт, цивілізація): *Свобода виборена людьми* ← *Люди вибороли свободу*; *Урожай зібраний школою* ← *Школа збрала урожай*; *Воля здобута Україною* ← *Україна здобула волю*. Антропоцентричну спрямованість не можна витлумачувати як ознаку лише тих речень, про які йде мова. Вона однаковою мірою стосується всіх синтаксичних структур із семантичним описом “суб'єкт + предикат + об'єкт, на який спрямовано дію або якого вона стосується”, тобто всіх речень із виділеними предикатами. Про це свого часу писав О.М. Пешковський: “Будь-яке дієслово насамперед позначає дію... Але ж “діяти” можуть тільки живі істоти, усі ж останні предмети не “діють”, а тільки рухаються. Живі ж істоти “діють” тому, що вони рухаються за своєю волею, мимовільно. А тому, у дієслові, оскільки воно відображає дію, повинен бути ще відтінок волі, наміру” [198, с. 98-99]. А.П. Загнітко, розвиваючи далі цю думку, слушно зауважує, що антропоцентричність активних і пасивних

конструкції зумовлена “наявністю в їх структурі семи активності і обов’язковою реалізацією останньої іменником – назвою особи, діяльність якої спрямована на об’єкт, що зазнає відповідних змін як результату цієї діяльності” [112, с. 275-276]. За своєю природою активні синтаксичні конструкції, які легко трансформуються в пасивні, є об’єктними реченнями, оскільки “у сфері смислових відношень активних дієслів переважає об’єктний зміст” [112, с. 276]. Об’єкт не має виразної антропоцентричної орієнтації, отже, валентно зумовлену правобічну позицію обіймають субстантиви – назви істот і неістот лише з тією відмінністю, що перші поступаються в плані функціонування перед різнорідними з погляду семантики другими. 3-поміж субстантивів на позначення тварин у широкому ономасіологічному вияві, які поряд з іменниками – назвами людей формують ядро репрезентантів суб’єктної позиції речень структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], виділяються найменування окремих особин (звір, бик, шука, горобець, ящірка), їх груп із неозначеною кількістю (табун, зграя, череда, косяк, отара): *Пишоно скльоване горобцем ← Горобець склював пишоно; Лан пшеениці витоптаній отарою ← Отара витоптала лан пшеениці*. Високий ступінь продуктивності субстанціальних синтаксем зі значенням істот зумовлений уже схарактеризованою вище причиною: дія предиката будь-якої морфологічної природи звичайно пов’язана з діяльністю живих організмів [182, с. 156]. На периферії лексико-семантичного розряду орудного суб’єкта дії перебувають лексеми на позначення машин (комбайн, трактор, вантажівка, поїзд), механізмів, різних технічних приладів, функціональних пристроїв, які безпосередньо пов’язані з людською працею (важіль, ремінь, сокира), явищ, стихійних сил природи, що мають деструктивний характер або використовуються людиною з певною метою (вітер, сонце, гроза, спека, холод, злива, землетрус, пожежа), речовин, які руйнують або поглинають об’єкт (глина, сніг, пісок), хімічних елементів (кислота, нафталін, стронцій), абстрактних понять, що метафорично виступають як назви обставин і ситуацій, котрі позитивно або негативно впливають на людину (життя, любов, горе, радість, злиденність, добробут), різних типів класифікацій тих або тих одиниць (система, підвид, група, підгрупа, клас, підрозряд, родина, ряд): *Поле скошене комбайном ← Комбайн скошив поле; Стріха зірвана вітром ← Вітер зірвав стріху; Люди зігріті любов’ю ← Любов зігріває людей; Шкіра роз’їдена кислотою ← Кислота роз’їдає шкіру; Людина навчена життям ← Життя навчило людину; Одиниці охоплені системою ← Система охоплює одиниці*.

Щодо пасивності окремих аналізованих речень треба зробити деякі зауваження. Так, у синтаксичних конструкціях із “діячем-масою” і “діячем-знаряддям” “вона виявляється тоді, коли співвіднесена зі значенням активності. Коли ж такої співвіднесеності немає, то іменники в орудному відмінку виступають у ролі функціонального об’єкта – поглинаючої маси або знаряддя: *Дерево зрубане сокирою ↔ Дерево зрубали сокирою; Луки залиті водою ↔ Луки залило водою*” [91, с. 240]. Найменування різних функціональних приладів (зокрема, ручних інструментів), які “діють” лише при безпосередній участі людини, твердить А.П. Загнітко, “в позицію валентного номінатива-підмета, як правило, не допускається. У тих випадках, коли підмет все-таки позначає такого

типу інструменти, він виступає не лише в суб'єктній, а й в інструментальній функції" [112, с. 282]. Потребують коментарю і речення з позицією Sub (Ninst) [іменники – найменування машин, механізмів, пов'язаних із діяльністю людини], тому що в них найреальніший суб'єкт, або суб'єкт першого рівня, – людина, що “керує таким механізмом або контролює його роботу, відступає на другий план, або зовсім випадає з поля уваги учасників пізнавального повідомлення” [112, с. 281], пор.: *Комбайн скошив поле* [← *Комбайнер скошив поле* ← *Людина, яка працює на комбайні, комбайном скошила поле*] ← *Поле скошене комбайном* [← *Поле скошене людиною, яка працювала на комбайні, за допомогою комбайна*]. Отже, лексико-семантичний склад заповнювачів позиції Sub (Ninst) можна поділити на два типи: 1) репрезентанти власне-суб'єктного значення і 2) реалізатори синкретичної семантики. Власне-суб'єктне значення формують іменники з інтегральною семою “істота (реальна чи персоніфікована)”. Щодо синкретичної семантики, то вона має дві форми вияву: 1) коли функцію орудного суб'єкта виконують лексичні одиниці на позначення машин, механізмів, пристроїв, функціональних приладів, хімічних елементів, суб'єктне значення може поєднуватися з інструментальним; 2) якщо в ролі орудного суб'єкта виступають абстрактні іменники на зразок ненависть, зло, любов, радість, що називають негативні або позитивні емоції, почуття людини, суб'єктна семантика інтегрується з каузальною. Взаємодіючі значення не рівноцінні: суб'єктна сема займає ядерну позицію, а інструментальна та каузальна – периферійну.

Нарешті, виділимо ще одну важливу характеристику, притаманну активним реченням, що трансформуються в пасивні й зазнають видозмін на семантико-і формально-синтаксичному рівні: вони повідомляють про результативний вплив суб'єкта на об'єкт, тобто про результативні відношення. Актуалізація цих відношень є для них типовою. Отже, закономірним слід вважати те, що основною базою для творення предикатів (дієприкметників) речень структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] виступають перехідні вербативи доконаного виду, утворені від дієслів недоконаного виду за допомогою префіксів, про які йшлося вище.

Слід підкреслити ще раз, що семантично поліфункціональним дієсловом і утвореним на основі прямого зв'язку з ними пасивним дієприкметникам, які виступають конструктивним центром аналізованих речень, властива префіксальна будова. Лише зрідка мотиваторами дієприкметників виступають безпрефіксні вербативи. Це здебільшого лексеми іншомовного походження на зразок *абстрагований* ← *абстрагувати*, *стабілізований* ← *стабілізувати*, *телеграфований* ← *телеграфувати*. Вони належать до розряду двовидових. Значення доконаного або недоконаного виду ідентифікується контекстом. З-поміж префіксів виділено 1) ті, що формують значення доконаного виду (*в-*, *з-*, *за-*, *на-* та ін.), і 2) ті, які уточнюють план змісту репрезентанта предикатної позиції додатковими семантичними відтінками (*ви-*, *від-*, *роз-*, *пере-*, *об-*, *під-*, *про-*, *над-*, *недо-*, *при-* та ін.). Чітко протиставити префікси означених груп не завжди вдається, оскільки окремі з них є біфункціональними: поєднуючись з одними дієсловами, вони повністю аспектуалізуються, або, за твердженням В.В. Виноградова, граматикалізуються [60, с. 435-436], сполучаючись з іншими

дієсловами, конкретизують їх семантично, отже, зберігають своє лексичне значення [1, с. 155]. Ідентифікувальним для префіксів є кількісно-результативне значення, що диференціюється на такі основні підзначення, як “повністю”, “понад міру, зверх норми” (*роз-, пере-, від-, за-, до-, на-* та ін.), “неповно”, “не досягаючи норми” (*під-, недо-* та ін.), пор.: *Садок побілений господинею* ← *Господиня побілила садок* і *Садок перебілений господинею* ← *Господиня перебілила садок*, *Садок підбілений господинею* ← *Господиня підбілила садок*.

Специфічною рисою речень, які утворюють опозицію актив → пасив і об’єднуються структурними субмоделями Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] та Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], слід вважати облігаторність / факультативність суб’єктної синтаксеми. Активні синтаксичні конструкції мають трикомпонентну будову. Суб’єктна позиція в них є завжди обов’язковою. У пасивних синтаксичних конструкцій валентно зумовлена правобічна валентна позиція може бути не заміщена (не вербалізована). Її елімінування не спричиняє синсемантичності речення.

Індивідуальною характеристикою розглядуваних пасивних речень є й те, що інформація про суб’єкт дії в них “начебто втрачається, не має значення, а натомість сильніше виступає ознака наслідку дії без підкреслення її пасивності” [86, с. 46], тобто вони зазнають значеннєвого перерозподілу: важливішою стає не ознака протікання дії, не вказівка на те, чи предмет одержав її внаслідок дії іншого предмета, чи набув сам, а результат, наявність ознаки як такої. Отже, ці речення можуть бути не лише три-, а й двокомпонентними. Перші співвідносні з особовими реченнями структурної субмоделі Sub (N nom) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (N acc)] (*Трава скошена сусідом* ← *Сусід скошив траву*), другі перебувають у трансформаційних зв’язках із неозначено-особовими реченнями структурної субмоделі P (Vf acc) + Arq prav [Obj (N acc)] (*Трава скошена* ← *Траву скошили*) або безособовими реченнями, утвореними за взірцем структурної субмоделі P (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (N acc)] (*Траву скошили* ← *Траву скошено*). Зредуковану позицію орудного відмінка імпліцитно актуалізує предикативний пасивний дієприкметник [255, с. 288].

Sub [Ninst] + Praed [Vf pass] + Arq prav Obj [Nnom]

Активні конструкції трикомпонентної структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] перетворюються на пасивні конструкції трикомпонентної структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], якщо роль основного носія валентності в останніх виконують пасивні дієслова на *-ся*: *Очі батька завокліся сльозою* (Козл.) ← *Сльоза завоклала очі батька*. Переміщення відмінків, що відбувається в процесі цієї трансформації актив → пасив, має такий вияв, як і в реченнях структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] → Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)]: називний суб’єкта транспонує в позицію орудного суб’єкта, зазнаючи або не зазнаючи при цьому семантичного ускладнення у вигляді інструментальності або каузальності, а знахідний об’єкта – у позицію називного суб’єкта, не втрачаючи повністю значення об’єктності, напр.: *Лист пишеться слідопитами* ← *Слідопити пишуть лист*; *Зерно збирається комбайном* ← *Комбайн збирає зерно*; *Дамба руйнується водою* ← *Вода руйнує дамбу*. Подібність між пасивними

синтаксичними конструкціями із предикатними позиціями Praed (Vf pass) і Praed (Verb pass) і виявляється в тому, що вони мають спільну базу мотиваторів-предикатів. Отже, функцію основного носія валентності в реченнях структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] виконують пасивні дієслова на -ся, співвідносні з такими семантичними розрядами активних вербативів: 1) дієслова творення (спорудитися, виформуватися, виготовлятися): *Церква спорудилася меценатами ← Меценати спорудили церкву*; 2) дієслова руйнування (знищуватися, розірватися, розтритися, сплюндруватися): *Культура сплюндрувалася яничарами ← Яничари сплюндрували культуру*; 3) дієслова, які номенують різноманітні види діяльності (писатися, проектуватися, креслитися, вишиватися): *Рушник вишивався бабусею ← Бабуся вишивала рушник*; 4) дієслова на позначення більшого або меншого ступеня інтенсивності механічного впливу на поверхню об'єкта без порушення його цілісності (розправитися, витертися, обмірюватися): *Поле обмірялося незаможниками ← Незаможники обміряли поле*; 5) дієслова, що вказують на різного ступеня інтенсивності механічний вплив на поверхню об'єкта з порушенням його цілісності (розрізатися, зрівнюватися, копатися): *Картопля копалася приїжджими ← Приїжджі копали картоплю*; 6) дієслова – найменування конкретної фізичної дії, що має різні динамічні відтінки (кластися, валитися, розставлятися): *Стіни клалися досвідченими будівельниками ← Досвідчені будівельники клали стіни*; 7) дієслова переміщення в просторі, яке здійснюється за чиеюсь участю (відкочуватися, сунутися, волочитися, стягуватися): *Полки стягуються козаками ← Козаки стягують полки*; 8) дієслова мовлення (повідомлення, спілкування) (промовлятися, виголошуватися, мовитися, висловитися): *Виступ виголошувався Президентом ← Президент виголошував виступ*; 9) дієслова пам'яті, мислення, інтелектуальної діяльності (запам'ятатися, вигадатися, узагальнюватися, синтезуватися, обмірковуватися): *Концепція узагальнювалася відділом ← Відділ узагальнював концепцію*; 10) дієслова відношення (шануватися, зумовлюватися, ознаменуватися, коригуватися, схвалюватися): *Герої шануються народом ← Народ шанує героїв*; 11) дієслова сприймання взагалі, сприймання зорового, слухового, смакового, нюхового, дотикового (сприйнятися, споглядатися, слухатися, смакуватися, обнюхуватися, перещупатися): *Версія сприймається опозиціонерами ← Опозиціонери сприймають версію*; 12) дієслова зміни фізичної якості (розплавитися, топитися, грітися, варитися, охолоджуватися, замочуватися): *Сталь вариться металургами ← Металурги варять сталь*; 13) дієслова надання руху суб'єктові (обстукатися, свердлитися, труситися, розхитуватися): *Дерево розхитується бурею ← Буря розхитує дерево*; 14) дієслова початку, завершення, продовження дії (починатися, завершуватися, продовжуватися): *Процес виховання розпочинається батьками ← Батьки розпочинають процес виховання*; 15) дієслова володіння, позбавлення, передавання, присвоєння, одержання, створення (платитися, даруватися, позбавлятися, роздаватися, привласнитися, звільнятися, ув'язнюватися): *Борг платиться універмагом ← Універмаг платить борг*; 16) дієслова емоційно-психічного стану, емоційного ставлення (зневажатися, ославитися, зганьбитися): *Права людей зневажаються владою ← Влада зневажає права людей*; 17) дієслова

фізичного, фізіологічного, біологічного стану (оздоровлюватися, годуватися, випльовуватися, ковтатися, умертвлятися, народжуватися, оживитися): *Дитина годується нянькою* ← *Нянька годує дитину*; 18) дієслова зміни кінетичного стану (зупинятися, спинятися, затриматися, застопоритися, гальмуватися, притримуватися): *Рух гальмується міліцією* ← *Міліція гальмує рух*; 19) дієслова руху (обходитися, оббігатися, проїздитися): *Ці стежки обходилися партизанами* ← *Партизани обходили ці стежки*; 20) дієслова зі значенням просторового поширення, зосередження (поширитися, розповсюджуватися, нагромадитися): *Віра поширилася паломниками* ← *Паломники поширили віру*. Активні дієслова-мотиватори і пасивні дієприкметники-мотивати, що виступають конструктивним центром речень, компоненти яких перебувають між собою у трансформаційних відношеннях Sub (Nnom) ← Sub (Ninst), Praed (Vf act) ← Praed (Verb pass), Arq prav [Obj (Nacc)] ← Arq prav [Obj (Nnom)], мають непрефіксальну і префіксальну будову. Цією ознакою, а також складом префіксів, їхніми функціями вони уподібнюються одне одному. Водночас простежено й деякі відмінності: якщо для пасивних дієприкметників регулярною є префіксальна структура, то пасивні вербативи байдужі до префіксів. Префіксальної форми вони набувають тоді, коли виникає потреба репрезентувати кількісно-результативне значення. Виняток становлять дієслова руху, для яких префіксальна форма є типовою. Що ж до інших подібностей, які охоплюють пасивні речення структурних субмоделей Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] і Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)], то необхідно виділити такі: 1) антропоцентричний характер, який зумовлює появу в позиції Sub (Ninst) іменників на позначення реальної або персоніфікованої особи, отже, і лексико-семантичної обмеженості у плані вибору заповнювачів цієї позиції; 2) відсутність лексико-семантичної вибірковості на рівні валентно зумовленого правобічного конститuenta Arq prav [Obj (Nnom)]: його структурують іменники – назви істот, конкретних предметів, абстрактних понять тощо; 3) факультативне вживання суб'єктної синтаксеми, що уможливорює опускання її, яке не впливає на загальний план змісту речення. Трикомпонентні структури, таким чином, перетворюються у двокомпонентні, представлені структурною субмоделлю: P (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)]: *Театр споруджується Міністерством культури* ← *Театр споруджується*. За умови елімінування виконувача дії, вираженого формою орудного відмінка, речення набувають узагальненого змісту. Про безсуб'єктність їх говорити не доводиться, оскільки виконувач дії в цих синтаксичних структурах хоч і не індивідуалізується, проте легко домислюється. Самі ж двочленні пасивні конструкції “функціонують у мовленнєвій комунікації як опосередковані варіантні структури, співвідносячись з інваріантними тричленими” [112, с. 285], які, у свою чергу, мотивуються активними трикомпонентними реченнями. Ці трансформаційні відношення схематично можна представити так: P (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] ← Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] ← Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] = *Каталог збирається* ← *Каталог збирається бібліотекарями* ← *Бібліотекарі збирають каталог*; 4) семантичні модифікації суб'єктної синтаксеми, які виникають при транспонуванні активних конструкцій у пасивні. Відсутність або наявність синкретизму пояснюється планом змісту іменника в ролі суб'єктного об'єкта. Якщо інструментальну позицію суб'єкта

заповнюють субстантиви – найменування машин, механізмів, пристроїв, хімічних елементів, суб'єктне значення може ускладнюватися інструментальним відтінком, якщо ж її конституюють лексеми – назви позитивних або негативних емоцій, почуттів людини, на основне значення може нашаровуватися каузальна семантика, пор.: *Цемент доставляється вантажівкою* ← *Вантажівка доставляє цемент*; *Людина псується славою* ← *Слава псує людину*; 5) семантична поліфункціональність об'єкта з домінуванням об'єкта дії.

Sub (Ninst) + Praed (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nnom)]

У сучасній українській мові до парадигми пасивних конструкцій поряд із реченнями структурних субмоделей Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] і Sub (Ninst) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] уходять речення структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nacc)], напр.: **Нас** *нашою ж старшиною побито*, *у неволю повернено* (Мир.). Вони “за семантикою та синтаксичними потенціями становлять ідіотнічну специфіку української мови, характерологічну рису, що вирізняє її з-поміж усіх слов'янських мов” [310, с. 7]. Погляди вчених на пасивні конструкції з предикативними формами на -но, -то, що передають “значення результативного стану як наслідку виконаної дії” [255, с. 243], розбіглися. Одні мовознавці вважають, що введення до складу парадигми пасивних конструкцій речень з інструментальною позицією суб'єкта є позанормативним, оскільки він тут неможливий [255, с. 244-245; 150, с. 54-55]. Речення на зразок *Козаченька вбито*, *Посаджено* квіти, твердила Олена Курило, з формально-синтаксичного погляду є безпідметовими, уся увага в них зосереджена на присудкові, що “містить у собі поняття *хтось зробив*: – *Козаченька вбито* (= *хтось убив*). *Посаджено квіти* (= *хтось посадив* квіти). Отже, – робить висновок дослідниця, – коли з логічних причин не може бути того поняття *хтось зробив*, то й безпідметова конструкція з пасивним дієприкметником-присудком [тобто предикативною формою на -но, -то. – Я.С.] неможлива” [149, с. 54]. У пасивних конструкціях аналізованого типу, як уже було відзначено, “узагалі немає дієвої особи... інструменталь дієвої особи ... зайвий і з логічних причин неможливий” [там само]. Подібну точку зору обстоюють І.Р. Вихованець [70, с. 113-118] та К.Г. Городенська [255, с. 243-245]. Аналізуючи етапи трансформації речень, репрезентованих структурними субмоделями Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] → Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] → P (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] → P (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nacc)], І.Р. Вихованець з'ясовує етапи зниження комунікативного рангу основного учасника ситуації – суб'єкта дії – у зв'язку з тим, що її передано іншому учасникові – об'єктові: *Директор підписав наказ* = активний суб'єкт (директор), ужитий у позиції вихідного підмета → *Наказ підписаний директором* = комунікативний акцент із суб'єкта (директор) переміщено на об'єкт (наказ), ужитий у позиції підмета → *Наказ підписаний* = позиція суб'єкта має нульовий вияв, що посилює комунікативну значущість об'єкта (наказ), ужитого в позиції підмета → *Наказ підписано* = повна нівеляція суб'єкта, що ще відчутніше посилює комунікативну роль об'єкта (наказ), ужитого в його первинній позиції – прямого додатка [65, с. 15-16]. На думку К.Г. Городенської, у ланцюжковій пасивних речень, об'єднаних структурними субмоделями Sub (Ninst) + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj (

Nnom]) → P (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)] → P (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nacc)], конструкції з предикативними формами на *-но, -то* є “завершальною ланкою в процесі нейтралізації суб’єкта – виконавця дії, тому що у структурі цих незмінних предикативних форм немає будь-яких граматичних афіксів, які б указували на особу виконавця дії” [255, с. 244]: *Верховна Рада прийняла закон* (Слов.) → *Закон прийнятий Верховною Радою* → *Закон прийнятий* → *Закон прийнято*.

Є й інша точка зору: орудний суб’єкта слід вважати повноправним компонентом речень із предикативними формами на *-но, -то*, які конституують позицію Praed (Vimp cop -no, -to) [226, с. 205-210; 152, с. 81; 108, с. 251]. Дослідники наголошують на непродуктивності цих конструкцій, на їхній закріпленості за науково-публіцистичними різновидами мовлення [226, с. 207]. Помічено й те, що функціональним еквівалентом позиції Sub (Ninst) може виступати позиція Sub (від + Ngen), яка, однак, не передбачається літературною нормою і для сучасної української мови є застарілою [226, с. 207; 152, с. 81], а також позиції Sub (в + Ngen), Sub (між + Ninst), у яких на основну семантику нашаровується відтінок посесивності, об’єктності або локативності: *Пану Забр’юсі ... приказано від начальства* (Кв.), ... *[цап] задушений в кошарі од вовків* (Гул.); *У Федора очі затуманено* (Голов.); ... *слово про любов вже було промовлено між ними* (Неч.). Аргументовано видається запропонована О.Г. Межовим концепція про суб’єктно-об’єктний характер аналізованих синтаксичних конструкцій. За його переконанням, речення структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nnom)] уходять до парадигми пасивних конструкцій, що перебувають у трансформаційному зв’язку з активними [172, с. 95]. Пор.: *Надруковані документи і матеріали віднайдено переважно авторами* (ЧК) → *Переважно автори віднайшли надруковані документи і матеріали*. На нашу думку, ця позиція заслуговує схвалення з огляду на кілька причин: 1) твердження про нелогічність суб’єкта у трикомпонентних реченнях із предикатом Praed (V imp cop -no-, to-) не можна сприймати беззастережно, оскільки його наявність досить часто мотивується уведеними до складу речення локативними субстанціальними синтаксемами: *Конституційний Суд визнано єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні* (ЧК) → *Україна визнає Конституційний Суд єдиним органом конституційної юрисдикції*. Отже, суб’єкт може набувати експліцитного характеру в процесі трансформації актив → пасив. Поряд із трикомпонентними реченнями аналізованої структурної субмоделі, функціонують двокомпонентні речення структурної субмоделі P (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nacc)], у яких значення суб’єкта нівельоване. Співвідношення мотиватор → мотиват у них різне: перші виникли в результаті перетворення активних трикомпонентних конструкцій структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] у пасивні, тоді як другі є наслідком трансформування пасивних двокомпонентних конструкцій, репрезентованих структурною субмоделлю P (Verb pass) + Arq prav Obj (Nnom)], у пасивні речення, оформлені за зразком структурної субмоделі P (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nacc)]. Таким чином, характерною особливістю предикатних форм на *-но, -то* є не лише їхня здатність керувати знахідним відмінком прямого об’єкта результативного стану, а й змога виступати конструктивним центром речень із суб’єктно-об’єктними відношеннями; 2) фактичний матеріал не дає права

безапеляційно вважати позанормативними речення на зразок *Комісію схвалено Спілкою дизайнерів України* (див.: [255, с. 244]). Ці конструкції не належать до продуктивних, однак їх не можна “викреслювати” із синтаксичного ладу української мови. Головна сфера вживання означених пасивних речень – діловий, науковий та публіцистичний стилі. Застереження Олени Курило, зроблене нею в 20-х роках ХХ століття, про те, що в синтаксичних структурах із предикативними формами на *-но, -то* “чинність бере гору над чинною дієвою особою” [150, с. 32], повністю не справдилося. Тенденція, яку вона прогнозувала, зреалізується за умови активного “виштовхування” з ужитку розглядуваних синтаксичних конструкцій і свідомого формування безальтернативної синтаксичної норми, яку представляють речення структурної субмоделі P (Vimpl cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nacc)]: *Закон прийнято; Монографію схвалено*; 3) нарешті, необхідно зважати ще на один важливий чинник, що не уможливило повного виходу із синтаксичного ладу української мови речень, у яких функцію основного носія валентності виконують предикативні форми на *-но, -то*, – уживання їх в інших слов’янських мовах.

Подібність між активними синтаксичними конструкціями й розглядаєми пасивними виявляється в тому, що вони мають спільну в плані семантики й морфемної структури базу мотиваторів-предикатів, напр.: *Церкву споруджено меценатами* ← *Меценати спорудили церкву*; *Луг витоптано худобою* ← *Худоба витоптала луг*. Що ж до інших подібностей, то вони такі самі, як і в активно-пасивних реченнях структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj (Nacc)] ← Sub (Ninsr) + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj (Nnom)]: 1) антропоцентричний характер, який зумовлює появу в позиції Sub (Ninst) іменників на позначення реальної або персоніфікованої особи; 2) лексико-семантична обмеженість у плані вибору заповнювачів цієї позиції; 3) відсутність лексико-семантичної вибірковості на рівні валентно зумовленого правобічного конституента Arq prav [Obj (Nnom)], Arq prav [Obj (Nacc)]: його структурують іменники – назви істот, конкретних предметів, абстрактних понять тощо; 4) факультативне вживання суб’єктної синтаксеми, що уможливило елімінування її без впливу на загальний план змісту речення; 5) семантична поліфункціональність об’єкта з переважанням об’єкта дії.

3.2. Давальний безприйменниковий відмінок як реалізатор об’єктних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення

Давальний відмінок, за вже згадуваною концепцією І.Р.Вихованця про склад та ієрархію відмінків української мови, формує напівпериферію відмінкової системи, виступає єдиним відмінковим представником проміжного типу, тому що “в нього наявні деякі нетипові для відмінкового центру і периферії ознаки, а також суміжні з периферією показники” [70, с.65]. Напівпериферійні властивості давального не лише безприйменникового, а й прийменникового найвиразніше виявлено в первинній для нього семантико-синтаксичній функції адресата в реченнях, побудованих за зразком структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nx або prep + Nx)] + Arq prav [Adr (Ndat, або для + Ngen, або до + Ngen)] (частіше) і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav + [Adr (Ndat, або для + Ngen, або до + Ngen)] (рідше): *Тарас пояснював усе своїм колегам* (Пок.); *Співає Маланці колос* (Коц.М

.), *Гукнув [він] до жінок...* (Голов.); – *То ж я для тебе співаю!* (У.). Основним конструктивним центром розглядуваних речень виступають предикати дії. Крім адресатності та валентної детермінованості предикатом дії, давальному відмінкові притаманні такі формально-синтаксичні й семантико-синтаксичні ознаки, як пасивність, фінальна зорієнтованість дії, яка може супроводжуватися адвербіально-інтенціональною спеціалізацією [70, с.106-122; 182, с.164-166]. Дослідники звернули увагу на те, що первинна саме для датива адресатна функція впливає на інші його семантичні спеціалізації, наприклад об'єктну та суб'єктну. Цей відмінок, слушно зауважує І.Р.Вихованець, “являє собою проміжне (перехідне явище) між відмінками суб'єктно-об'єктними і обставинними” [71, с.60]. Семантична цілісність давального зумовлена тим, що він “затиснутий” у відмінковій системі сучасної української мови між центральними (називний, знахідний) і периферійними (орудний, родовий) відмінками [70, с.107] (див. також: [182, с.165]). Слід зауважити, що в мовознавстві утрадиційнився погляд на датив як внутрішньо цілісний у плані семантики відмінок. Свого часу О.М. Пешковський писав, що цей відмінок вирізняється з-поміж інших внутрішньою монолітністю, сприймається як єдине ціле. У семантичному плані датив можна витлумачити як значення подальшого об'єкта (чи “другорядного” об'єкта) [198, с. 280]. В.В.Виноградов твердив, що функціональна неподільність датива “доводиться внутрішнім зв'язком [його. – Я.С.] значень у безприйменниковому вживанні” [60, с.146].

Не заперечуючи семантичної цілісності давального, наголосимо, що функція адресата є найтиповішою для нього, якщо порівняти датив з іншими репрезентантами цього значення (наприклад, генітивом – для + Ngen, до + Ngen), однак не єдиною. Йому властиві й інші семантико-синтаксичні спеціалізації. М.В. Мірченко запевняє, що основними функціями давального відмінка є суб'єктна та адресатна. Остання постає у двох різновидах: власне адресатна й адресатно-об'єктна, пор.: *Я приніс (подарував) книги сусідові* ↔ Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc) + Adr (Ndat)] і *Я спічував (заздрих, не вірив) сусідові* ↔ Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adr (Ndat)] [182, с.165]. А.П. Загнітко, аналізуючи компонентну структуру речення під тим кутом зору, що кожен його семантико-синтаксичний конститuent (семантичний предикат, семантичний суб'єкт, семантичний об'єкт тощо) являє собою систему підкатегорій, з-поміж різновидів семантичного об'єкта виокремлює об'єкт адресатний (Ми *надіслали* листа *батькові*) [113, с. 288]. Конструкції на вірсець *Сыну / Для сына он хочет только добра; Тебе / для тебя подарок; Матери / для матери ни строчки, ни слова; Двоим / для двоих / на двоих не найдется лыж* в “Русской грамматике” (1980) віднесено до розряду синтаксем зі значенням об'єкта-адресата (одиночного або того, що входить до множини об'єктів [об'єкт розподільного типу]) [218, т. 2, с. 157]. М.Я. Плющ вважає, що давальний відмінок в українській мові, як і в інших слов'янських мовах, функціонує як конкретний, семантичний, слабкокерований відмінок, здатний поширювати предикат чи предикативну основу речення. Він має суб'єктне значення, коли функціонує в безособових та інфінітивних реченнях, і об'єктно-адресатне, яке є “наслідком граматикалізації цього відмінка, перетворення його з семантичного на синтаксичний” [202, с. 45].

Переконливішою видається точка зору, згідно з якою датив виступає в ролі адресатного, суб'єктного й об'єктного аргумента (див., напр.: [70, с.109-120; 71, с. 60]). Вторинна об'єктна функція не завжди чітко експлікується в реченні, вона може перехрещуватися з адресатною. У такому разі виникає синкретичне – об'єктно-адресатне – значення. При визначенні плану змісту правобічного аргумента Arq prav (Ndat), що є семантико-синтаксичним компонентом речення з валентною рамкою Praed (Vf) + Arq prav (Ndat), слід урахувувати різні чинники, передусім семантичний характер предиката й заповнювача правобічної позиції, компонентну будову синтаксичної структури тощо. Принагідно зауважимо, що це стосується природи вторинних функцій не тільки датива, а й інших відмінків.

Стосовно суб'єктної функції давального, то вона послідовно реалізується в реченнях структурних субмоделей Sub (Ndat) + Praed, Sub (Ndat) + Praed + Arq prav (oblig або facult) (найчастіше Arq prav [Obj (Nx або prep + Nx)]), які з формально-синтаксичного погляду являють собою односкладні інфінітивні або дієслівні та недієслівні безособові речення: *Душі моєї не купить вам* (Тич.); *Юнакові не хотілося випускати книжки з рук* (Гур.); *Йому теж стало сумно* (Д.). Типовою для давального відмінка в аналізованих синтаксичних конструкціях є функція суб'єкта стану. Основною базою для формування похідних інфінітивних та безособових речень виступають речення структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf), Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nx або prep + Nx)], для яких функція суб'єкта стану, представленого називним відмінком, не лише типова, а й первинна. Некорелятивні відношення, які встановлюються між базовими синтаксичними конструкціями і їхніми трансформами, мають такий вияв: семантичний суб'єкт (семантико-синтаксичний рівень речення) ↔ додаток (формально-синтаксичний рівень речення). При цьому “давальний переміщується із правобічної дієслівної позиції у лівобічну і певною мірою тяжіє до називного відмінка в суб'єктній функції, займаючи в суб'єктній синтаксичній парадигмі форм підпорядковане місце” [70, с.112]. Віртуально-концептуальна двокомпонентність реченнєвої структури, зауважує А.П.Загнітко, “ні в якому разі не відображає її формально-граматичної двоскладності, оскільки вона репрезентує особливості валентної рамки речення і статус у ній тих чи інших компонентів, а формально-граматична двоскладність спрямована у реалізацію граматичної основи речення і напрями вираження взаємозалежної координації” [113, с.192]. Пор. подані вище речення з такими: *Ви не купите душі моєї*; *Юнак не хотів випускати книжки з рук*; *Він теж став сумний (Він теж сумував)*. Якість предиката у дво- та односкладних реченнях не зазнає яких-небудь трансформацій, змінюється лише форма його вираження.

Що ж до об'єктної спеціалізації давального відмінка, то потрібно передусім звернути увагу на одну дуже важливу деталь: об'єктність є вторинною функцією, утвореною в результаті нейтралізації первинної для нього адресатної функції. Як уже було зауважено, засобом розрізнення значень об'єктність та адресатність виступає, по-перше, план змісту предиката, по-друге, компонентна організація речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adr (Ndat) або Obj (Nx чи prep + Nx)], точніше, розширення їхнього обсягу за рахунок правобічного аргумента з експліцитним об'єктним значенням, який перебуває на правах

обов'язкового компонента і має тісний зв'язок з основним носієм валентності, по-третє, наявність / відсутність лексико-семантичної вибірковості на рівні правобічного аргумента, представленого давальним безприймениковим.

Конструктивним центром речень із давальним відмінком у ролі адресата можуть бути лише предикати дії, причому ті, що реалізують сему “цілеспрямована дія”. Їх диференційовано на такі основні значеннєві типи, для кожного з яких, у свою чергу, характерна обмеженість щодо компонентного складу: 1) дієслова зі значенням придбання (купувати, справляти (про одяг, взуття і т.ін.), бронювати, придбати): *Миколиці тато купив велосипеда* (Гол.); 2) дієслова зі значенням збуту (продавати, запродувати, повернути, передавати, віддавати, роздавати, позичати, збути, спродувати, реалізувати, сплавити): *Біля скелі Гонтар передав Цигаєві зубило* (Баш); *Запропонував [п'яниця] лихварям збіжжя ...* (У.); 3) дієслова зі значенням відправлення, посилення, передавання (слати, відправити, посилати, надсилати, пересилати, переказувати): *Я передав рукопис цензоріві* (Гор.); *Генріх подзвонив Міллеру* (Дол.); *Ти переслав мені в неволю Поета нашого* (Шев.); 4) дієслова зі значенням донативної дії (давання, дарування, залишення чого-небудь у спадок) (дарувати, дати, презентувати, підносити [перев. зі словами дар, подарунок тощо], вручити, роздарювати, жертвувати, заповідати): *А що подарував султан тобі* (З.П.); *Гонтар дав підришникові цигарку* (Баш); ... *персня я йому уклінно презентую* (Рил.); – *Хіба йому подарунок дасте, а?* (Вов.); *Целя вручила докторові рецепт* (Ф.); 5) дієслова зі значенням пропонування (висувати [перев. зі сл. пропозиція], пропонувати, обіцяти): *Вона обіцяла переселенцям хати й землю* (Я.Ю.); *Всі в першу чергу пропонували мені ліжко* (Я.Ю.); 6) дієслова зі значенням присвяти (присвячувати, приурочити, посвячувати, віддавати): ... *Євген Гребінка присвятив свою роботу авторові* (Рил.); 7) дієслова зі значенням творення, різних видів діяльності (писати, читати, малювати, ткати, молоти): *Хто викопав дівчині криницю?* (Гол.); ...*майже щодня писала йому ... листи* (Д.); 8) дієслова зі значенням несамотійного переміщення в просторі (нести, вести, возити, тягти, волокти, волочити): *Везе Марко Катерині Сукна дорогого* (Шев.); *Мати принесли їй ослінчика* (Гол.). Основним функціональним еквівалентом адресатного аргумента Arq prav [Adr (Ndat)] виступає адресатний аргумент Arq prav [Adr (прер для (задля) + Ngen]: *А вона тобі в дарунок власне серце принесе* (Ол.), *А вона для тебе в дарунок власне серце принесе*. Аналізовані заповнювачі припредикатної позиції не мають семантичної тотожності, оскільки прийменник *для* (з родовим відмінком) ускладнює основне значення – “адресатність” – додатковим відтінком призначення [66, с.126]. Семантично місткішим є прийменник *задля* (з генітивом), що реалізує значення мети-наміру: *А вона задля тебе в дарунок власне серце принесе*.

Семантичний діапазон репрезентантів предикатної позиції в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom)+ Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)] ширший порівняно зі спектром заповнювачів цієї ж позиції в реченнях із правобічним аргументом Arq prav [Adr (Ndat)]. Відмінність полягає і в тому, що здатністю до детермінації давальним об'єкта наділені перехідні вербативи, а до детермінації давальним адресата – неперехідні дієслова. У формуванні плану змісту речень із правобічним аргументом Arq prav [Obj (Ndat)] беруть участь не лише предикати дії, а

й предикати стану. Предикати дії, які сполучаються з давальним об'єктом, інтегровано в такі основні семантичні типи, кожен із яких має жорстко або відносно жорстко лімітований склад компонентів: 1) дієслова зі значенням *допомоги* (сприяти, допомогти, зараджувати, протегувати): *Люди ... **опришкам сприяють*** (Хот.); 2) дієслова зі значенням *перешкоди* (перешкоджати, заважати, надокучати, шкодити, відмовляти, докоряти, набридати, допікати, дорікати, перечити, суперечити, перебивати): – *Тату, не **перечте** нашому **щастю*** (З.Ю.); *Дід Бережаса **перебив** дідові Худика купівлю млина* (Мур.); *Він часто **докучав** **дидакалам*** (Віл.); 3) дієслова зі значенням *дяки* (дякувати, кланятися): *Знов **подякувала** Люборацька **Богові*** (Св.); 4) дієслова зі значенням *вибачення* (прощати, вибачити, дарувати, пробачати): *Народ ніколи **не прощає** поганим **художникам*** (Довж.); 5) дієслова зі значенням *підпорядкування* (догоджати, присягати, присягатися, прислужувати, вклонитися, коритися, підкоряти, противитися, служити, слугувати, упідлегливати): ... *кожний крок він **підпорядковував** **якомусь** лише одному твердому **вирішенню*** (Е.); *Щиро і вірно **служив** він своєму **панові** Мехметові* (Вор.); *Догодила невістка **свекрусі*** (Гор.К.); 6) дієслова зі значенням *повідомлення* (повідомляти, сповіщати, давати знати, вістувати, повістувати, повідувати, оголошувати, проголосити, провіщувати, благовістити, переказувати, возвістити, передавати, доповісти, докладати, рапортувати, доносити): *Ви **блаженство** **людям** **возвіщали*** (Кул.); 7) дієслова зі значенням *мовлення* (сказати, розповідати, мовити, говорити, доповідати, кричати): *Федько **щось** **говорить** **Стьопці** й **Спірці*** (Вин.).

Предикати стану порівняно з предикатами дії мають вужчу семантичну диференціацію. Вони входять до двох основних значенневих типів з обмеженим репертуаром компонентів: 1) “*сприяння*” (вірити, довіряти, співчувати, симпатизувати, ввіряти, підтакувати): ... ***вірять** йому товариші* (Гон.); – ***Довіряйтесь** [ви] **лікарям, фельдшерам*** (Гон.); 2) “*несприяння*” (заздрити, завидувати [розм.], дошкуляти, докоряти, досаджати, скаржитись, жалітися): ***Я не заздрю** соколові, друзі* (Вор.П.); ... ***помстилися** дівчата **Несторові*** (Гор.К.); ***Софія поскаржилася** **Петрові*** (Д.). Об'єкт стану зближається з об'єктом дії тим, що ґрунтується на семантико-синтаксичних відмінкових ознаках субстанціальності, пасивності, фінальності, але водночас і відрізняється від нього, оскільки зберігає ознаки валентного зв'язку з предикатом стану, а не з предикатом дії [66, с.123]. До характеристик, які об'єднують правобічні аргументи Arq prav [Obj (Ndat)] і Arq prav [Adr (Ndat)], слід віднести те, що вони займають у реченнях обов'язкову позицію, не можуть елімінуватися, бо вилучення їх призводить до інформативної недостатності синтаксичної конструкції.

Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)] протиставляються реченням структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adr (Ndat)] і за такою ознакою, як відсутність жорсткої лексико-семантичної лімітативності на рівні правобічного аргумента: якщо позицію Arq prav [Adr (Ndat)] заповнюють лише іменники – найменування істот (здебільшого людей), то позицію Arq prav [Obj (Ndat)] обіймають субстантиви – назви істот і неістот, причому ядро цієї лексики становлять іменники на позначення людей за різними

ономасіологічними характеристиками, пор.: *Дядько Володимир передає палицю племінниці* (Д.) і *Сестра сестрі заздрить в красоті* (Укр. П.), ... *Навіть севастопольські хлопчачки ... заздрили його спритності* (Тк.). Ця лексико-семантична вибірковість мотивується такими причинами: адресатом, на користь або на шкоду якого відбувається дія, виступає лише реальна чи метонімічна особа або інша істота; об'єктом, на який спрямовано дію або стан, можуть бути не тільки істоти, а й предмети, явища, що їх оточують.

Характерною ознакою речень із дієслівними предикатами, що передають значення “придбання”, “збут”, “відправлення, посилення”, “давання, дарування, залишення чого-небудь у спадок”, “пропонування”, “присвята”, “творення, види діяльності”, є й те, що в їхньому складі, крім адресатного аргумента, репрезентованого дативом, функціонує об'єктний аргумент, для якого типовою формою вираження є акузатив. У реченнях чотирикомпонентної будови ці припредикатні члени мають неоднаковий зв'язок з основним носієм валентності. Знахідному об'єктному притаманний тісний підрядний зв'язок із опорним дієсловом, форма якого – сильне керування, тоді як давальному адресата властивий напівсильний підрядний зв'язок, форма якого – напівсильне керування [66, с.126]. Відрізняючись типом підрядного зв'язку і формою його вияву, обидва аргументи – Arq prav [Obj (Nx або prep + Nx)] і Arq prav [Adr (Ndat)] – мають подібність у тому, що функціонують на засадах облігаторності. Обов'язковість їх спричинена синсемантичністю заповнювача предикатної позиції. Ступінь облігаторності давального адресатного посилюється, якщо основним носієм валентності виступають дієслова на зразок надсилати, пересилати, пропонувати, присвятити, приурочити, посвячувати, віддавати, що інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із адресатним аргументом, і послаблюється, якщо позицію Praed (Vf) обіймають вербативи на взірець писати, читати, малювати, ткати, молоти, нести, везти, тягти, волокти, волочити, для яких типовою є сполучуваність з об'єктним аргументом.

Специфіка речень із предикатами дії, що реалізують семантику “сприяння”, “перешкода”, “дяка”, “підпорядкування”, “повідомлення”, “мовлення”, та предикатами стану, які представлені значеннями “сприяння”, “несприяння”, полягає в тому, що вони мають трикомпонентну будову. Облігаторність об'єктного аргумента зумовлена тією ж причиною, що і в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adr (Ndat)] + Arq prav [Obj (Nx або prep + Nx)], – синсемантичністю головного носія валентності.

Правобічний об'єктний аргумент, виражений дативом, може перебувати у відношенні ізофункціональності з об'єктним аргументом, репрезентованим іншими граматичними засобами, наприклад генітивом або акузативом: *Мені всі заздрили* (Мир.), *Я часом заздрила на них...* (У.); *Люди швидко сповістили мені новину* (Неч.), ... *голуб ... сповіщав табір про повернення роти* (З.Ю.). Це явище поширюється не на самостійні групи предикатів, а на окремі їхні компоненти. Так, у складі предикатів зі значенням “повідомлення” (вістувати, повідомляти, оголошувати, переказувати, провіщати, анонсувати, благовіщати, інформувати, сповіщати, докоряти) виділяються дієслова, які керують 1) давальним об'єктом, 2) родовим об'єктом, 3) давальним і родовим об'єктом водночас. Пор.: 1) Sub (Nnom) +

Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)] = *Хтось давав знати* [вістував, повідував, оголошував, провіщав, переказував, анонсував, благовіщав] людям [вірним, селянам, зборам [= учасникам зборів], трудящим]; 2) Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)] = *Хтось інформував командира* [колектив [= учасників колективу], демонстрантів]; 3) Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat) або Obj (Ngen)] = *Хтось повідомляв* [сповіщав, докоряв] селянам [мешканцям, учителям, зібранню [= учасникам зібрання], охоронникам] або селян [мешканців, учителів, зібрання [= учасників зібрання], охоронників]. Функціональні компоненти, про які йдеться, не різняться семантикою. Як уже було відзначено, ці відмінності з'являються тоді, коли у відношення ізофункціональності вступають прийменникові форми, у яких прийменник виразно передає те або те значення чи ускладнює основний план змісту додатковими семантичними характеристиками.

В українській мові поряд із реченнями структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)] продуктивний тип становлять речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (Ndat)]. Окремі прикметникові предикати є функціональними еквівалентами дієслівних предикатів. Це передусім ад'єктиви зі значенням дяки (вдячний, вдячливий), підлеглості, залежності (вірний, покірний, противний), емоційного стану (радий), схожості (подібний), пор. ∴ ... *багатий нікому не радий* (Укр.П.) ↔ *Багатий нікому не радіє; Зроблене – не рівне сказаному* (Х.А.) ↔ *Зроблене не дорівнює сказаному*.

Осібну групу в системі речень, об'єднаних структурною субмоделлю Sub (Nnom) + Praed + Arq prav [Obj (Ndat)], становлять синтаксичні конструкції з умовним суб'єктом та об'єктом. Роль предиката в них виконують зрідка дієслова, частіше прикметники, що характеризують статичні компаративні відношення (абсолютної тотожності, розбіжності) (протиставлятися, протиставляти, дорівнювати; адекватний, еквівалентний, ідентичний, рівновеликий, рівнозначний, тотожний, антонімічний, омонімічний), а лівобічну та правобічну позиції обіймають семантично однотипні іменники. У них об'єкт виступає своєрідним контрагентом, може переміщатися в позицію суб'єкта, а суб'єкт – у позицію об'єкта: *Саві Чалому в трагедії протиставляється Гнат Голий* (Сл.); *Відрізок АВ конгруентний відріzkу A_1B_1* (Куш.). Аналізовані вихідне і похідне речення можуть легко трансформуватися в одну синтаксичну конструкцію, у якій заповнювач суб'єктної позиції набуде форми множини або матиме структуру Sub (Nnom₁ + con + Nnom₂): *Відрізки конгруентні; Сава Чалий і Гнат Голий у трагедії протиставляються; Відрізок АВ і відрізок A_1B_1 конгруентні*.

3.3. Семантико-синтаксична структура речень з орудним відмінком у функції об'єктного аргумента

У відмінковій системі української мови, згідно з узятю нами за основу дослідження концепцією І.Р.Вихованця про багатомірну природу відмінкових форм, їхню ієрархічну структуру, інструменталь разом із генітивом та локативом формують периферійну зону, яку диференційовано на три різновиди: 1) первинна, 2) синкретична і 3) транспозиційна. Першу зону, або ядро відмінкової периферійності, представляє орудний відмінок, другу – кличний, а третю – родовий [70, с.123-124]. Периферійність орудного може бути пояснена різними чинниками, передусім його формально-синтаксичною позицією в реченнях різних структурних субмоделей, семантико-синтаксичними функціями, лексико-

семантичною репрезентацією, а також ізофункціональними можливостями. Формально-синтаксичні особливості цього відмінка полягають у тому, що він, виконуючи роль правобічного аргумента у складі речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (Ninst), здебільшого поєднується з основним носієм валентності слабким підрядним зв'язком (форма слабого керування) і виконує “функцію придієслівного слабкокерованого другорядного члена речення” [255, с. 75] – непрямого додатка або обставини. Стосовно типової семантико-синтаксичної ролі інструменталія, то він не входить у центральні суб'єктно-об'єктні позиції, а “супроводжує основні семантичні іменникові компоненти речення, вказуючи, за допомогою чого реалізується дія” [там само]. У синтаксичних конструкціях розглядуваної структурної моделі на рівні припредикатного члена з різними типами семантико-синтаксичної спеціалізації, як правило, спостерігаються обмеження в плані його лексико-семантичного наповнення. Так, у реченнях структурної субмоделі Sub [Nnom] + Praed (Vf) + Arq prav [Adv prav temp (Ninst)] програмовану дієсловом-предикатом позицію справа заповнюють тільки ті субстантиви, що означають пори року (зима, літо), пори доби (день, вечір), власне часові поняття (година, секунда, хвилина), періоди, пов'язані із сільськогосподарськими роботами, релігійними святами, обрядами (жнина, косовиця, Великдень, Різдво, заручини). Ізофункціональними еквівалентами орудного відмінка як виразника різних семантико-синтаксичних значень найчастіше виступають прийменниково-відмінкові форми. Наприклад, речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv temp (Ninst)], реалізуючи значення “час як момент перебігу дії”, можуть вступати в ізофункціональні відношення з реченнями структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv temp (в/у + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv temp (на + Nacc)], Sub [Nnom] + Praed [Vf] + Arq prav [Adv temp (в/у + N loc)], Sub [Nnom] + Praed [Vf] + Arq prav [Adv temp о/об + N loc)]. Кожен із чинників, за якими орудний відмінок віднесено до периферійної зони відмінкової системи, можна присутньо конкретизувати, якщо зважати, по-перше, на його вторинні функції, по-друге, на складність цього відмінка, зокрема, на те, що в ньому розрізняються морфологічний і функціонально-семантичний плани або, за іншим витлумаченням, він має семантичні (інструментальність, спосіб дії, порівняння, сукупність, місце, час, причина) і синтаксичні (суб'єкт, предикат, об'єкт) значення, причому останні розглядаються у функціонально-семантичному плані як значення контекстуальні – синтаксично й семантично зумовлені [202, с.52-59] (пор. також: [282, с.50-56]).

Поліфункціональний за своєю природою орудний відмінок, справедливо зазначає І.Р.Вихованець, роз'єднаний на ряд “різномірних підвідмінків”, кожен із яких має свої формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні і власне-семантичні диференційні ознаки. Мовознавці неоднозначно кваліфікують семантико-синтаксичну специфікацію інструменталія, кількість функцій, які він може виконувати, їхній характер. Наприклад, Д.Е.Розенталь та М.Д.Теленкова виокремлюють такі “підвідмінки”, як орудний часу, орудний інструментальний (знаряддевий), орудний кількості (сукупності), орудний способу дії, орудний об'єкта, орудний обмеження, орудний атрибутивний, орудний

напівпредикативний, орудний предикативний, орудний ознаки (орудний функціональний), орудний виконувача дії (діючої особи), орудний шляху, орудний змісту, орудний порівняння [216, с.353-355]. На думку М.Я.Плющ, до функцій орудного відмінка належить орудний інструментальний (знаряддя дії і засобу дії), орудний об'єкта, орудний сукупності та способу дії, орудний предикативний, орудний порівняння, орудний часу, орудний місця [201, с.116]. На наш погляд, найточніше й найпереконливіше схарактеризував інструменталь І. Р.Вихованець, вирізнивши в спектрі його семантико-синтаксичних функцій такі: знаряддя і засобу дії (первинні функції), суб'єкт дії, об'єкт дії, об'єкт стану, а також порівняння, сукупність, обмеження, місце, час (вторинні функції). До вторинних функцій орудного віднесено здатність його виступати компонентом складної предикативної форми, тобто предикативну функцію [255, с.75-77; 70, с. 125-127; 71, с.60-61]. Отже, орудний відмінок, виступаючи в неприйменниковій або прийменниковій формі й заповнюючи суб'єктну, предикатну або припредикатну правобічну позицію, може спеціалізуватися на вираженні різних семантико-синтаксичних значень, з-поміж яких виділяються первинні і вторинні. Дослідники одностайні в тому, що первинними, визначальними для нього є функції знаряддя і засобу дії, напр.: *Орали [вони] плугом простим, волочили бороною дерев'яною, а збирали врожаї серпом та косою* (Дес.), *Журливо мій керманіч керує байдаком* (Гр.). Деякі вчені в орудному відмінку інструментальному, крім значень знаряддя і засобу дії, вичленовують ще значення допоміжного матеріалу [270, с.46-75; 262, с.33-51; 91, с.36]. Так, Д.С.Станішева запевняє, що орудний допоміжного матеріалу позначає предмет, який або "приєднується до об'єкта з метою здійснення в ньому змін (*вифарбувати вікно фарбою, завісити вікно завіскою*), або витрачається і тим самим зумовлює здійснення самої дії (*опалювати кімнату вугіллям, освітлювати квартиру електрикою, нагодувати дитину молоком і т.ін.*)" [270, с. 77-78]. Розрізнявачем значень орудного дії й орудного матеріалу є план змісту дієслова. Залежно від нього один і той самий іменник-заповнювач правобічної позиції може репрезентувати і перше, і друге значення: *Хлопець протер окуляри платком* (орудний знаряддя), *Хлопець завісив вікно платком* (орудний матеріалу), *Хлопець ударив собаку палицею* (орудний знаряддя), *Хлопець підпер двері палицею* (орудний матеріалу) (див.: [270, с.78]). О.К.Безпояско вважає, що функцію допоміжного матеріалу відтворюють іменники у формі орудного відмінка, які називають конкретні предмети, речовини, рідини, за умови, якщо їх детермінують дієслова на зразок засаджувати, засипати, замотувати, завішувати, накривати, лікувати, поливати, підперізувати. Ця дослідниця, покликаючись на праці Є.К. Тимченка [262, с.33-34], І.І.Слинька [229, с.150-163], водночас робить цілком слушне застереження про те, що в реченнях із орудним допоміжного матеріалу наявні синкретичні об'єктно-інструментальні відношення, "оскільки тут відчутна інструментальна дія суб'єкта для перетворення об'єкта, що властиве функції об'єкта" [91, с. 39].

Орудний матеріалу та змісту, доводить у своїх дослідженнях з історичного синтаксису І.І.Слинько, чітко фіксують пам'ятки староукраїнської мови. Корпус дієслів, з яким він сполучався, обмежений лексемами із семантикою наповнення,

одягання, обгортання, купівлі та продажу. Починаючи з XVII століття, “орудний матеріалу, з якого щось зроблено, особливо успішно витіснявся прийменниковими конструкціями” [229, с.163]. У сучасній українській мові аналізований семантичний різновид орудного інструментального опинився в іншій значеннєвій зоні – об’єктній або є “перехідним явищем між інструментальністю та об’єктністю” [255, с.75] й тяжіє до останньої. Ми поділяємо думку тих граматистів, які так зване значення допоміжного матеріалу (матеріалу та змісту) не вирізняють поряд зі значеннями засобу і знаряддя дії в окрему семантичну групу орудного інструментального [251, с.84; 200, с.17-18; 168, с.138; 70, с.129].

Услід за І.Р.Вихованцем зробимо акцент ще на одному важливому моменті: у вторинних функціях, до яких належить і розглядувана в цьому дослідженні об’єктна функція, орудний зближується з іншими відмінками й невідмінюваними компонентами, для яких та або та спеціалізація є первинною [71, с.60]. Специфіка орудного в тому, що його “відмінкові форми сполучаються звичайно з семантико-синтаксичною ознакою пасивності”, що “інші семантико-синтаксичні ознаки мають мутаційний характер, стосуючись як ознаки нефінальності – невихідності (у результаті нейтралізації семантико-синтаксичних ознак), так і фінальної спрямованості”, що “формально-синтаксичні ознаки також виявляють великий діапазон неоднорідності – від периферійності до центральності” [71, с.60-61].

Семантико-синтаксична багатоплановість орудного відмінка породжує те, що на рівні речень структурної моделі Sub [Nnom] + Praed (Vf) + Arq prav (Ninst) не завжди чітко протиставлено окремі диференційовані значення, що, у свою чергу, може зумовлювати синкретизм. Гостро стоїть проблема розмежування 1) значень знаряддя і засобу дії, 2) інструментального й об’єктного, 3) соціативного й суб’єктного значень. До основних критеріїв розрізнення цих та інших семантичних структур інструментала слід віднести 1) план змісту іменника-заповнювача позиції Arq prav (Ninst), 2) значення іменника-репрезентанта суб’єктної позиції, 3) семантику основного носія валентності, 4) такі морфолого-словотвірні-синтаксичні категорії дієслова-предиката, як стан (опозиція актив / пасив) та перехідність / неперехідність (опозиція здатність дії, вираженої дієсловом-предикатом, поширюватися, спрямовуватися на об’єкт, що виступає у програмованій дієсловом-предикатом об’єктній позиції / нездатність дії, вираженої дієсловом-предикатом, поширюватися, спрямовуватися на об’єкт, що виступає в передбачуваній дієсловом-предикатом об’єктній позиції), 4) обов’язковість / факультативність правобічного аргумента Arq prav (Ninst). Так, у реченнях із визначальним для орудного відмінка значенням засобу дії, яке постало на базі ще одного первинного значення – знаряддя дії, правобічну позицію найчастіше обіймають субстантиви – найменування механізованих або немеханізованих засобів пересування (поїзд, вантажівка, літак, трамвай, велосипед, човен, пліт), видів упряжки, предметів для запрягання однієї або кількох тварин (трійка, упряжка, віз, сани, однокінка, бричка, підвода), тварин, зрідка інших істот (птахів, людей) (кінь / коні, віл / воли, верблюд / верблюди, собаки, зозуля, голуб, батько, брат / брати), предметів, що забезпечують

передавання, приймання інформації, а також повідомлень, які передаються цими предметами (телефон, телеграф, радіо, телеграма, радіограма, телефонограма): ... *іде хтось возом чи велосипедом* (Тют.Г.); *Дехто так звечора волами посунув* (Виш.); *Ударив віжками по конях Давид* (Голов.); *Степан Петрович ... почав добиватися телефоном до Дев'ятого* (Вин.). Лексико-семантичний діапазон основних носіїв валентності, які сполучаються з орудним засобу дії, представлений дієсловами, що означають різні види діяльності людини, вербативами творення, руху, переміщення, відправлення, посилення, передавання, приймання (орати, волочити, жати, їсти, плавати, діставатися, спускатися, підніматися, їхати, повзати, нести, волокити, слати, надсилати, відправляти, передавати, приймати). З-поміж них виділено перехідні і неперехідні дієслова. Речення з транзитивним вербативом-предикатом мають здебільшого три- і чотирикомпонентну будову. У них у позиції справа від основного носія валентності функціонують два аргументи: Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Instr: засіб дії (Ninst)], перший із яких характеризується обов'язковістю, другий – факультативністю. Пор.: *Машинами людей вони доправляють* (Гор.К.) і *Людей вони доправляють*. Для речень з інтранзитивним дієсловом-предикатом типовою є трикомпонентна організація Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Instr: засіб дії (Ninst)]. Правобічний аргумент у цих синтаксичних конструкціях, на відміну від речень із предикатною позицією Praed (Vf) (trans), набуває більшої семантичної ваги й може функціонувати на засадах облігаторності. Конститутивні властивості припредикатного члена Arq prav [Instr: засіб дії (Ninst)] послаблюються в реченнях чотирикомпонентної структури, оскільки їхнім інформативним центром виступає інший правобічний аргумент. Цю закономірність виразно простежено в реченнях із дієсловами-предикатами руху, для яких природною є сполучуваність із правобічним локативно-директивним компонентом зі значенням “початковий пункт руху”, “кінцевий пункт руху”, “початковий пункт руху + кінцевий пункт руху”.

Орудний засобу дії як компонент речень структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Instr: засіб дії (Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Instr: засіб дії (Ninst)], Sub [Nnom] + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Instr: засіб дії (Ninst)] + Arq prav₂ [Adv loc: dir = start або fin (Nx; prep + Nx)], про які йшла мова, вступає у відношення ізофункціональності з іншими правобічними аргументами, зокрема такими: Arq prav [Instr: засіб дії (на + Nloc)], Arq prav [Instr: засіб дії (в/у + Nloc)], пор.: *Бійці переправляли зброю човном* ↔ *Бійці переправляли зброю на човні*, *Бійці переправляли зброю в човні*. Повної семантичної відповідності між функціональними варіантами речень не існує, тому що прийменники вносять до основного плану змісту синтаксичної конструкції додаткові значеннєві відтінки, наприклад, такі: “усередині засобу пересування”, “на поверхні засобу пересування”, “конкретний засіб пересування”, “перебування в лежачому положенні”, “перебування в положенні зверху”, “перебування в закритому просторі”, “перебування у відкритому просторі”.

3.3.1. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)]

Однією з важливих вторинних функцій орудного відмінка є об'єктна функція. Вона виникла в процесі його синтаксизації: “втраті одних значень (наприклад, асоціативного) або заміні іншими (адвербіальних – об'єктними і суб'єктними)” [202, с.54-55] (пор. також: [75, с.470-483]). Не всі мовознавці з-поміж вторинних функцій виділяють об'єктне значення. Зауважимо, що проблема об'єктної специфікації орудного хоч і має давню історію (див., напр.: [251, с.189-192; 253; 262; 229]), однак не знайшла однозначного розв'язання в сучасній граматичній теорії. Ще О.О.Потебня вказував на різницю, яка існує у структурах на зразок *рубати дерево* (*рубати дерево сокирою*) і *ворушити пальцями* (правильніше, між знахідним та орудним відмінком): у першій із них основну увагу зацентровано на самій дії, а в другій – на об'єкті, який експлікує дію, робить її помітною [207, с.444-445], точніше, “у першому випадку увагу зосереджено на самій дії, яка може бути без мети, а в другому – на додатку, у якому закладена найближча, цілком визначена мета руху” [207, с.458]. Це вчення розвинули далі такі дослідники, як О.О.Шахматов [284], О.М.Пешковський [198], Р.Мразек [185].

Орудний об'єкта став предметом аналізу сучасних українських мовознавців – О.С.Мельничука, М.Я.Плющ, І.Р.Вихованця, А.П.Загнітка та ін. [177; 200; 201; 66; 70; 255; 113; 114]. З'ясовуючи функціонально-семантичні значення відмінків, М.Я.Плющ приходять до висновку, що “такий аналіз функцій орудного в системі другорядних членів речення дозволяє виявити структурно зумовлене вживання його з об'єктним значенням і відрізнити його від інших (семантичних) значень, коли форма орудного відмінка виступає в синтаксичній ролі непрямого додатка” [202, с.56]. І.Р.Вихованець доводить, що орудному об'єкта, представленому двома різновидами – об'єкт дії та об'єкт стану, притаманні свої семантико-синтаксичні (субстанціальність, пасивність, фінальна спрямованість) і формально-синтаксичні (центральність) ознаки [70, с 130]. Орудний об'єкта не завжди чітко протиставляється орудному інструментальному, що послужив базою для його творення. До того ж, вони як правобічні аргументи речень структурних субмоделей $Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav (Ninst)$, $Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav_1 (Ninst) + Arq prav_2$ часто мають однакове лексико-семантичне наповнення валентної рамки $Praed (Vf) + Arq prav (Ninst)$. До основних критеріїв розмежування об'єктної та інструментальної функцій орудного віднесено такі: 1) компонентна будова речення (наявність / відсутність у його складі іншого аргумента з виразною семантичною спеціалізацією); 2) обов'язковість / факультативність правобічних аргументів, виражених формою орудного відмінка; 3) семантична структура репрезентанта позиції $Sub (Nnom)$; 4) план змісту дієслова-предиката (ідеться про лексико-семантичні типи дієслів-предикатів, які інтенційно зорієнтовані на сполучуваність із правобічним аргументом $Arq prav [Obj (Ninst)]$ або $Arq prav [Instr (Ninst)]$); 5) транзитивність / інтранзитивність основного носія валентності; 6) семантична структура правобічного аргумента $Arq prav (Ninst)$. Означені критерії можуть виконувати роль семантичних маркерів одночасно або, що буває рідше, цю функцію перебирає на себе один із них чи кілька.

До синтаксичних структур, у яких об'єктне та інструментальне значення орудного відмінка виступають нечітко, належать речення з валентною рамкою P

Vf) [дієслова зі значенням приведення чогось у дію] + Arq prav (Ninst) [іменники – найменування органів істоти (людини або тварини), конкретних предметів, які використовуються в повсякденному житті, у трудовій діяльності]. Наголосимо на тому, що в лінгвістиці міцно утвердилася концепція про синкретизм цих конструкцій. Так, О.К.Безпояско вважає, що власне-інструментальна семантика може “обростати” іншими значеннями, зокрема об’єктними. Виникнення об’єктно-інструментальних відношень викликане різними причинами. Найголовнішими, на її думку, є такі: 1) поява при дієслові інструментальної семантики залежного іменника, який називає не інструмент (предмет, призначений для виконання дії), а реальний об’єкт [сюди віднесено конструкції на зразок *Стара лисиця писком риє, а хвостом слід замітає* (Укр.П.); *Денис торкнув ліктем Романа* (Неч.)]; 2) функціонування при цьому дієслові субстантивів, що називають не весь предмет-знаряддя, яким виконуються дії, а тільки його частину [цей розряд утворюють синтаксичні структури типу *Тітка Устина втерлась кінчиком хустки* (Шиян); *Марія ... хитнула утлу посудинку носком черевика* (См.Ю.)]; 3) уживання при ньому іменників – назв понять, ситуацій, які в ролі знаряддя сприяють виконанню дії [розглядуваний різновид синтаксем ілюструють речення на взірць *Бджола жалить жалом, а чоловік словом* (Укр.П.); *Черниш обмацує пальцем той прямокутник ...* (Гон.)] [91, с.37-38]. На наш погляд, є достатньо аргументів, щоб вважати речення з такою лексико-семантичною структурою предиката і правобічного аргумента репрезентантами не інструментально-об’єктної, а об’єктної семантики, оскільки власне-інструментальне значення в них не актуалізується, воно знівельоване.

Незалежно від лексико-семантичної природи заповнювачів позицій Sub (Nnom) та Arq prav (Ninst), наявності / відсутності інших правобічних аргументів, перехідності / неперехідності дієслів-предикатів об’єктне значення виразно передається, якщо в ролі основного носія валентності виступають вербативи таких лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням *керівництва* (керувати, командувати, завідувати, відати, диригувати, керуватися, орудувати, правити, управляти, оволодіти, маневрувати, верховодити, порядкувати, повелівати [заст.], заправляти [заст.]): *Я людьми недовго правив* (Драй.); *Керував справою підстаркуватий сотник* (Пан.); *Будівництвом також безпосередньо керував він* (Гур.); *Іван Череватенко орудував тоді неможливіми* (Мик.). Типовим заповнювачем об’єктної позиції є іменники – найменування колективів людей (армія, народ, зібрання, віче), виробничих, навчальних, наукових та інших установ (завод, фабрика, школа, університет, міністерство), понять правотворчості, законодавства (закон, право, беззаконня, заколот), абстрактних понять на зразок справа, процес, які семантично конкретизуються, сполучаючись з іншими інформативно достатніми лексичними одиницями; 2) дієслова зі значенням *володіння, користування* (володіти, володарювати, розпоряджати, розпоряджатися, обладувати [заст.], владувати, владати, користуватися, користатися, послуговуватися): ... [вони] *володіють необмеженою владою* (Руд.); *Князі Вишневецькі владали на Україні великими маєтностями* (Стор.); *Як я володію класом?* (Мор.); *Тепер Стратон Веремій володів тільки одним ставом* (Стел.); *Живуть розумні брати, поживають, всім тим добром користуються* (Стор.);

... *Сев користався трюмо* (Я.Ю.); *Учні послуговуються його порадами* (Руд.). У правобічній валентній позиції найчастіше функціонують іменники – найменування неістот, з-поміж яких особливою активністю наділені лексеми на позначення понять правотворчості (влада, закон), функціональних територій (парк, став, зоопарк), продуктів людської діяльності (масток, спадок, земля, добро, багатство) тощо; 3) *дієслова зі значенням опіки* (опікувати, опікуватися, турбуватися, піклуватися, падкуватися [діал.], побиватися): *Хто по-справжньому піклується підготовкою відповідних спеціалістів* (Гон.); *Вікторія тоді опікувалася Гребнем* (Мор.). У плані лексико-семантичної організації припредикатного члена з об'єктним значенням розглядувані синтаксичні конструкції максимально близько стоять до речень, у яких конструктивним центром виступають дієслова зі значенням керівництва; 4) *дієслова зі значенням ведення життя в якийсь спосіб* (жити): *Вона жила тепер ... самими відчуттями* (Пок.); *Вона жила своєю донею* (Д.). Головний склад репрезентантів правобічної позиції однаковою мірою представляють іменники – найменування конкретних реалій (істот та неістот) і абстрактних понять. З-поміж останніх високим ступенем продуктивності вирізняються субстантиви зі значенням внутрішнього стану людини; 5) *дієслова зі значенням опанування, оволодіння яким-небудь об'єктом* (оволодіти, оволодівати): ... *вони досконало оволоділи професією рятівників людського життя* (Куч.). Регулярним заповнювачем позиції Arq prav [Obj (Ninst)] виступають іменники на зразок техніка, стиль, майстерність, наука (стилістика, хімія), професія; 6) *дієслова із загальним значенням позитивного або негативного ставлення до об'єкта* (дорожити, дорожитися [розм.], гордувати, гордуватися, тішитися, милуватися, гидувати, гребувати, гребати, захопитися, цікавитися, зловживати, надуживати, нехтувати, хибувати): ... *Він пишається своїми трьома бойовими орденами* (Гол.С.); *Отак тішилися добрі люди моїми діточками* (Вов.); *Згодом художник став надуживати як вишуканістю кольорів, так і витонченістю форм* (Дм.). Склад іменників, які обіймають програмовану розглядуваними дієсловами-предикатами стану об'єкту позицію, досить широкий. Він охоплює лексеми – назви людей, різноманітних конкретних предметів, абстрактних понять, у значеннєвому обсязі яких фіксуються семи “позитивна / негативна риса”, “позитивна / негативна звичка”, “позитивна / негативна якість”, “позитивна / негативна традиція” тощо; 7) *дієслова зі значенням внутрішнього наповнення об'єктом* (харчуватися, контентуватися [заст.], живитися, годуватися, годувати, смакувати, ласувати, закусити, заїдати, запити, напувати, захлинатися, дихати, затягуватися): *Харчувалися [хлопи] рибою та корінням, дикою степовою цибулею, порічками й перепілками* (Тул.); *Безбородько затягнувся димом* (Віл.). Реалізуючи сему “задоволення потреби організму в їжі, питві”, дієслова-предикати аналізованого типу передбачають у позиції справа від себе іменники у формі орудного відмінка, об'єднані семою “продукти харчування”; 8) *дієслова зі значенням наділення, забезпечення необхідним об'єктом* (нагороджувати, ушанувати, пошановувати, відзначати, озброюватися, оснащувати, оснащуватися, забезпечувати, забезпечуватися, обладнувати, доставчати, постачати, убезпечувати, пошанувати, преміювати): *Бригада ... оснащує тонкими навігаційними приладами* (Соб.);

Селяни озброїлися вилами, граблями, кіллям, люшнями (Віл.); *Ферма наша постачала сусідній госпіталь молоком та маслом* (Гон.). Ядро іменникової лексики, яка заповнює правобічну позицію в реченнях структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₂ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (Ninst)], утворюють три лексико-семантичні групи: 1) субстантиви – найменування обладнань, пристроїв, технічних приладів тощо, необхідних для якої-небудь роботи, для виробничої, наукової або якоїсь іншої діяльності, 2) іменники – назви почесних відзнак, нагород, 3) субстантиви на позначення різноманітних матеріалів, речовин, продуктів природного походження чи виготовлених людиною; 9) дієслова зі значенням віддавання одного об'єкта й одержання натомість іншого об'єкта, заміни одного об'єкта іншим (обмінюватися, мінятися, розмінюватися, перемінюватися, ділитися, перекидатися, перешукуватися, відшукуватися, відкупитися, відбуватися): *Цілий тиждень знайомі обмінювались подарунками* (Коц.М.); ... *відбувалася [вона] жартами* (З.Ю.). Репрезентантом позиції Arq prav [Obj (Ninst)] виступають різноманітні в плані семантики конкретні й узагальнювальні іменники. Важливо відзначити, що багато сполук, які формують валентну рамку Praed (Vf) [дієслова зі значенням віддавання одного об'єкта й одержання натомість іншого, зміна одного об'єкта іншим] + Arq prav (Ninst) [іменники з узагальнювальним значенням], пережили або переживають процес фразеологізації, що зумовлює зміну їхніх функцій у реченні: із зони Arq prav [Obj (Ninst)] вони прямують у зону Praed (Vf). Можна виділити кілька груп цих сполук: 1) “повідомити, висловлювати що-небудь одному” = X з У [X та У] обмінився [обмінилися] думкою [словом, словами, інформацією, повідомленням...]: ... *цар з ним хоч раз словом обмінився* (Ф.); 2) “поглядати один на одного” = X з У [X та У] обмінився [обмінилися] поглядом: *Обмінюються вони німим поглядом* (Мир.); 3) “усміхатися один одному” = X з У [X та У] обмінився [обмінилися] посмішкою [усмішкою / усмішками, усміхом, осмішкою, осміхом...]: *Віталій і Таня ... обмінювались усмішками* (Гон.); 4) “думати про кого-небудь іншого, що-небудь інше” = X з У [X та У] перекинувся [перекинулися] думкою [уявою...]: *В одну мить перекинувся [Кузьмін] уявою до минулих днів* (З.Ю.); 10) дієслова зі значенням виділення якостей об'єкта, його зовнішніх ознак (вихвалитися, пишатися, гордитися, величатися, пишати [заст.], вабити, любитися, милуватися, приваблювати, любити, утішитися, манити, привертати, приманювати, гордувати, спокушати, утішити, притягувати, прикувати, принаджувати): *Батько без міри гордився обдарованим сином* (Вол.); *Дівчата ... ваблять вродою* (З.). Лексико-семантичних обмежень щодо вибору заповнювача правобічної позиції в реченнях з означеними дієсловами-предикатами не виявлено. Її структурують іменники конкретної й абстрактної семантики. З-поміж останніх високою валентною активністю наділені ті, що вказують на риси характеру людини, її інтелектуальні можливості, зовнішні атрибути; 11) дієслова зі значенням емоційно-психічного, фізичного, фізіологічного стану (стривожитися, дратувати, гнітитися, жертвувати, веселити, дратувати, хворіти, лікувати, лікуватися, страждати, катувати, мучитися, подавитися, похлинутися, поперхнутися, жажати, лякати): *Богдан нітився своїм становищем в човні гулящого козака* (Л.); *Він веселив своєю артистичною натурою цілий куток* (Довж.); *Стружки ... дратували*

француза своїм пахіллям (З.П.); *На цей раз [вони] його ... не мучили допитами* (Г.); *У мене тож старший син сії осені хворів бісовою трясцею* (Мир.). Основний масив репрезентантів правобічної позиції Arq prav [Obj (Ninst)] становлять іменники – назви емоційно-психічних, фізичних станів людини, хвороб, захворювань. Речення, конструктивним центром яких виступають означені вербативи, уходять до структур із виразною антропоцентричною орієнтацією, у яких діє закон семантичного узгодження на рівні всіх конститутивних позицій. Коли ж виникає значеннєва асиметрія, з'являються метафоричні структури. Репертуар дієслів-предикатів у такому разі розширюють лексеми на зразок світити, блиснути, миготіти, променитися, палахкотіти, грати, палати, жахтіти, світитися, пашіти, стугоніти: *Серце його грало радістю* (Черк.); *Вони променилися теплом і мудрістю, силою краси, вірою і снагою життя* (Пок.); *А сама Мавра горить радістю* (Корш.); *Коли ж край рідний щастям заясніє?* (Кр.У.); 12) дієслова з оптичним, одоративним, акустичним значенням (сяяти, бовваніти, чорніти, зеленіти, просвічуватися, пахнути, смердіти, тхнути, воняти, відгонити, душити [розм.], пашіти [розм.], війнути, деренчати, скрипіти, шелестіти, шарудіти, шурхати, шемрати): *Далекі зорі освічували його холодним байдужим світом* (Довж.); *Курінь пах землею і мохом* (Тют.Г.); *А наш віз шелестить травою* (Виш.). Найтипівішим реалізатором синтаксичної позиції, яку програмують дієслова з одоративним та акустичним значенням, виступають іменники – назви рослин, речовин, для котрих запах, звук є способом виявлення, неодмінною, органічною або неорганічною властивістю, а також найменування приміщень, просторів, у яких локалізується запах відповідних реалій [пор.: *Пахнув дід теплою землею і трохи млином* (Дес.), *Прилавок ... пахне містом* (Віл.); *Як пахнуть влітку квітами простори* (Луц.)]. Дієслова з оптичним значенням мають ширші сполучувальні можливості. Досить часто вони набувають переносного значення і функціонують у складі метафоричних сполук із правобічним аргументом Arq prav [Obj (Ninst)]; 13) дієслова з компаративним (виділювально-вирізнявальним) значенням (виділятися, відрізнитися, виокремлюватися, видаватися, відзначитися, позначитися, викреслюватися, окреслюватися, вирізьблюватися, обрисовуватися, відтінятися): *Сам він ... виділяється своєю підтягнутістю та бравим молодецьким виглядом* (Гон.); *На заході синіми вершинами окреслювалися Карпати* (Ц.). Семантична структура іменників, які, набуваючи форми орудного відмінка, виступають носіями об'єктності, досить широка, що пояснено об'єктивними чинниками: по-перше, будь-які предмети і явища докільця можна порівнювати за якоюсь ідентифікувальною ознакою; по-друге, реалії навколишнього світу мають іманентні характеристики, якими вони протиставляються іншим предметам та явищам. Саме на них акцентує увагу той, хто зіставляє, порівнює процеси та явища. У реченнях структурної субмоделі Sub [Nnom] + Praed (Vf) [дієслова з компаративним (виділювально-вирізняльним) значенням] + Arq prav [Obj (Ninst)] послідовно простежується семантичне узгодження на рівні суб'єктної і припредикатної позицій, яке має родо-видове співвідношення: орудний об'єкта конкретизує ознаки, притаманні суб'єктові (людині, тварині, предметові, явищу тощо). Ці відношення базуються на засадах антропоцентричності і неантропоцентричності, пор: Sub [(Nnom = іменники –

найменування людей за різними ономасіологічними ознаками) ↔ Arq prav [Obj (Ninst = іменники – найменування рис характеру людей, особливостей їхнього емоційного, психічного, фізичного, фізіологічного стану, інтелектуальних можливостей, зовнішніх ознак тощо)]:

Чоловік цей вирізнявся [доброю, урівноваженістю, розумом, красою...]; Sub [(Npom = іменники – найменування неістот)] ↔ Arq prav [Obj (Ninst = іменники на позначення параметричних, фізичних характеристик предметів і явищ довкілля, їхніх функціональних можливостей тощо)]: **Дуб вирізнявся товщиною [віком, стовбуром, дулом, корою...]**. У реченнях такої лексико-семантичної будови на основний план змісту накладається додаткове значення лімітативності, отже, орудний відмінок може репрезентувати не тільки власне-об'єктну, а й об'єктно-обмежувальну семантику;

14) дієслова зі значенням покриття, охоплення об'єктом поверхні (укривати, укриватися, покривати, покриватися, зарости, припадати, обкидати, обмазати, обклеювати, завішувати, завішуватися, вимощувати, обковувати, закладати, засипати, заносити, заливати, обливати, засівати, обмивати): **Чи ви ж їм хоч ноги обмотали наміткою?** (Кост.); **А дим ... Вкриває сад імлою** (Лук.). Аналізовані вербативи-предикати часто мають префіксальну будову. Префікс *о-/об-, обі-* передає значення різноспрямованості, поширеності дії, а префікси *по-* і *за-* – результативності дії. Щодо реалізаторів позиції Arq prav [Obj (Ninst)], то їхній склад не має яких-небудь жорстких обмежень. Висока частота вживання притаманна іменникам – назвам конкретних одиничних предметів, сукупності однорідних предметів з експліцитно актуалізованою семою “поверхня”, а також явищ природи; 15) фазові дієслова (починати, починатися, розпочати, відкривати, відкриватися, закінчити, закінчуватися, завершувати, завершуватися, довершити, довершитися, відшуміти, відшумітися, відгриміти, відгримітися, відгуркотіти, відгуркотітися, відгустити, відгуститися): **Починався день Боем-битвою, не під гук пісень, А молитвою** (Вор.П.); **І скінчиться [атака] проривом** (Ол.). Лексико-семантичний корпус іменників, що беруть участь у конституюванні позиції Arq prav [Obj (Ninst)], представлений лексемами на означення різноманітних дій, які виконує людина, видів занять, форм організації часу, форм приватного або офіційного спілкування, продуктів інтелектуальної людської діяльності й т.ін.; 16) дієслова зі значенням надання об'єктові руху, приведення його в дію (вляти, вихляти, крутити, водити, ворухити, хитати, тупцюти, змахнути, жестикулювати, хрускати, кивнути, мотати, крутити, знизувати, моргати, тріпати, водити, закриватися, човгати, погрожувати, вертіти, торчати, плескати, грюкати, стукати, гойдати, колихати): **Кузька швидко-швидко тупцяв передніми лапами** (Тют.Г.); **Уляна погрозила пальчиком** (Дес.); **Ось запалювач махнув прапорцем** (Баш). Найтипівішим заповнювачем позиції Arq prav [Obj (Ninst)] є іменники двох лексико-семантичних груп: “органи, частини тіла істоти (людини або тварини)”; “конкретні предмети різного призначення”. Розглядувані речення потребують особливого коментарю з огляду на кілька причин, з-поміж яких найважливішими є такі: 1) існування особливого семантичного зв'язку між вербативами-предикатами й іменниками-соматизмами, що обіймають припредикатну позицію; 2) стирання відмінностей між орудним об'єкта та орудним інструментальним, викликане синтагматичною структурою валентної рамки Praed (Vf) [дієслова зі значенням надання об'єктові руху, приведення його в дію] + Arq prav [Obj (Ninst)] [іменники-

соматизми, назви конкретних предметів різного призначення]. Специфіка семантичного зв'язку, про який ідеться, полягає в тому, що означені дієслівні предикати та субстантиви-репрезентанти правобічної позиції або зберігають свої індивідуальні лексичні значення, виступаючи автономними номінативними одиницями і функціонуючи в реченні на правах обов'язкових об'єктних аргументів, або семантично зливаються, утворюючи фразеологічні сполуки, специфічну вторинну номінацію, компоненти якої зазнають значенневого переосмислення. Наслідком процесу фразеологізації є семантико-синтаксична переорієнтація орудного в реченні: він виконує не об'єктну, а предикативну функцію, виступає конститутивним елементом предикативного члена. Аналогічну картину спостережено в реченнях з орудним інструментальним. Пор. у цьому зв'язку такі синтаксичні конструкції: [*Шарко*] ... *виля хвостом* (Гл.); *Дочка матері ухом не веде* (Мир.). Утворені таким шляхом фразеологізми поповнили розряд предикатів різних семантичних типів, зокрема стану. Фразеологізми-предикати не збігаються з лексемами-предикатами не лише структурою, а й значенневими відтінками – підкресленою експресивністю, образністю. Основними засобами розрізнення фразеологізованої предикатної і нефразеологізованої предикатно-об'єктної структури виступають іменники-заповнювачі суб'єктної позиції та контекст. Пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst) = *Шарко виляв хвостом* (Пан.) і Sub (Nnom) + Praed (Vf [fraseol]) = [*Тому нехай віри мій оцей і звучить, як ще одна скарга на тих*], *хто замість служити виляє хвостом* (О.).

Валентна рамка Praed (Vf) [дієслова зі значенням надання об'єктові руху, приведення його в дію] + Arq prav (Ninst) [іменники – найменування органів, частин тіла людини, конкретних предметів різного призначення] може лежати в основі речень із правобічним об'єктним та інструментальним аргументом. Об'єктне значення виразно виявлено в синтаксичних конструкціях трикомпонентної будови (Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq [Obj (Ninst)]), а інструментальне – у реченнях чотирикомпонентної організації (Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Instr (Ninst)] + Arq prav₂). Отже, роль семантичного маркера в такому разі виконує присутній або відсутній правобічний конститuent з власне-об'єктною чи локативною функцією. Пор. подані вище речення з такими: *Вона по-дитячому крутила пальцями кінчики ... кіс* (Баш); *Лисиця ... замолотила хвостом по землі* (Тют.Г.); *Полковник показав рукою праворуч* (Черк.). Найяскравіше значення інструментальності репрезентують речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Instr (Ninst)], у яких роль основного носія валентності виконують перехідні дієслова, що вимагають головного об'єктного аргумента у формі знахідного відмінка. Другий аргумент, представлений орудним, репрезентує інструментальне значення. Він позбавлений об'єктних семантичних відтінків. Якщо ж предикатну позицію обіймають неперехідні вербативи, семантичні межі другого аргумента розширюються: він виступає в субстанціальній об'єктній або локативній функції і цим самим створює умови для реалізації першим аргументом, що має форму орудного відмінка, значення знаряддя дії. В аналізованих синтаксичних конструкціях, слушно зауважує М.Я.Плющ, об'єктне значення стирається і натомість виступає інструментальне [202, с.61]. Граматичну парадигму об'єктного аргумента в чотирикомпонентних реченнях структурної субмоделі Sub

(Nnom) + Praed (Vf) [intr] + Arq prav₁ [Instr (Ninst)] + Arq prav₂ [Obj (prep + Nx)] з інтранзитивним дієсловом-предикатом утворюють різні прийменниково-відмінкові форми: на + Nacc, за + Nacc, про + Nacc, про + Nacc, об + Nacc, до + Ngen, на + Nacc, для + Ngen, за + Ninst та ін. За семантичною природою локативний аргумент, що входить до синтаксичних конструкцій структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf [intr]) + Arq prav₁ [Instr (Ninst)] + Arq prav₂ [Adv loc: stat, dir = start, fin, start + fin (prep + Nx)] , неоднорідний. Він може вказувати на місце дії (локативно-статичний аргумент) або напрям руху в таких його різновидах, як старт, фініш, старт + фініш (локативно-директивний аргумент). Компонентами граматичної парадигми цього аргумента виступає велика кількість прийменниково-відмінкових форм: в/у + Nacc, до + Ngen, у бік (убік) +Ngen, у напрямі / напрямку (у напрямі до / у напрямку до) +Ngen, по +Nloc, на + Nacc, перед +Nacc, перед +Ninst та ін.

Необхідно наголосити ще на одному вже згадуваному важливому критерієві розрізнення орудного об'єктного та орудного інструментального: перший має тісніший зв'язок із дієсловом-предикатом, він є його сильнокерованою формою, тоді як у другого цей зв'язок дещо послаблений. Орудний об'єктний як при перехідних, так і при неперехідних дієсловах-предикатах функціонує на засадах обов'язкового аргумента. Його опущення призводить до інформативної некоректності речення або до актуалізації ним іншого значення, продиктованого планом змісту репрезентанта позиції Praed (Vf). Принагідно зауважимо, що інструментальна функція орудного, представленого іменниками – назвами органів істоти, конкретних предметів, не послаблюється, якщо він є засобом детермінації дієслів, які позначають відповідно процеси діяльності організму істоти (дивитися, кусати, жувати, нюхати, слухати) та конкретної дії як вираження найрізноманітніших проявів істоти: творення (будувати, писати, цементувати); руйнування (знищити, нівечити, губити) тощо. Наявність альтернатив на взірць "орудний об'єкта / орудний інструментальний" засвідчує, що живі процеси становлення й диференціації об'єктного значення відбуваються паралельно з розширенням інших синтаксичних значень орудного [202, с.65].

Об'єктний аргумент Arq prav [Obj (Ninst)] зближується з об'єктними аргументами Arq prav [Obj (Ndat)], Arq prav [Obj (Nacc; prep + Nacc)], Arq prav [Obj (Ngen; prep + Ngen)], Arq prav [Obj (prep + Nloc)] тим, що характеризується ізофункціональними властивостями. Найближче в цьому відношенні він стоїть до давального об'єктного, оскільки наділений здатністю детермінувати об'єктні аргументи, репрезентовані іншими граматичними засобами. Він здебільшого програмує не лексико-семантичні групи дієслів-предикатів, а окремі їхні конституенти. Індиферентність щодо граматичного варіювання виявляють дієслова зі значенням керівництва, володіння, наділення, забезпечення необхідним об'єкта, видавання одного об'єкта й одержання натомість іншого, зміни одного об'єкта іншим, виділення якостей об'єкта, його зовнішніх ознак, оптичного, акустичного, одоративного сприймання, а також дієслова з виділювально-вирізнявальною семантикою, зі значенням покриття, охоплення об'єктом поверхні, надання об'єктові руху, приведення його в дію, початку, тривання і завершення дії. Ізофункціональна парадигма може мати чотири, три і два компоненти. Чотири- і трикомпонентну парадигму утворюють дієслова опіки:

турбуватися = Arq prav [Obj (Ninst)], або Arq prav [Obj (про + Nacc)], або Arq prav [Obj (за + Nacc)], або Arq prav [Obj (за + Ninst)]; опікуватися = Arq prav [Obj (Ninst)], або Arq prav [Obj (над + Ninst)], або Arq prav [Obj (про + Nacc)]; піклуватися = Arq prav [Obj (Ninst)], або Arq prav [Obj (про + Nacc)], або Arq prav [Obj (за + Nacc)], напр.: ... [месник] **піклувався долею бідних** (См.Ю.); ... **Всі піклуються про мене** (Баг.); ... **ви так піклуєтесь за нього** (Мир.). Двокомпонентну парадигму утворюють дієслова зі значенням фізичного, емоційно-психічного стану людини: страждати, хворіти = Arq prav [Obj (Ninst)] або Arq prav [Obj (на + Nacc)], ставлення до об'єкта: нехтувати = Arq prav [Obj (Ninst)] або Arq prav [Obj (Nacc)], користування: користатися = Arq prav [Obj (Ninst)] або Arq prav [Obj (з + Ngen)], напр.: **Люди страждають хронічними захворюваннями** (Дн.), **Брат ... страждав на меланхолію** (Бед.); ... **люди смакують його водою** (Гон.), **Рубель смакував ... чай** (Мир.).

3.3.2. Речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ninst)]

Структурна субмодель Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ninst)] реалізується у вигляді таких структурних субмоделей: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (над + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (під + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (перед + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)]. Конструктивним центром речень з орудним прийменниковим у функції об'єкта виступають різні щодо семантики дієслова. Сам же орудний також представлений значеннево поліфункціональними іменниками.

Sub [Nnom] + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)]

Семантично обмежене коло основних носіїв валентності, які можуть детермінувати об'єктний аргумент Arq prav [Obj (за + Ninst)], формують дієслова-предикати дії та стану. Розряд перших утворюють вербативи зі значеннями “уважно дивитися, виділяти щось, підмічаючи що-небудь”, “нецілеспрямовано рухатися, переміщатися в просторі” (стежити, слідкувати, спостерігати, полювати (“вистежувати”), глядіти (“доглядати”), няньчитися, тішитися (“няньчитися з дитиною, одержуючи задоволення”), пантрувати [розм.], назирати [розм.], припильнувати [розм.]): ... **я буду пантрувати за кожним його ступнем** (Кроп.); ... [він] **чатував за кожним своїм словом** (Бед.). Спектр іменників, що разом із прийменником заповнюють правобічну валентну позицію, не лімітується якими-небудь семантичними рамками. Відсутність обмежень, пов'язаних із вибором репрезентантів цієї позиції, пояснюється об'єктивними чинниками, передусім тим, що людину (суб'єкт) приваблює, цікавить усе спостережене нею, отже, вона може пізнавати цілий світ, який, у свою чергу, відображений у мові в такому її фрагменті, як назви істот, предметів, явищ, процесів тощо. Розглядувані речення належать до синтаксичних конструкцій антропоцентричного типу, у яких лівобічну валентну позицію обіймають субстантиви з інтегральною семою “реальна або метонімічна особа”.

У сучасній українській мові окремий продуктивний тип становлять речення антропоцентричної орієнтації з дієсловами-предикатами зачиняти, закривати, прикривати, причиняти, захопувати, що виражають дію, яка відбувається в певному напрямкові. Вони поєднують у собі значення переміщення й конкретної

фізичної дії: *Молоденький командир ... закривав за собою двері* (Тют.); *Отець не причинив за собою хвіртку* (Соб.). У позиції справа від предиката функціонують іменники – найменування осіб, причому найчастіше вживається прийоменниково-відмінкова форма за собою, яка реалізує особливий тип семантики – об’єктно-суб’єктний. Означені перехідні вербативи-предикати детермінують інший обов’язковий об’єктний компонент – Arq prav [Obj (Nacc)], представлений обмеженим колом іменників: 1) найменування штучних отворів на зразок ворота, хвіртка, двері, вікна, кватирка, брама, 2) будівель, які мають ці отвори. Орудний об’єктний займає в реченні факультативну позицію. Його обов’язковість може визначатися хіба що загальними умовами висловлювання. Конструкції з дієсловом причинятися, доводить І.І.Слинько, активно побутували і в старовинних пам’ятках [229, с.169-170].

Наступний розряд предикатів дії репрезентований дієсловами нецілеспрямованого руху (ходити, бігати, ганятися, літати, скакати, плентатися): *Хлопчик прудкий ганяється ... за метеликами* (Гол.); *Однорога ... ходила за Савою* (Гуц.). Правобічну й лівобічну позиції в аналізованих реченнях структурують іменники, для яких релевантною є сема “рух, переміщення в просторі”. Об’єктну функцію найчастіше виконують субстантиви – назви істот, механізованих або немеханізованих засобів пересування, рухомих предметів на зразок пір’їна, листок, газета, які під дією людини, природних чинників можуть змінювати місцеположення в просторі. За умови актуалізації дієсловами-предикатами значення цілеспрямованого руху (іти, бігти, брести) речення структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Ninst] реалізують не об’єктну, а локативно-директивну семантику, що може ускладнюватися об’єктним відтінком, пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) [цілеспр.] + Arq prav [Adv loc dir = fin + Obj (за + Ninst)] = *Пішла я за бабусяю через двір* (Вов.) і Sub (Nnom) + Praed (Vf) [нецілеспр.] + Arq prav [Obj (Ninst)] = *Жінки... ходять за Гнатом* (Вир.).

Вербативи-предикати стану, які є головним носієм валентності аналізованих речень, інтегруються навколо значення “пройматися почуттям суму, журби” (сумувати, журитися, печалитися, смутитися, побиватися, вбиватися, нудьгувати, скучити, смуткувати [розм.], банувати [діал.], плакати, ридати, тужити, голосити, рюмсати [розм.], нюнити [зневажл.], ревіти [розм.], скавуліти [розм.], горювати): *Гадей Василевський сумував за другом* (Гор.); ...[він] *за мамою скучив* (Р.Н.). Типовими виразниками правобічного аргумента, якого названо об’єктом суму, плачу [229, с. 174], є конкретні іменники зі значенням “істота” (передусім “людина”) та абстрактні субстантиви, об’єднані семами “тривалий період часу” (довжина, минуле), “періоди розвитку, пов’язані з віком людини” (молодість, дитинство, парубоцтво, життя, сирітство), “обставини, у яких перебуває людина” (сон), “почуття людини” (любов, закоханість) та деякими ін.

До розряду типових предикатів стану входять також вербативи зі значенням опіки (упадати): *Кастон Чакі упадав за Євдокією Сененько* (Гор.). Для них регулярною є сполучуваність з іменниками – назвами людей. Основний масив конститuentів цієї лексико-семантичної групи, як уже було доведено вище, регулярно сполучаються з орудним безприйоменниковим.

Речення структурної субмоделі Sub [Nnom] + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)] з проаналізованими предикатами дії та стану можуть виступати функціональними еквівалентами синтаксичних конструкцій з іншим граматичним типом правобічного аргумента. Детерміновані предикатами дії з домінуютьною семою “уважно дивитися, виділяти щось, підмічати що-небудь” (слідкувати, спостерігати, слідити, доглядати, глядіти) об’єктні аргументи утворюють таку двокомпонентну парадигму: Arq prav [Obj (за + Ninst)] і Arq prav [Obj (Nacc)], напр.: ...[*Петро*] *слідив за Оксаною* (Кв.), *Федоренко ... спостерігав ... смужки селянських нивок* (Кач.). Об’єктні аргументи, які перебувають у семантико-синтаксичних зв’язках із предикатами стану, формують три-і двокомпонентні парадигми. Три правобічні позиції – Arq prav [Obj (за + Ninst)], Arq prav [Obj (без + Ngen)], Arq prav [Obj (по + Nloc)], програмують дієслова сумувати, смуткувати, нудьгувати, горювати, напр.: *Що ж ти, Василечко, не нудьгуєш за своєю Комарівкою?* (Неч.), *...ти тут не нудьгуєш без мене* (Коч.), *...нудьгують обоє по ній [роботі]* (Шер.). Дві правобічні позиції – Arq prav [Obj (за + Ninst)], Arq prav [Obj (по + Nloc)] – валетно зумовлюють дієслова плакати, ридати, тужити, голосити, рюмсати, нюнити, ревіти, скучати, напр.: *За сином плаче мати* (О.), *Плаче по тобі в’язниця* (Пан.). Дієслово-предикат стану упадати, яке репрезентує семантику “опіка”, також детермінує дві об’єктні позиції – Arq prav [Obj (за + Ninst)], Arq prav [Obj (над + Ninst)]: *Настуся упадала за хворою Оленою* (Коп.); *...упадав він над немовлям* (Гон.).

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (над + Ninst)]

У конституюванні речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (над + Ninst)] бере участь відносно обмежене щодо значення коло дієслів та іменників. З-поміж основних носіїв валентності вирізнено предикати дії і стану. Предикати дії об’єднано в такі лексико-семантичні групи: 1) дієслова зі значенням *володіння* (панувати, володарювати, владарювати [уроч.], владичити [уроч.]): ...[*пани*] *панують над людом бідним* (См.Ю.); *Вони не владичать над нами* (Баж.). Лексичне ядро серед репрезентантів позиції Arq prav [Obj (над + Ninst)] становлять іменники – назви істот, здебільшого людей, об’єднаних певними суспільними, родинними, етнічними, виробничими або якими-небудь іншими ознаками (біднота, кріпак, нація); 2) дієслова зі значенням *керівництва* (старшинувати, ватагувати, ватажкувати, ватажити [розм.], отаманувати). У плані змісту цих предикатів експліцитно закладена сема “спрямувати діяльність, роботу когось, бути на чолі кого-, чого-небудь”: ... *Андрійко старшинував над однолітками* (Лог.); *Отаманує ... Галочка над дівчатами* (Кв.). За типом лексико-семантичної наповнюваності правобічної валентності позиції ці речення посутньо не відрізняються від тільки-но розглянутих синтаксичних конструкцій. У них прийменник *над* з орудним відмінком сигналізує не тільки про перебування суб’єкта вище від об’єкта, а й про панування його над особою, володіння нею [229, с. 195], називає предмет, “по відношенню до якого проявляється влада, панування”, “на який скерована дія” [28, с. 136]; 3) дієслова зі значенням *зміни місцеположення в просторі* (схилитися, нахилитися, нагинатися, згинатися): *Над Оленкою схилились дивовижні голови* (Гор.К.); *Софія...знову схиляється над шитвом* (Д.). Для цих предикатів дії регулярною є сполучуваність з іменниками

таких лексико-семантичних груп: а) “істота”; б) “частини тіла істоти”, в) “предмети праці, об’єкти, які привертають чиюсь увагу” (станок, верстат, книга, підлога, креслення, шитво, сторінка, доповідь); 4) дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності, спрямування зусиль на створення матеріальних або духовних цінностей (задумуватися, замислитися, розмірковувати, думати, розмишляти, міркувати [розм.], роздумувати, метикувати [розм.]). Цей розряд поповнюють вербативи творення та окремих видів діяльності, опосередкованих інтелектуальною діяльністю (працювати, трудитися): *Він розмірковував над поясненнями Лі Чуня* (Руд.); *Дівчина замислилась над роботою* (Черк.). Валентну рамку Praed (Vf) + Arq prav [Obj (над + Ninst)] разом із виділеними дієсловами-предикатами формують іменники – назви вчинків людини, продуктів її інтелектуальної діяльності, часових періодів, пов’язаних із життям людей, народу тощо. Ізофункціональними варіантами аналізованих речень виступають речення структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (про + Nacc)] і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (о/об + Nloc)] (заст.), напр.: *Він почав задумуватися над становищем Регіни* (Ф.), *Дівчина довго розмишляла про все* (Д.), *Об чім же вона... не розмишляла?* (Кв.). Двокомпонентні парадигми Arq prav [Obj (над + Ninst)], Arq prav [Obj (про + Nloc)] та Arq prav [Obj (над + Ninst)], Arq prav [Obj (о/об + Nloc)] виникають здебільшого тоді, коли функцію об’єкта цілеспрямованих устремлінь виконують іменники абстрактної семантики; 5) дієслова зі значенням опіки (упадати, опікуватися): *Вона опікувалася над радикалами* (Ф.). У плані лексико-семантичної наповнюваності речення з цими предикатами стану збігаються із синтаксичними конструкціями, об’єднаними структурною субмоделлю Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)], які є їхніми функціональними еквівалентами; б) дієслова зі значенням негативного ставлення до об’єкта (сміятися, знущатися, насміхатися, глузувати, збиткуватися, кепкувати, кпити [розм.], вередувати [заст.]): ... *кіт... знущається над бабиним добром* (Гл.); *До часу над слабом... дужий... вередує* (Гул.).

До регулярних репрезентантів позиції Arq prav [Obj (над + Ninst)] слід віднести іменники – найменування істот, рис людського характеру, особливостей внутрішнього світу людини, її зовнішності. Ці речення виразно передають ситуацію міжособистісних взаємин, складниками якої є: 1) учасники ситуації (щонайменше двоє); 2) характер взаємин; 3) причина взаємин. Дієслова-предикати стану у складі семантико-синтаксичних структур такого типу “пов’язуються із активним (непасивним) суб’єктом (особою) – діячем, від якого виходить ставлення, об’єктом – особою (чи групою осіб), якої стосується ставлення, а також із причиною виникнення ставлення” [160, с. 150]. Ізофункціональним варіантом правобічного валентного партнера Arq prav [Obj (над + Ninst)] як складника речень з аналізованими предикатами стану виступає припредикатний компонент Arq prav [Obj (з + Ninst)]: *Вони просто сміялися над нами* (Кобр.); *Хай сміються [вони] з нас* (Рил.). Обстежений нами матеріал засвідчує, що функціональні можливості орудного об’єктного з прийменником *над* звужуються, тоді як ступінь продуктивності орудного об’єктного з прийменником з активізується. Цей процес почасти зафіксовано лексикографічною практикою, як-от: “насміхатися... з кого-чого, рідше над ким-чим” [234, т.V, с. 193], “насміхатися з кого-чого, заст. над

ким-чим” [233, т. 1, с. 931]; 7) дієслова зі значенням емоційно-психічного стану (сумувати, горювати, ридати, боліти, морочитися): *Над усюдним горем мира я сумую і болю* (Гр.). Склад реалізаторів об’єктної позиції формують іменники на позначення понять, які відбивають негативний емоційно-психічний стан людини. У цих реченнях, як і в інших синтаксичних конструкціях з аналогічними предикатами стану, послідовно виявляє себе закон семантичного узгодження на рівні суб’єктної, предикатної та об’єктної позицій, основу якого становить сема “людина”.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (під + Ninst)]

Синтаксичні конструкції з правобічною валентною позицією Arq prav [Obj (під + Ninst)] належать до розряду маловживаних. Головна причина цього в лексико-семантичній обмеженості з боку основного носія валентності: його роль виконують предикати стану розуміти, розумітися (“мислитися, сприйнятися”): *Під передовою розумілась піхота* (Гон.). Найактивнішими заповнювачами припредикатної позиції в цих реченнях є іменники – назви різноманітних понять (наукових, мистецьких, суспільних і т.ін.). Суб’єкт у них може опускатися. Його присутність стає обов’язковою тоді, коли об’єкт осмислюється кількома суб’єктами різноаспектно, як-от: *Під судженням лінгвісти розуміють..., а логіки витлумачують його як...* (З.А.).

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (перед + Ninst)]

Реченням з об’єктним аргументом, вираженим прийменниково-відмінковою формою перед + Ninst, притаманне обмеження стосовно лексико-семантичної організації і предиката, і правобічного аргумента. Конструктивним центром їх виступають вербативи таких лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням визнання чиєї-небудь волі, якоїсь сили і т.ін. (схилитися, клонитися): ... *Василь Григорович ... схилився перед цим фатумом свого життя* (Ант.); *Ще раз схиляється Хо перед силою...* (Коц.М.); 2) дієслова зі значенням вибачення (вибачатися, пробачатися, виправдовуватися): *Пробачались [Юра з матір’ю] перед учителем* (Кр.); 3) дієслова зі значенням підпорядкування (виступуватися): *Виступується [Демид Плахотка] перед хазяїном* (Шиян); 4) дієслова зі значенням несприяння (завинити): *Завинили ж [старі] перед цим солдатом* (З.Ю.); 5) дієслова зі значенням появи, зникнення (з’являтися, появитися, поставати, виникати, виринати, зникати): *А перед арештантами ... постає образ розстання з родиною* (Г.); 6) дієслова зі значенням місцеположення (лежати, стояти, висіти, сидіти): *Книга лежить на столі перед дівчиною* (Д.); 7) дієслова зі значенням зміни місцеположення (опускатися, присісти): *[Він] опустився перед жінкою, заплакав* (Мал.В.); 8) дієслова зі значенням конкретної фізичної дії з виразним динамічним відтінком (класти, кинути, складати, метати, жбурляти [розм.], вергати [розм.]): *І він кладе на стіл перед дядьком Опанасом тоненький часопис* (Гр.Я.).

Валентну рамку Praed (Vf) + Arq prav [Obj (перед + Ninst)] разом із виділеними дієсловами-предикатами конституують іменники – найменування істот. Це перша умова реалізації припредикатним членом, в основі якого лежить модель prep [перед] + Nx [Ninst] значення об’єктності. Другою умовою є наявність у реченні локативного поширювача, який унеможливує виникнення об’єктно-

просторового синкретизму, пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Ninst)] + Arq prav₂ [Adv loc: stat або dir = start або fin (Nx або prep + Nx)]: *Собака лежить перед господарем на ряднині* і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv loc: stat або dir = start або fin] = *Собака лежить перед господарем*; Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Obj (перед + Ninst) + Arq prav [Adv loc: stat або dir = start або fin (Nx або prep + Nx)]] = *Хлопець кинув книжку на стіл перед батьком* і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav₁ [Obj (Nacc)] + Arq prav₂ [Adv loc: stat або dir = start або fin (Nx або prep + Nx)] = *Хлопець кинув книжку перед батьком*. Виняток становлять вербативи лексико-семантичної групи “визнання чиеї-небудь волі, якоїсь сили і т.ін.”, оскільки вони регулярно сполучаються із субстантивами – найменуваннями істот та неістот (конкретних предметів, абстрактних понять) і в єдності з ними виразно передають об’єктну семантику, виступаючи конструктивним центром речень три- і чотирикомпонентної будови.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)]

Серед конструкцій, які відповідають моделі prep + Ninst і беруть участь у формуванні значення об’єктності, продуктивний тип становлять прийменниково-відмінкові форми з + Ninst. З-поміж інших конкретних репрезентантів цієї моделі вони вирізняються двома найважливішими характеристиками. По-перше, орудному відмінкові з прийменником з як конститuentові речення властива семантична поліфункціональність, оскільки він реалізує за певних лексичних і граматичних умов не лише об’єктне, а й нетипове для нього суб’єктне значення, отже, уживається у складі речень різних структурних субмоделей, пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)] = *З житлом Овсій вирішив не поспішати* (Гр. Я.) і Sub (Nnom) + Praed (Vf) = *...мати з дочкою вернулися ...* (Черк.) [*← Мати і дочка вернулися ... ← Мати вернулася ..., і дочка вернулася ...*]. По-друге, на рівні речень означених структурних субмоделей прийменниково-відмінкова форма з + Ninst може характеризуватися як корелятивними [об’єкт (семантико-синтаксичний рівень речення) ↔ непрямої додаток (формально-синтаксичний рівень речення)], так і некорелятивними [суб’єкт (семантико-синтаксичний рівень речення) ↔ непрямої додаток (формально-синтаксичний рівень речення)] відношеннями.

З приводу реченневотвірних властивостей орудного з прийменником з думки мовознавців не збігаються, подеколи навіть поляризуються. Так, Д.С. Станішева виділяє в ньому соціативне значення, ураховуючи 1) співвіднесеність іменника в орудному відмінку з дієсловом або іншим іменником і характер цього співвіднесення (*Дівчина з темними косами зайшла до кімнати* (яка дівчина?) і *Дівчина зі страхом зайшла до кімнати* (як увійшла?), 2) речовинність чи узагальненість іменника у формі орудного відмінка (*Він приїхав з матір’ю* і *Він їхав із хвилюванням*), 3) порядок слів у реченні (*Людина прийшла з рушницею* (з чим?) і *Людина з рушницею прийшла* (яка?), 4) стан дієслова (*Він прийшов з батьком* [дієслово дійсного стану] і *Він попрощався з батьком* [дієслово зворотно-середнього стану]), 5) можливість заміни з + Ninst іншими рівноцінними конструкціями (*Він прийшов із квітами* і *Він прийшов із пропозицією* [тобто прийшов, щоб запропонувати]) [253, с. 45-46]. І.Р. Вихованець, визнаючи те, що прийменник з із орудним відмінком конкретних іменників у детермінантній

позиції може виражати соціативне значення, робить закид Д.С. Станішевій, що та неправомірно розширює межі орудного прийменникового соціативного, вичленовуючи в ньому віддалені в синхронному плані підтипи способу дії, якісної характеристики, мети і часу [67, с. 174-175]. Інші вчені вважають, що прийменниково-іменниковий зворот з + Ninst уживається на означення супроводу в широкому розумінні слова і не диференціюють цей загальний план змісту на окремі семантико-синтаксичні складники – локативність, темпоральність тощо. Вони, однак, не заперечують і того факту, що з + Ninst може виконувати як роль соціативного підмета, так і роль додатка [152, с. 93, 26-28]. Ще інші дослідники, поділяючи думку про соціативне значення орудного з прийменником з, указують на його функціональну співвіднесеність із сурядними сполучниками [262, 95; 278, с. 34-36]. Наприклад, І.Г. Чередниченко обстоює точку зору, згідно з якою конструкція з + Ninst указує на зв'язок між предметами, що мають однакове (або майже однакове) відношення до предикативної ознаки. “В цих випадках, – зауважує він, – функція прийменника з близька своїм значенням до функції сполучників **і, та**” [278, с. 34]. Цінним видається ще один підхід до з'ясування порушеної проблеми, запропонований І.Р. Вихованцем. Він витлумачує з + Ninst як соціативно-просторову сполуку, що дістає однозначну інтерпретацію на тлі складносурядного речення, яке згортається в просте ускладнене речення, “в результаті чого прийменник з із орудним “уособлює” у структурі простого ускладненого речення згорнуту конструкцію, пор.: він прийшов і товариш прийшов → він і товариш прийшли → він прийшов з товаришем” [67, с. 175]. Із семантичного погляду соціативну функцію І.Р. Вихованець членує на дві форми: з + Ninst соціативно просторовий зі значенням співучасника дії або стану [**Син із батьком посварилися** (Пок.), **Ми оце з рибалками рибалили** (Гол.С.)] і з + Ninst зі значенням об'єкта [**Той прожогом кинувся геть і зараз-таки вернувся з шаблею** (Черк.)], наголошуючи, що вони розрізняються лексичним наповненням і деякими формально-синтаксичними ознаками [там само]. На наш погляд, ця концепція є переконливою, проте може бути конкретизованою передусім у такому аспекті, як місце орудного з прийменником з, по-перше, у семантико-синтаксичній структурі речення, зокрема в зоні суб'єктно-об'єктних відношень, регламентованих валентною рамкою Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)], по-друге, у системі субстанціальних синтаксем, спеціалізованою формою вираження яких є прийменниково-відмінкова сполука з + Ninst. Отже, конструкції на зразок *хлопець з товаришами, депутати з дисидентами, учені з аспірантами, робітники з селянами, я з бабусею, ми з батьками, я з тобою, ми з Вами, ти з усіма* можуть співвідноситися лише із суб'єктною або водночас із суб'єктною та об'єктною позицією, тобто виступати складниками речень двох структурних субмоделей: Sub (Nnom + з + Ninst) + Praed (Vf) і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)]. Маркером тієї або тієї семантико-синтаксичної функції сполуки з + Ninst виступають різні критерії. З-поміж них нами виокремлено граматичні та неграматичні. Граматичні маркери – стан і число дієслів-предикатів. До неграматичних маркерів необхідно віднести семантику дієслова-предиката й іменника – заповнювача лівобічної та правобічної валентних позицій, антропоцентричний / неантропоцентричний характер речення, ступінь участі в

конституюванні суб'єктно-об'єктних відношень учасників, представлених словоформою N_{nom} і прийменниково-відмінковою формою $z + N_{inst}$, порядок слів у реченні, можливість / неможливість трансформації сполуки $N_{nom} + z + N_{inst}$ у сполуку $N_{nom} + con\ i\ (та) + N_{nom}$.

Прийменниково-відмінкова форма $z + N_{inst}$ функціонує в позиції зліва від предиката або, за твердженням І.Р. Вихованця, набуває семантики співучасника дії чи стану тоді, коли її представляють у реченнях антропоцентричної орієнтації іменники – найменування людей (зрідка інших істот). Ця роль орудного з прийменником z посилюється, якщо основний учасник дії або стану (N_{nom}) має форму однини, а дієслово-предикат – форму множини: **Морози зустрілися з Сірками** (Б.); **Даринка з братиком нікуди не ходили** (Вир.). Нахил до множинної форми дієслова-предиката при суб'єктові $N_{nom} + z + N_{inst}$ спричинено одним досить цікавим явищем – трудність сполучення множинного дієслова-предиката з одиничним особовим займенником призводить до того, що він “здебільшого замінюється на особовий займенник тієї ж особи множини” [152, с. 27-28]. Пор.: $Sub\ (Pron\ nom + z + N_{inst}\ або\ z + Pron\ inst) + P\ (Vf)\ (plur) =$ **Вони з сином намучилися** (Л.); **З Лукією ми майже не балакали** (Голов.); **Ми, голубко, прожили з тобою** (Луц.).

Продуктивний тип у сучасній українській мові становлять речення, у яких $z + N_{inst}$ сполучається з дієсловами у формі однини: **...вона поїхала з сином** (Пок.); **На кормі сиділа з матросом Мотря Пугачиха** (Кос.); **Зосталася я з чоловіком у місті** (Вов.). Дослідники радять шукати причину вживання репрезентанта позиції $Praed\ (Vf)$ в однині, крім звичності зв'язку його з називним відмінком іменника в сучасній українській мові, ще в деяких інших обставинах: “Насамперед, надто в усній мові, коли в реченні присудок іде раніше, ніж підмет, дуже легко може трапитися, що спершу в свідомості існує тільки одна частина підмета, а друга подається згодом. Тоді і присудок оформляється в однині, орієнтуючись на усвідомлену спершу частину підмета. Внаслідок цього утворився такий стан, що препозитивний присудок частіше трапляється в однині, ніж постпозитивний... При такій будові речення присудок, орієнтуючись тільки на ту частину підмета, що виражена називним відмінком, підносить її значення, тоді як друга частина підмета, що виражена орудним відмінком, набирає значення ніби другорядної. Через це одинна форма присудка може виступати і в постпозиції, сигналізуючи тим самим другорядну роль другої частини підмета” [152, с. 27]. Якщо ж дієслово-предикат набуває форми однини, виразником суб'єктної або об'єктної функції орудного з прийменником z виступає такий критерій, як участь істоти (людини, зрідка тварини), названої цим відмінком, у дії, яку передає головний носій валентності. Наприклад, щоб з'ясувати природу суб'єктно-об'єктних відношень у реченні **Наша сердешна Оксана з своїм Митриком пробиралась** через усі міста до свого села (Кв.), “треба встановити ступінь участі Митрика в дії... Довідавшись з контексту, що Митрик – немовля, отже, сам не пробирається, схилиємося до думки”, що $z + N_{inst}$ репрезентує об'єктну семантику [там само]. Поза означеним критерієм перебувають метафоризовані структури, як-от: **Листочки з вітриком, жартуючи, шептались** (Гл.); **Тужать з вітрами Навколо Дерева й дроти** (Луц.); **Безпощадне сонце ворогує з землею** (Довж.). У них найефективнішим засобом вирізнення суб'єктності / об'єктності є граматичний чинник – уживання

особового дієслова-предиката у формі однини або множини. Аналогічна суб'єктно-об'єктна організація властива реченням, у яких лівобічну та правобічну чи лише останню валентну позицію обіймають іменники – назви тварин. Пор.: Sub (Nnom + z + Ninst) + Praed (Vf) = *Лосиця з лосенятами прийшла [до людей]* і Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (z + Ninst)] = *Якось прийшов Зяблик до класу з граком за пазухою* (Гуц.).

Суб'єктну роль конструкцій з + Ninst виразно передають речення з дієсловами-предикатами, об'єднаними загальним значенням взаємності, значенням відношення між людьми, людьми і предметами (зустрічатися, пострічатися [розм.], здибатися [діал.], стрічатися [розм.], побачитися, уздрітися [заст.], битися, цілуватися, обійматися, спілкуватися, домовитися, умовитися, помиритися, лаятися, посваритися, оженитися, одружитися, радитися, гратися, забавлятися, потоваришуватися, побрататися, розставатися, спізнюватися, листуватися): *Він з князем стрівся* (Баж.); *Голова союзу порадився з правлінням* (Я.Ю.); *Ми поцілувалися з Іваном* (Вир.). До виразних маркерів суб'єктності з + Ninst належать вторинні прийменники *разом з, вкупі з, у парі з, одночасно з, спільно з*, препозитивні компоненти яких *разом, вкупі, у парі, одночасно, спільно* експліцитно актуалізують сему “вкупі”, “спільними силами, у поєднанні з ким-небудь”: *Автори листа порушили разом з іншими одне з найбільчійших питань ...* (Щ.). Про суб'єктну природу родового з прийменником з, нарешті, свідчить можливість переходу сполуки Nnom + z + Ninst у сполуку Nnom + con i (та) + Nnom. Подані вище речення можна легко трансформувати в синтаксичні конструкції, утворені за зразком структурної моделі Sub (Nnom) + con i (та) + Sub (Nnom) + Praed (Vf), які, у свою чергу, виформувалися на базі речень структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + con i (та) + Sub (Nnom) + Praed (Vf) і стали основою для побудови речень структурної моделі Sub (Nnom + con i (та) + Nnom) + Praed (Vf). Суб'єктна позиція, як і предикатна, є завжди обов'язковою в реченні. Орудний з прийменником з як учасник суб'єктної ситуації характеризується в розглянутих синтаксичних конструкціях облігаторною валентністю.

Як уже було відзначено, аналізована відмінкова форма може вживатися в ролі об'єктного правобічного аргумента в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (z + Ninst)]. З погляду цієї функції, як і суб'єктної, сполуці з + Ninst властиве обмеження щодо лексико-семантичного наповнення: її структурують іменники, які входять до таких основних лексико-семантичних груп: 1) назви конкретних предметів: *Прися прийшла з маленьким зошитком* (Я.Ю.); 2) найменування властивостей, ознак, дій, процесів тощо: *Він вже погодився з промовою генерала* (Довж.); *Він ніколи не рахувався з вільним часом* (Я.Ю.); *Карасик не крився з своєю відвагою* (Ант.). Прийменниково-відмінкова сполука з + Ninst багатозначна. Крім суб'єктного та об'єктного значення, вона здатна реалізувати локативну, темпоральну, каузальну, атрибутивну семантику, семантику відповідності, зіставлення, порівняння. Розрізнявачем об'єктного й атрибутивного значень може виступати порядок слів: об'єктність виразніше реалізується, якщо сполука з + Ninst займає постпозицію стосовно дієслова-предиката, якщо ж вона стоїть у препозиції, створюються умови для репрезентації атрибутивної семантики, пор.: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)] = *Жінка*

впала з дитиною робітникам на руки; Людина зайшла до кімнати з рушницею і Sub (Nnom) + Atr (Ninst) + Praed (Vf) = ...*жінка з дитиною впала робітникам на руки* (Гор.К.); *Людина з рушницею зайшла до кімнати* (Пуш.).

Орудний із прийменником з активно виступає в об'єктній функції при дієсловах зі значенням відповідності (ототожнювати, ототожнюватися, порівнювати, порівнюватися, зрівнювати [розм.], ідентифікувати, ідентифікуватися, зіставляти, зіставлятися): *Не один токар ... порівнював ... верстат зі своїм [верстатом]* (Дон.); *Твою красу ні з чим я не зрівняю* (Сос.); – *Перемога ... при Батозі порівнюється з перемогою Ганнібала під Каннами* (Р.Н.). До окремих характеристик цих речень слід віднести відсутність обмежень у плані лексико-семантичної наповнюваності лівобічної та правобічної валентних позицій, а також відсутність реального суб'єкта в синтаксичних конструкціях із пасивними дієсловами на -ся, пор.: *Малий текст порівнюється з великим текстом* ← *Хтось порівнює малий текст із великим текстом*. Суб'єкт у них не актуалізується тому, що очевидної потреби в цьому немає: увага акцентується не на ньому, а на порівнюваних об'єктах, на виділювально-вирізнявальних їхніх ознаках. При перехідних дієсловах-предикатах функціонує інший об'єктний аргумент, репрезентований знахідним безприйменниковим. У реченнях із транзитивними і нетранзитивними вербативами-предикатами обидва об'єктні аргументи – Arq prav [Obj (Nacc)] і Arq prav [Obj (з + Ninst)] – є обов'язковими.

Сполука Nnom + з + Ninst у реченнях з об'єктним типом детермінації переживає іншу трансформацію, ніж у розглянутих вище синтаксичних конструкціях. Вона “виступає в простому ускладненому реченні, в якому згорнуто нетотожний предикат (від нього залежав наявний в ускладненому реченні об'єкт) одного з вихідних речень” [67, с. 176], пор.: *І стоїть вона ... з відром* (Вор.П.) ← *І стоїть вона + Вона має (тримає) відро (у неї є відро)*.

Як свідчить проведений аналіз, роль головного носія валентності в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (з + Ninst)] виконують семантично неоднорідні дієслова-предикати дії та стану. Найвищий ступінь продуктивності мають вербативи зі значенням цілеспрямованого і нецілеспрямованого руху, конкретної фізичної дії з різними диференційними рисами, місцеположення, зміни місцеположення в просторі, модальності з диференційними рисами звички, згоди / незгоди. Правобічний аргумент характеризується облігаторною і факультативною валентністю. При дієсловах цілеспрямованого руху, місцеположення, просторового переміщення він є необов'язковим, оскільки ці основні носії валентності зорієнтовані на сполучуваність із локативно-директивними та локативно-статичними аргументами. При дієсловах із модальним значенням припредикатний компонент Arq prav [Obj (з + Ninst)] виступає на правах облігаторного аргумента. За відсутності правобічного конституента Arq prav [Adv loc: stat або dir = start чи fin] його зв'язок із дієсловом-предикатом посилюється, факультативність поступається перед обов'язковістю. Це стосується передусім вербативів-предикатів зі значенням нецілеспрямованого руху або статичної локалізації.

3.4. Місцевий відмінок як репрезентант об'єктних відношень у семантико-синтаксичній структурі речення

Місцевий відмінок як компонент відмінкової парадигми протиставляється іншим відмінкам тим, що не може функціонувати без прийменників. Модель *prep + Nloc* відрізняється від моделей *prep + Ngen*, *prep + Ndat*, *prep + Nacc*, *prep + Ninst* насамперед тим, що в неї відмінкова флексія зовсім нівельована і вживається тільки в поєднанні із “застиглою” кількістю прийменників [70, с.189-190], які, у свою чергу, утратили семантичне навантаження в позиції після основних носіїв валентності, зрослися з ними [66, с.124]. Локатив займає особливе місце в цій парадигмі, оскільки характеризується, по-перше, обмеженістю в плані поєднання з прийменниками (їх п’ять: *в/у, на, при, по, о/об*), по-друге, вузькістю семантико-синтаксичних функцій і семантичних спеціалізацій, по-третє, однорідністю формально-синтаксичних позицій [70, с.190; 67, с.88]. Він, за класифікацією І.Р. Вихованця, не належить ні до центральних (називний та знахідний), ні до напівпериферійних (давальний), ні до периферійних (орудний, кличний і родовий) відмінків, а утворює у відмінковій парадигмі особливу, ізольовану, зону*. На цю специфічну ознаку локатива звертали увагу багато мовознавців, у результаті чого з’явилися різні – навіть полярні – погляди. Місцевий відмінок, пересвідчують деякі граматисти, не входить до відмінкової підсистеми нарівні з називним і власне безприйменниковими та прийменниковими родовим, давальним, знахідним й орудним відмінками [67, с.87] (див. також: [112, с.337-339]). І аргументів для такого твердження є достатньо. Однак не слід ігнорувати того факту, що він не випадає повністю з іншої відмінкової підсистеми, репрезентованої прийменниковими родовим, давальним, знахідним і орудним відмінками. Локатив пов’язаний передусім із тими прийменниково-відмінковими формами, які мають у своєму складі значеннево нейтралізовані первинні прийменники, що разом із субстантивними словоформами виступають репрезентантами якого-небудь типу семантико-синтаксичних відношень. На думку інших лінгвістів, місцевий відмінок можна диференціювати на окремі генетично пов’язані між собою відмінки [296, с.21-23]. Пропонована концепція видається незаперечною, якщо локатив аналізувати в діахронному аспекті. На наш погляд, вилучати місцевий відмінок із семикомпонентної відмінкової парадигми немає достатніх підстав. Доречнішим, очевидно, є глибинне дослідження цієї парадигми, установлення в ній експліцитних та імпліцитних власне-семантичних, семантико-синтаксичних, а також формально-синтаксичних і комунікативних параметрів симетрії та асиметрії, що уможливить виокремлення й обґрунтування релевантних ознак місцевого прийменникового, інтегральних характеристик, які свідчать про його органічний зв’язок з окремими компонентами відмінкової парадигми або загалом із нею.

Досить точну дефініцію місцевого відмінка запропонував І.Р.Вихованець, кваліфікуючи його як “одну з *периферійних градем* морфолого-синтаксичної іменникової категорії відмінка, яка вживається тільки з прийменниками – прийменники *в(у), на, по, при, о(об)*, – у морфологічному плані входить як шостий компонент до відмінкової парадигми однини й множини за її диференційованою сукупністю флексій, у первинному функціонуванні валентно поєднана з дієслівними локативними предикатами, виражає *первинну семантико-синтаксичну функцію статичної локалізації та первинну формально-синтаксичну*

функцію придієслівного керованого другорядного члена речення і в типових виявах комунікативну функцію реми або складника комплексної теми за актуального членування речення” [255, с.81-82]. Важливо уточнити, що місцевий прийменниковий, обіймаючи правобічну позицію в реченнях із семантично неоднорідними дієсловами-предикатами, може зумовлювати появу синкретичних значень – локативно-темпоральних, локативно-об’єктних, темпорально-каузальних та ін., які постають здебільшого на базі його первинної, просторової, семантики. Вторинними функціями місцевого відмінка є суб’єктна, об’єктна, інструментальна, часова, каузальна та ін., напр.: Sub (prep + Nloc) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj Nx] = **В народі** давно вже помічено це (Гон.) [→ **Народ** давно вже помітив це]; Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nloc)] = **Може** людина помилятися в людині (Довж.); Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Inst (prep + Nloc)] = **І чабанець Данило їде на коні**, землею (Я.Ю.), **Часом він грав** для неї на скрипці (Ан.); Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv temp (prep + N loc)] = **В тій хвилі** Кольцо почув пекельний біль (П.); Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv causal (prep + Nloc)] = **Ми по убожеству** своєму продали дворик свій на Мазурівці (Кот.).

Просторова семантика, на базі якої сформовано інші значення, представлена чотирма граматичними моделями – на + Nloc, по + Nloc, при + Nloc, в/у + Nloc. План змісту “локативність” на рівні речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav loc [prep + Nloc] диференційовано на два значеннєві фрагменти: місце дії і шлях руху. Перший із них репрезентується реченнями структурних субмоделей Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv loc = stat (на + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv loc = stat (по + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv loc = stat (в/у + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv loc = stat (при + Nloc)], другий – реченнями структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Adv loc = trans (по + Nloc)], напр.: ... **місто стояло на річці Уші** (Гуц.), **Соняшники ... стирчать по межі** (Хот.), **Годинник у столовій пробив** другу (Коц.М.), **При ногах їх спать лягла дівчина** (Ф.) і **Я дійду і по стерні** (Чуб.).

В основі речень, здатних виражати за безпосередньою участю місцевого прийменникового похідне об’єктне значення, лежать такі структурні субмоделі: Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)]. Ці синтаксичні конструкції мають деякі особливості, що стосуються їхньої валентної і невалентної природи. Диференційними валентними ознаками речень структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nloc)] є, по-перше, жорстка обмеженість у плані лексико-семантичного вибору заповнювачів предикатної позиції, відносно сувора лімітативність стосовно складу репрезентантів правобічної позиції, що зумовлює низький ступінь їхньої продуктивності, по-друге, функціонування об’єктних аргументів, за незначним винятком, на засадах облігаторності. Щодо невалентних ознак, то це наявність корелятивного зв’язку (об’єкт дії, об’єкт стану ↔ непрямий додаток) між семантико-синтаксичним і формально-синтаксичним рівнями розглядуваних речень.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nloc)]

Серед головних носіїв валентності, що виявляють здатність детермінувати об’єктну позицію Arq prav [Obj (на + Nloc)], виділено предикати дії та стану, які

об'єднано в такі лексико-семантичні групи: 1) дієслова інтелектуальної діяльності (розумітися, розуміти, знатися, тямитися, тямкувати [розм.]): *Опанас Тригубенко розуміється трохи на машинах* (Довж.); *Я на грамоті розумівся не дуже* (Довж.); ... *ти тямкуєш на конях* (Гор.К.). Типовим заповнювачем правобічної позиції є іменники з ідентифікувальною семою “індивідуальний (колективний) носій (джерело) інформації” (книга, медицина, біологія, закон, право, сила чинності, прокльони, забобони). Сюди входять також абстрактні лексеми на зразок справа, традиція, що вимагають обов'язкової появи після себе атрибутивних модифікаторів у вигляді прикметників, дієприкметників, іменників, прийменниково-іменникових форм, та конкретні субстантиви, які можуть сприйматися як метонімічний об'єкт – носій / носії (джерело / джерела) інформації. Для метонімізованих субстантивів регулярною є форма множини: *На комарах він знається багато* (Довж.); 2) дієслова зі значенням зосередження уваги на якому-небудь об'єкті (зосереджувати, зосереджуватися, концентрувати, концентруватися, зупинити, зупинятися, фіксувати, спиняти): *Регіна ... зосереджувала на його особі свої думки й почування* (Ф.); ...[я] *зупинюсь на походженні наших прізвищ* (Чор.О.). Аналізованим реченням не властиві які-небудь обмеження, пов'язані із заповненням правобічної валентної позиції. Цим вони наближені до синтаксичних конструкцій різних структурних субмоделей, у яких роль предиката виконують дієслова із семантикою відповідності, виділення (вирізнення) (порівнювати, зіставляти, виокремити, вирізнити). Ці речення повідомляють про те, що суб'єкт дії або стану може зосереджувати свою увагу на будь-якому підвладному його чуттєвому чи розумовому сприйняттю об'єктові; 3) дієслова зі значенням виділення, виявлення найважливішого, найголовнішого в об'єкті (базуватися, ґрунтуватися, осноуватися, триматися, утримати, держатися, виражатися, виявити, помічатися, проявлятися, утілюватися): *До війни колгосп тримався ...на тваринництві* (Коз.); *Тут товариство основувалося не лише на особистій симпатії і приятельській підмозі ...* (Кобр.); ... *вчення базується на передовій матеріалістичній теорії* (Сл.). У позиції Arg prav [Obj (на + Nloc)] фіксуються семантично неоднорідні конкретні й абстрактні іменники. Типовою для них, за винятком збірних іменників та тих, що утворюють неповну парадигму числа (мають тільки форму однини), є вживання у множині. Синсемантичні субстантиви на взірць засади (“основа чогось”), положення, учення, концепція, теорія перебувають у відношенні активної валентності з атрибутивними компонентами; 4) дієслова, що вказують на процес творення, на більший або менший ступінь інтенсивності дії (смажити, пекти, варити, готувати, шкварити, прягти, пряжити, присмажити, пришкварити, кип'ятити, укипати, мліти, пріти, упрівати, паритися, гнути, гріти): *А то молодь учора на мирі яєчню смажила* (Виш.); ... *жариться на вогні щось* (Я.Ю.). Валентне ядро з-поміж означених предикатів дії утворюють вербативи, об'єднані загальною семою “готувати страви, напої”. Лексико-семантичну структуру репрезентантів правобічної валентної позиції формують іменники з інтегральними семами “продукти харчування” (смалець, сало, масло), “субстанції (вогонь, жар)”, “назви конкретних предметів, які сприяють появі субстанцій” (дрова, брикет, торф, хмиз, очерет). Якщо позицію об'єкта у формі місцевого відмінка з прийменником займають субстантиви з

експліцитною семою “поверхня” (сковорода, лист), речення з аналізованими дієсловами-предикатами мають іншу денотативну структуру, оскільки повідомляють про місце локалізації дії: вона відбувається на поверхні простору (локативної одиниці). Отже, ці синтаксичні структури реалізують не об’єктну семантику, а локативно-статичну. Для перехідних і неперехідних дієслів першої – третьої лексико-семантичних груп сполучуваність з об’єктним аргументом Arq prav [Obj (на + Nloc)] є обов’язковою, оскільки вони характеризуються інформативною недостатністю. Вербативам четвертої лексико-семантичної групи притаманна автосемантичність, тому вони можуть функціонувати без цього припредикатного конститuenta. Правобічний валентний партнер Arq prav [Obj (Nacc)] є обов’язковим у реченнях із транзитивними дієсловами-предикатами.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Nloc)]

Місцевий прийменниковий в/у + Nloc як носій об’єктної семантики пов’язаний із вербативами-предикатами таких основних лексико-семантичних груп: 1) дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності (розумітися, розібратися, петрати [розм.], кумекати [розм.], метикувати [розм.], шнипорити [діал.], шупити [розм.], шурупати [розм.], орієнтуватися): ...[генерали] **нічого не тямлять у військових справах** (Коч.П.); ... **вона кумекає в грамоті** (Р.); **Він ... шнипорить у малярстві** (Шев.). У плані валентної організації на рівні лівобічної і правобічної позицій розглядувані речення нічим не відрізняються від речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nloc)]. В українській мові сформувалася традиція, згідно з якою одні дієслова зі значенням інтелектуальної діяльності детермінують об’єктну синтаксичну позицію Arq prav [Obj (в/у + Nloc)], тоді як інші – синтаксичну позицію Arq prav [Obj (на + Nloc)]. Третій тип утворюють головні носії валентності, що програмують обидві синтаксичні позиції, напр.: **Але й дівчинка розумілась у цих знаках погано** (Коз.), ... **людина ... розуміється на якійсь справі** (Рил.); 2) дієслова зі значенням упевненості / неупевненості (впевнюватися, переконатися, сумніватися, зневірюватися, вагатися, пересвідчитися, присвідчитися [діал.], досвідчитися [діал.], довіритися, запевнитися, допевнитися): **Безпосереднім чуттям упевняємось ми в існуванні часток матерії** (Зер.); **Він зневірився в людях** (У.). Проведене нами обстеження текстів різної стильової приналежності дає право твердити, що типовим засобом компенсації інформативної недостатності означених вербативів-предикатів стану виступає не правобічний об’єктний аргумент, а підрядна частина складнопідрядного з’ясувального речення: **Бійці переконалися, що все-таки найвитриваліші коні – це наші** (Гон.). Зумовлені валентністю розглядуваних предикатів стану об’єктні синтаксеми у функції модального об’єкта впевненості / неупевненості поширюються здебільшого на конкретні й абстрактні іменники з такою синтаксичною закономірністю: дієслово-предикат зневірятися однаковою мірою сполучається з лексемами-конститuentaми першої і другої груп, тоді як для інших предикатів стану регулярним є семантико-синтаксичний зв’язок з абстрактними субстантивами, зокрема, з такими, як право, істинність, ідея, точність, облудливість, наклеп; 3) дієслова зі значенням сприймання (бачити, пізнавати, пізнати): **Павло пізнав у нім ... слугу** (Черк.). Специфіка цих речень у тому, що в них функцію об’єкта при кількісно обмеженому складі предикатів

виконують разом з прийменником *в/у* іменники – назви істот. За тієї обставини, коли припредикатну позицію займають субстантиви з іншим планом змісту, речення маніфестують не об'єкту, а локативно-директивну семантику.

Привертає увагу той факт, що правобічний аргумент *Arq prav [Obj (в/у + Nloc)]* досить часто сполучається з ад'єктивами, тобто функціонує в реченнях структурної субмоделі *Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj (в/у + Nloc)]*. Подібність між дієслівними та прикметниковими синтаксичними конструкціями в тому, що вони можуть перехрещуватися на рівні предикатів у семантичній зоні “інтелектуальні можливості людини”. Ад'єктиви типу досвідчений, кмітливий, компетентний, мудрий, тямущий, справний, обізнаний, ерудований, тямовитий, тямковитий, метикований [розм.], метикуватий [розм.], недосвідчений, як і дієслова на зразок розумітися, розбиратися, орієнтуватися, активно детермінують місцевий відмінок із прийменником *в* у функції інтелектуального об'єкта: *Я ... був вельми вправний у багатьох науках* (Муш.); *Я не компетентний у цій справі* (Соб.). Речення з прикметником-предикатом відрізняються від синтаксичних структур із дієсловом-предикатом тим, що мають ширший лексико-семантичний діапазон заповнювачів предикатної і правобічної позицій. Крім уже виділених, функцію головного носія валентності регулярно виконують ад'єктиви зі значенням емоційно-психічного стану людини, рис її характеру, особливостей вдачі (лагідний, лютий, суворий, стійкий, непідкупний, терплячий, незламний, вульгарний, обережний, педантичний, правдивий, самовідданий, мужній, щирий, щасливий), особливостей зовнішнього вигляду, фізичного стану (широкий, рівний, міцний, товстий, тонкий): ... *[ти] щасливий в тій любові* (Ф.). Позицію *Praed (Adj)* заповнюють також прикметники зі значенням загальної негативної або позитивної оцінки, рівності, подібності, схожості, залежності чи незалежності (чарівний, чудесний, потворний, огидний, рівний, схожий, подібний, автономний): *Він був чудесний у всьому* (Пер.). До типових заповнювачів правобічної позиції речень розглядуваної структурної субмоделі слід віднести абстрактні іменники, що характеризують внутрішній світ, діяльність людини, позначають різноманітні поняття, прямо чи опосередковано пов'язані з нею. Низький ступінь продуктивності речень із дієслівними предикатами можна пояснити, очевидно, тим, що поряд із ними в українській мові активно побутують синтаксичні конструкції з ад'єктивними предикатами, які перебрали на себе значну частину їхніх функціональних повноважень.

Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)]

З-поміж конкретних репрезентантів структурної моделі *Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nloc)]* найвужчий спектр заповнювачів предикатної позиції мають речення структурної субмоделі *Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)]*. Роль основного носія валентності виконують дієслова лексико-семантичної групи “негативний емоційно-психічний стан людини” (ридати, плакати, тужити, голосити, сумувати, журитися, печалитися, смуткувати [розм.]): *Чайкою надморською тужила по співцеві вся земля болгарська* (Рил.); *Чи то плачуть по батькові діти?* (Сос.). Іменники у функції об'єкта суму, жалю, туги зазвичай бувають назвами істот, подеколи – часових періодів, пов'язаних найчастіше з життям людини. Окремий тип становлять речення, валентну рамку яких

формують дієслівні фразеологізовані сполуки справляти поминки (помини), справляти панахиду (панахидку), що реалізують семантику “виконувати культові обряди” (предикатна позиція), та субстантиви – найменування людей за спорідненістю і свояцтвом, товарицькими, виробничими чи будь-якими іншими взаєминами (правобічна валентна позиція): *І мати по нім [Петру] панахиду справляла* (Пер.); ... *справив Чіпка по теці бучні поминки* (Мир.).

Непродуктивність речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)] убачається в тому, що вони перебувають у відношенні ізофункціональності із синтаксичними конструкціями, утвореними за зразком структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)]. Конкуренція, яка існує між цими реченнями, давно потрапила в поле зору граматистів (див., напр.: [152, с.94; 278, с.78-89; 28, с.145-150; 143, с.70-76]). Свого часу І.Г. Чередниченко зауважував, що конструкції з прийменником *по*, які вживаються з місцевим відмінком і передають значення “предмет туги, суму”, для сучасної української мови не характерні. Більше того, вони помітно архаїзуються, “залишаючись лише в окремих фразеологічних виразах і поступаючись перед конструкцією з прийменником ЗА” [278, с.82], пор.: *Горює [він] по ... Петрусю* (Мир.) і *Не поплакала я ... за своїм Павлом* (Вов.). М.Ф.Кобилянська, досліджуючи проблему функціонування орудного відмінка в позиції при дієсловах, об’єднаних значенням “тужіння”, у мові творів українських письменників ХІХ століття (І половина і 60–70-ті рр.), підтвердила думку І.Г. Чередниченка, довівши, що правобічна валентна позиція Arq prav [Obj (за + Ninst)] кількісно превалює над позицією Arq prav [Obj (по + Nloc)] [139, с.34-41]. Зібраний великий за обсягом матеріал дає повне право констатувати, що ця картина не стала іншою і в мовній практиці майстрів художнього слова ХХ і початку ХХІ століть. На сучасному етапі розвитку української мови, коли граматична норма зазнає суттєвих змін, конструкції з прийменником *по*, які передають різні семантико-синтаксичні відношення у складі не лише дієслівних, а й іменникових та прикметникових структур, піддано чи не найбільшій ревізії. Слід, однак, зважати на те, що прийменник *по* не чужий українській мові, що він “широко вживаний ... з просторовими, часовими та об’єктними значеннями”, що “у нього багаті функціональні можливості” [204, с. 178-179]. На наше переконання, синтаксичні структури з об’єктною детермінацією, побудовані за зразком валентної рамки Praed (Vf) [ридати, сумувати, тужити...] + Arq prav [Obj (по + Nloc)] [іменники – назви істот], є нормативними, отже, можуть без будь-яких застережень повноцінно функціонувати поряд зі структурами Praed (Vf) + Arq prav [Obj (за + Ninst)], які мають аналогічне лексико-семантичне наповнення. Вони, уживаючись паралельно, виконують важливе стилістичне завдання – урізноманітнюють виклад, сприяють уникненню невиправданого повтору прийменників у структурі тексту.

Позицію предиката в реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)] зрідка можуть займати дієслова, що вказують на більший або менший ступінь інтенсивності контактної чи неконтактної дії, від якої об’єкт зазнає помітних або непомітних змін, деформації, руйнування (бити, гріти [розм.], стріляти, палити [розм.], ударяти, ударити, молотити [розм.], стукнути, вдарити, оглушати, гатити [розм.], гилити [розм.], дубасити [розм.], грюкати): *Могутнім*

хвостом ударив [жит] пароплав по боках (Тр.); *Безугавно... молотила ворожа артилерія і по містечку Перекоп* (Гон.). За валентною будовою, типом семантичного синкретизму аналізовані синтаксичні конструкції не відрізняються від речень структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [в/у + Nloc], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [об + Nacc], які є їхніми функціональними еквівалентами. Відмінності полягають лише в тому, що окремі дієслова-предикати (наприклад, гладити) сполучаються тільки з одним об'єктним аргументом. Окрему групу становлять речення з предикатами *зостатися, зоставатися, залишитися, залишатися, остатися [розм.], оставатися [розм.]*, які репрезентують семантику "зберігатися як слід": *...зоставсь по ньому [цареві] – круг і збитий напис* (У.). У ролі об'єктного аргумента виступають іменники конкретної й абстрактної семантики з тією лише відмінністю, що домінувальне місце займають субстантиви – назви істот. Функціональним еквівалентом правобічного конституента Arq prav (Obj [по + Nloc]) виступає припредикатний компонент Arq prav (Obj [від + Ngen]), напр.: *По ньому залишився тільки ...слід* (Стеф.) – *Від нього й сліду не лишилось* (Мур.).

Висновки до третього розділу

1. Склад неосновних репрезентантів об'єктної семантики в реченнях, утворених за зразком структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj], становлять власне-безприйменниковий називний, власне-прийменниковий місцевий, безприйменникові давальний і орудний, прийменниковий орудний відмінки. Семантико-синтаксична функція об'єкта дії, стану для номінатива, датива, інструменталія та локатива є не первинною, а вторинною.

2. Називний відмінок як носій об'єктності відрізняється від усіх інших основних і неосновних репрезентантів цієї семантики тим, що реалізує означену функцію в синтаксичних конструкціях із некорелятивним типом відношень. До іманентних характеристик цих речень слід віднести такі: а) роль предиката в них виконують співвідносні з досить об'ємним у кількісному плані семантичним розрядом активних вербативів пасивні дієслова, пасивні дієприкметники, предикативні форми на *-но, -то*; б) об'єкт набуває суб'єктного відтінку в результаті трансформації знахідного відмінка прямого об'єкта в позицію називного відмінка об'єктного суб'єкта; в) на суб'єктне значення нашаровується відтінок інструментальності, що зумовлене транспонуванням називного відмінка суб'єкта в позицію орудного відмінка суб'єктного інструменталія. Специфіка речень структурної субмоделі Sub (Ninst) + Praed (Vf pass, або Verb pass, або Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj (Nnom)] полягає і в тому, що в них, по-перше, суб'єктну позицію обіймають іменники-назви істот і неістот, у результаті чого може виникати синкретична – суб'єктно-інструментальна, суб'єктно-каузальна – семантика, по-друге, суб'єктний аргумент може бути факультативним, що не є властивим синтаксичним конструкціям із корелятивним типом відношень.

3. У реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav датив заповнює правобічну та лівобічну позиції й виконує роль об'єкта, адресата або суб'єкта. Репрезентоване за його участю суб'єктне значення виразно експлікується в

синтаксичних конструкціях із дієслівними та прикметниковими предикатами, які можуть перебувати між собою у відношенні ізофункціональності. Об'єктна семантико-синтаксична специфікація давального безприйменникового, утворена в результаті нейтралізації первинної для нього адресатної ролі, не завжди чітко корелює з останньою. Засобом розмежування цих субстанціальних значень виступає правобічний компонентний склад речення, план змісту предиката, припредикатного аргумента та – подеколи – суб'єкта. Правобічний конститuent $Arq\ prav\ (Ndat)$ експліцитно репрезентує адресатне значення тоді, коли в реченні поряд із ним уживається об'єктний аргумент. Наявність останнього унеможливорює виникнення адресатно-об'єктного синкретизму. Типовою для них обох є облігаторна валентність. Валентну рамку $Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (Ndat)]$ формують перехідні і неперехідні дієслова дії, стану та іменники – назви істот і неістот, тоді як репрезентантами валентної рамки $Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Adr\ (Ndat)]$ виступають інтранзитивні вербативи дії та субстантиви – найменування істот, головно людей.

4. Семантико-синтаксична багатоплановість орудного відмінка породжує те, що на рівні речень структурної субмоделі $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ (Ninst)$ не завжди чітко диференціюються інструментальне й об'єктне, соціативне й суб'єктне значення, значення знаряддя та засобу дії. Основними критеріями розрізнення їх є семантична структура заповнювачів усіх конститутивних позицій, морфолого-словотвірні синтаксичні категорії стану та перехідності / неперехідності дієслів-предикатів, а також валентний зв'язок правобічного аргумента з предикатом. Субстанціальне об'єктне значення увиразнюється, якщо функцію головного носія валентності виконують дієслова дії і стану зі значенням керівництва, володіння або користування, опіки, ведення життя в якийсь спосіб, опанування або оволодіння яким-небудь об'єктом, позитивного чи негативного ставлення до об'єкта, внутрішнього наповнення об'єктом, наділення, забезпечення необхідним об'єктом, віддавання одного об'єкта й одержання натомість іншого об'єкта, заміни одного об'єкта іншим, виділення якостей об'єкта або його зовнішніх ознак, емоційно-психічного, фізичного, фізіологічного стану, сприймання, вирізнення з-поміж інших об'єктів, покриття або охоплення об'єктом поверхні, початку, тривання, кінця дії, надання об'єктові руху. За кожним із них закріплено свій лексико-семантичний репертуар об'єктних аргументів, які функціонують здебільшого на засадах облігаторності і протиставляються цією ознакою інструментальним аргументам.

5. Для речень структурної моделі $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (prep + Ninst)]$, реалізованої у вигляді п'ятьох конкретних субмоделей – $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (за + Ninst)]$, $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (над + Ninst)]$, $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (під + Ninst)]$, $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (перед + Ninst)]$, $Sub\ (Nnom) + Praed\ (Vf) + Arq\ prav\ [Obj\ (з + Ninst)]$, визначальними є такі характеристики: а) обмеженість лексико-значеннєвого спектра дієслів-предикатів дії та стану (вони представлені шістьма-вісьмома лексико-семантичними групами). Жорстка лімітативність властива синтаксичним конструкціям із припредикатним членом $Arq\ prav\ [Obj\ (під + Ninst)]$; б) домінування серед головних носіїв валентності інформативно недостатніх вербативів, для яких сполучуваність

із об'єктним аргументом є обов'язковою; в) широта ізофункціональних зв'язків, що свідчить про семантичну диференціацію об'єктності на тлі інструменталія і всієї відмінкової системи сучасної української мови.

6. Реалізовані у вигляді трьох структурних субмоделей – Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (на + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (в/у + Nloc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (по + Nloc)] – речення вирізняються з-поміж усіх інших конкретних репрезентантів структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] тим, що використовуються в найобмеженіших лексико-семантичних умовах і не характеризуються широтою ізофункціональних відношень.

7. Валентне ядро речень із об'єктними аргументами Arq prav [Obj (Ndat)], Arq prav [Obj (Ninst)], Arq prav [Obj (prep + Ninst)], Arq prav [Obj (prep + Nloc)] становлять предикати дії, периферію формують предикати стану. На синтаксичні конструкції із номінативом у ролі об'єктного компонента ця закономірність не поширюється, оскільки в них позицію Praed регулярно заповнюють дієприкметники, пасивні дієслова, що семантично співвідносяться як із дієсловами дії, так і з вербативами стану.

ВИСНОВКИ

Дослідження проблеми семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної диференціації об'єктного значення, для якої тлом послужила ієрархічно структурована на морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних засадах система відмінків сучасної української мови, на рівні речень структурної моделі $Sub + Praed + Arq\ prav [Obj]$ дало змогу зробити такі теоретичні і практичні висновки:

1. Речення в найзагальнішому вигляді можна представити як логічну надмовну категорію, що репрезентує безліч конкретних синтаксичних конструкцій, механізм творення кожного з яких передбачає предикацію і процес лексичного наповнення, детермінованого закономірностями граматичного ладу мови. Основними рівнями речення як ієрархізованої структури, компоненти якої перебувають між собою в жорстко визначених зв'язках і відношеннях, є взаємопов'язані й однаковою мірою важливі для нього семантико-синтаксичний, формально-синтаксичний та комунікативний рівні. Одиниці цих рівнів можуть характеризуватися або не характеризуватися взаємною зумовленістю, тобто між ними існують два типи відношень – корелятивні і некорелятивні. Перші засвідчують симетричність міжрівневих зв'язків, другі – асиметричність. Симетрія властива предикативі та присудкові, оскільки вони можуть видозмінювати свої морфологічні, морфолого-словотвірні-синтаксичні, лексико-семантичні категорії, але позбавлені змоги переміщатися з однієї реченнєвої позиції в інші. Суб'єктові, об'єктові, з одного боку, та підметові, додаткові, з іншого боку, притаманна як симетрія ($Sub \leftrightarrow П, Obj \leftrightarrow Д$), так і асиметрія ($Sub \leftrightarrow Д, Obj \leftrightarrow П$). Симетричні відношення виникають, якщо суб'єкт функціонує в типовій для нього позиції підмета, а об'єкт – у позиції додатка. Асиметричні відношення постають тоді, коли суб'єкт заповнює іншу нетипову для нього позицію – позицію додатка, а об'єкт – позицію підмета.

2. Єдність форми і змісту речення – це передусім єдність семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного його рівнів, які стосуються сфери мови в логізованих, семантизованих і формалізованих проявах. Обидва рівні мають свій набір репрезентантів – незалежних і залежних семантичних компонентів [предиката й детермінованих ним лівобічного та правобічного (правобічних) аргумента (аргументів)] (семантико-синтаксичний рівень) і членів речення, традиційно диференційованих на головні та другорядні (формально-синтаксичний рівень). Повноправним членом певною мірою однорідної підсистеми семантичних субстанціональних синтаксем, тобто семантико-синтаксичних конститuentів, що виділяються в реченні на основі семантико-синтаксичних відношень, є об'єктний аргумент, який функціонує в синтаксичних конструкціях три- (структурна модель $Sub + Praed + Arq\ prav [Obj]$) або багатокомпонентної (структурна модель $Sub + Praed + Arq\ prav_1 [Obj] + [Arq\ prav_2 \dots]$) будови на засадах облігаторності чи факультативності. Обов'язкове його вживання мотивоване синсемантичністю головного носія валентності, його морфемною структурою (сполучуваністю вербатива з префіксами, які зумовлюють появу припредикатного члена $Arq\ prav [Obj]$), а також морфологічною

(вид дієслова) та морфолого-словотвірно-синтаксичною (стан дієслова, його перехідність / неперехідність) природою, наявністю у складі речення інших аргументів, елімінування яких породжує його інформативну недостатність, загальними умовами висловлення.

У реченні як найскладнішій комунікативній одиниці в синтаксичній системі мови чітко взаємодіють інтра- й екстралінгвальні чинники, що безпосередньо відображено на його лівобічно-предикатній (мінімальна структурна модель Sub + Praed) або лівобічно-предикатно-правобічній (поширена структурна модель Sub + Praed + Arq praw₁ [+ Arq prav₂...]) валентній організації. Будь-яке речення формують граматично пов'язані між собою субстанціальні і несубстанціальні семантичні компоненти. Кількісний та якісний склад їх спричинений семантико-синтаксичною валентністю центрального конституента синтаксичної конструкції – предиката. Лівобічний та правобічний аргументи, які пов'язані один з одним через предикат, мають спільні й відмінні риси. Спільним слід уважати насамперед те, що вони (суб'єкт і об'єкт) 1) належать до субстанціальних синтаксем, 2) характеризуються семантичною поліфункціональністю, 3) реалізовані у вигляді морфологічних варіантів (Nx [Nnom, Ngen, Ndat, Nacc, Ninst]; prep + Nx [prep + Ngen, prep + Nacc, prep + Ninst, prep + Nloc]), 4) валентно пов'язані з предикатом, 5) заповнюють у реченні певні формально-синтаксичні та комунікативні позиції. Відмінності між ними полягають передусім у тому, що 1) суб'єктові властива суб'єктна семантико-синтаксична функція, а об'єктові – об'єктна, 2) суб'єкт займає лівобічну позицію щодо предиката, а об'єкт – правобічну, 3) суб'єкт буває активним і пасивним, об'єкт – тільки пасивним, 4) для суб'єкта типовою є формально-синтаксична позиція підмета, а для об'єкта – додатка, 5) суб'єкт виступає єдиною можливим репрезентантом лівобічної позиції, тоді як об'єкт, експлікуючи правобічну позицію, може синхронно співіснувати з іншими заповнювачами позиції Arq prav – інструменталем, адресатом, локативом; 6) суб'єкт є обов'язковою синтаксемою в реченні, а об'єкт може функціонувати на правах облігаторної і факультативної синтаксеми; 7) між суб'єктом, представленим підметом, і предикатом, репрезентованим присудком, існують граматичні предикативні відношення, що формують конструктивне ядро речення, тоді як між об'єктом, реалізованим додатком, і предикатом, експлікованим присудком, устанавлюються граматичні об'єктні відношення, які не утворюють конструктивного ядра речення, 8) семантика об'єктності тісно пов'язана зі значенням перехідності, тоді як семантика суб'єктності цією детермінувальною характеристикою не наділена.

3. Позамовна категорія об'єкта, під якою розуміють усе, що існує незалежно від людської свідомості, на що запрограмовано діяльність суб'єкта, якщо воно стає предметом пізнання, практичної діяльності індивідуума або соціальної групи, знаходить безпосереднє відображення в мові, зокрема в синтаксисі, і на рівні речень із правобічним компонентом Arq prav [Obj] також. З мовного боку об'єкт становить функціонально-семантичні угруповання, що інтегрують у собі всі можливі варіанти його значення й усі чинні мовні засоби їхньої репрезентації, з-поміж яких найпоширенішими є іменникові словоформи та прийменниково-іменникові форми. Крім поняття об'єкта, що має філософський зміст, доречно вводити в науковий обіг поняття об'єктності, за яким слід закріпити власне-

лінгвістичний зміст, базований на морфологічних, формально-синтаксичних, семантико-синтаксичних і комунікативних засадах. Об'єктний аргумент є тим складником лівобічно-предикатно-правобічних відношень, що виступає залежною від предиката субстанцією, на яку безпосередньо спрямована або якої стосується дія чи стан. У реченнях структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] для нього типовою є позиція прямого чи непрямого додатка, вираженого іменниками або їхніми еквівалентами в непрямих відмінках без прийменників і з прийменниками, нетиповою – позиція підмета, репрезентованого називним відмінком субстантива.

4. Структурна модель Sub + Praed + Arq prav [Obj], що має семантичний опис “суб'єкт + дія (стан) + об'єкт, на який безпосередньо або опосередковано спрямовано дію (стан)” , реалізується у вигляді дев'ятьох структурних субмоделей: Sub (Ninst) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nnom)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ndat)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ngen)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nacc)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Ninst)], Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj (prep + Nloc)]. Речення з припредикатним компонентом, в основу якого покладено модель prep + Nx, залежно від типу прийменника та відмінкової форми, у свою чергу, диференційовано на конкретні субмоделі (у роботі проаналізовано 25 типів субмоделей). Залежно від природи головного носія валентності у складі структурної моделі Sub (Nnom) + Praed (Vf) + Arq prav [Obj] можна виокремити такі структурні субмоделі: Sub + Praed (Vf) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Adj) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Adv praed) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Verb pass) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vimp cop -no, -to) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf act) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf pass) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf trans) + Arq prav [Obj], Sub + Praed (Vf intrans) + Arq prav [Obj]. Репертуар структурних субмоделей можна розширити, якщо взяти за основу класифікації морфологічний, морфолого-словотвірний-синтаксичний, лексико-граматичний статус заповнювачів предикатної позиції й тип прийменниково-відмінкової форми.

5. Дієслова-предикати, які валентно зумовлюють об'єктні аргументи, визнаючи їхню рольову специфікацію й типологію, об'єднано в два основні семантичні типи: предикати дії та предикати стану і диференційовано на лексико-семантичні групи з необмеженим, жорстко чи відносно жорстко лімітованим складом автосемантичних або синсемантичних компонентів. Лексико-семантичні групи можуть зазнавати різноманітних внутрішніх змін, утрачати свій колишній ієрархічний статус, проходити шлях переосмислення й переоформлення, вступати в нові відношення з іншими лексико-семантичними групами, у результаті чого лексеми родового значення можуть трансформуватися в ранг видових, а колишні видові лексеми ставати родовими. У роботі принагідно проаналізовано предикати якісної оцінки, які валентно пов'язані із прикметниками, що заповнюють позицію Praed у реченнях структурної субмоделі Sub (Nnom) + Praed (Adj) + Arq prav [Obj].

Об'єктні синтаксеми, які беруть участь у формуванні переважної більшості речень, диференційовано на семантичні різновиди залежно від значеннєвої природи предиката як центральної синтаксеми. Головні семантичні типи предикатів поділено на значеннєві підтипи, що, у свою чергу, уможливило розчленування основних об'єктних значень на семантичні підтипи. Отже, значеннєва ієрархія, властива об'єктному аргументові, прямо залежить від

характеру головного носія валентності – його семантичного типу й підтипу (напр.: дія → конкретна фізична дія → дія деструктивного характеру → руйнівна дія, що зумовлює пошкодження, псування когось, чого-небудь → дія, що призводить до поранення, травмування когось-небудь, дія, що призводить до знищення когось-небудь, дія, що призводить до відокремлення частини від цілого... ↔ об'єкт → об'єкт дії → об'єкт деструктивної дії...). Поняттям об'єкт охоплюють власне-об'єкт і партитивний об'єкт. Значення квантитативної й темпоральної партитивності в граматичній системі української мови передає генітив. За ознакою партитивність / непартитивність він протиставляється іншим відмінкам, які входять до парадигми морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми. Головною лексичною базою для заповнення позиції *Arg prav [Obj]* виступають іменники конкретної семантики, з-поміж яких вирізняються лексеми-найменування осіб і предметів за різними ономасіологічними, функціональними та будь-якими іншими характеристиками. Можливими, але не регулярними репрезентантами означеної позиції є субстантиви абстрактної семантики, з-поміж яких продуктивністю вирізняються лексеми на позначення властивостей та ознак, почуттів і психічного стану. Якщо дієслова-предикати дії або стану, експлікуючи ту або ту диференційну сему, вступають у семантико-синтаксичні зв'язки з іменниками іншої семантичної природи, об'єктне значення не завжди чітко актуалізується, з'являються умови для формування синкретичної семантики, найчастіше об'єктно-просторової. Ця загальна тенденція далеко не завжди послідовно виявляє себе на рівні речень усіх структурних моделей.

6. Описана в дисертації семантико-синтаксична типологія речень з об'єктною детермінацією підтвердила ефективність узяті за основу дослідження концепції І.Р.Вихованця про склад та ієрархію відмінків, про вирізнення у відмінковій системі сучасної української мови центральних (називний, знахідний), напівпериферійних (давальний) і периферійних (родовий, орудний, кличний) зон, про виокремлення первинних і вторинних семантико-синтаксичних функцій відмінків, зумовлених семантико-синтаксичною та формально-синтаксичною валентністю предиката, про вираження ними синтаксичних зв'язків та семантико-синтаксичних відношень іменника-заповнювача позиції *Arg prav [Obj]* до дієслова (подеколи і прикметника)-репрезентанта позиції *Praed*. Ця концепція допомогла чітко ранжувати морфологічні засоби реалізації об'єктності у вигляді власне-безприйменникового називного, власне-прийменникового місцевого, безприйменникових родового, давального, знахідного й орудного, прийменникових родового, знахідного та орудного відмінків.

Об'єктну функцію можуть виражати називний, родовий, давальний, знахідний, орудний відмінки і прийменниково-відмінкові форми, утворені за участю семантично нейтралізованих прийменників та іменників або їхніх субститутів у формі родового, знахідного, орудного і місцевого відмінків (усього 25 моделей). Об'єктним відмінком найвищого рангу виступає акузатив, для якого регулярним є сполучення з транзитивними дієсловами. До важливих морфологічних засобів вираження об'єктності належить генітив. Датив та інструменталь утворюють периферію цих засобів. Своєрідне місце в розглядуваній ієрархії займає номінатив, оскільки він активно репрезентує об'єктність у реченнях із некорелятивними відношеннями. Розряд поширених

морфологічних варіантів об'єктної синтаксеми становлять прийменниково-відмінкові форми на + Nacc, від + Ngen, до + Ngen, з + Ngen, над + Ninst, перед + Ninst. На периферії сфери об'єктності перебувають прийменниково-відмінкові форми про + Nacc, в + Nacc, об + Nacc, о + Nacc, проти + Ngen, супроти + Ngen, в + Ngen, серед + Ngen, для + Ngen, без + Ngen, за + Ninst, під + Ninst, з + Ninst, в + Nloc, на + Nloc, по + Nloc, об + Nloc, о + Nloc. Ієрархія морфологічних варіантів, які можуть виражати об'єктну функцію, на загальному тлі відмінкової парадигми має такий вигляд: перший ранг утворює знахідний відмінок, другий – родовий, третій – називний, четвертий – орудний, п'ятий – давальний, шостий – місцевий.

7. Комплексне вивчення речень структурної моделі Sub + Praed + Arq prav [Obj] у взаємозв'язку їхньої семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної організації показало, що предикати дії, стану, якості можуть вступати в семантико-синтаксичні відношення як з одним, так і з кількома недиференційованими щодо значення, але диференційованими стосовно морфологічного вираження правобічними членами в об'єктній функції. Їх об'єднано в парадигматичні ряди, серед яких домінують двокомпонентні утворення. Менш продуктивний тип становлять трикомпонентні структури. Парадигматичні ряди об'єктних аргументів найчастіше утворюються за такими моделями: Nx – Nx, Nx – prep + Nx, prep + Nx – prep + Nx, Nx – Nx – prep + Nx, Nx – prep + Nx – prep + Nx. Їхні компоненти функціонують паралельно або витісняють один одного в результаті конкуренції. Одержані в ході дослідження відомості про синтагматичні та парадигматичні засади реалізації об'єктних відношень на тлі відмінкової системи української мови можуть бути використані в сучасній лексикографії (для укладання словника валентності, сполучуваності, дистрибуції, для адекватного представлення дієслівного та прикметникового керування в загальномовних або спеціальних словниках).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Авилова Н.С. Вид глагола и семантика глагольного слова /Н.С.Авилова. – М.: Наука, 1976. – 318 с.
2. Агафонов А.Ю. Человек как смысловая модель мира /А.Ю. Агафонов. – Самара: Изд-во Самар. ун-та, 2000. – 298 с.
3. Адамец П., Грабе В. Трансформация, синтаксическая парадигматика и члены предложения /П.Адамец, В.Грабе // Slavia. – 1968. – Т. 37, № 2. – S. 185-202.
4. Адмони В.Г. Основы теории грамматики /В.Г.Адмони. – М.; Л.: Наука, 1964. – 105 с.
5. Адмони В.Г. Синтаксис современного немецкого языка. Система отношений и система построения /В.Г.Адмони. – Л.: Наука, 1973. – 366 с.
6. Акимова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка /Г.Н.Акимова. – М.: Высш. шк., 1990. – 166 с.
7. Алисова Т.Б. Очерк синтаксиса современного итальянского языка: семантическая и грамматическая структура простого предложения /Т.Б. Алисова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1971. – 293 с.
8. Андерш Й.Ф. Валентно-інтенційна структура і типологія простих речень у сучасних слов'янських мовах /Й.Ф.Андерш // Слов'янське мовознавство: доп. X Міжнар. з'їзду славістів. – К., 1988. – С. 124-136.
9. Андерш Й.Ф. До питання про семантичну структуру речення /Й.Ф.Андерш // Мовознавство. – 1984. – № 5. – С. 38-42.
10. Андерш Й.Ф. Синтаксико-семантичне моделювання простого речення: на матеріалі чеської та української мови /Й.Ф.Андерш // Зіставне дослідження української, чеської та російської мов. – К., 1987. – С. 97-111.
11. Андерш Й.Ф. Типологія простих дієслівних речень у чеській мові у зіставленні з українською /Й.Ф.Андерш. – К.: Наук. думка, 1987. – 191 с.
12. Арват Н.М. До питання про семантичну типологію речення: на матеріалі східнослов'янських мов /Н.М.Арват // Мовознавство. – 1979. – № 2. – С. 24-31.
13. Арват Н.М. Про компонентний аналіз семантичної структури простого речення /Н.М.Арват // Мовознавство. – 1976. – № 4. – С. 38-45.
14. Арват Н.М. Про лексичне наповнення структурних схем речення /Н.М.Арват // Мовознавство. – 1973. – № 4. – С. 42-49.
15. Арват Н.Н. Семантическая структура простого предложения в современном русском языке /Н.М.Арват. – К.: Вища шк., 1984. – 159 с.
16. Арутюнова Н.Д. Вариации на тему предложения /Н.Д.Арутюнова // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения: докл. на конф. по теоретическим проблемам синтаксиса /отв. ред. Н.Д. Арутюнова. – М., 1969. – С. 38-48.
17. Арутюнова Н.Д. О значимых единицах языка /Н.Д.Арутюнова // Исследования по общей теории грамматики /отв. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1968. – С. 58-116.
18. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы /Н.Д.Арутюнова. – М.: Наука, 1976. – 383 с.
19. Арутюнова Н.Д. Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора /Н. Д.Арутюнова // Вопросы языкознания. – 1973. – № 1. – С. 117-124.

20. Арутюнова Н.Д., Ширяев Е.Н. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение /Н.Д.Арутюнова, Е.Н.Ширяев. – М.: Рус. яз., 1983. – 198 с.
21. Бабайцева В.В. Русский язык: Синтаксис и пунктуация /В.В.Бабайцева. – М.: Просвещение, 1979. – 269 с.
22. Бабайцева В.В. Семантика простого предложения /В.В.Бабайцева // Предложение как многоаспектная единица. Русский язык: межвуз. сб. науч. трудов. – М., 1983. – С. 7-24.
23. Бабайцева В.В. Система структурно-семантических типов простого предложения в современном русском языке /В.В.Бабайцева // Предложение как многоаспектная единица. Русский язык: межвуз. сб. науч. трудов. – М., 1984. – С. 3-13.
24. Бабайцева В.В. Явления переходности в грамматике русского языка: монография /В.В.Бабайцева. – М.: Дрофа, 2000. – 640 с.
25. Бабій О.Ф. До специфіки вираження категорій суб'єкта та об'єкта в логіці та граматичних теоріях /О.Ф.Бабій // Записки з загальної лінгвістики. – Одеса, 2002. – Вип. 4. – С. 29-39.
26. Бабій О.Ф. Засоби вираження синтаксеми у функції об'єкта стану в структурі простого речення: на матеріалі публіцистичного стилю /О.Ф.Бабій // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 2001. – Вип. 11. – С. 59-67.
27. Бабій О.Ф. Засоби вираження функції об'єкта дії в сучасній українській літературній мові: на матеріалі офіційно-ділового стилю /О.Ф.Бабій // Записки з українського мовознавства. – Одеса, 2000. – Вип. 9. – С. 130-136.
28. Безпалько О.П. Нариси з історичного синтаксису української мови: посіб. для ф-тів мови і літератури пед. ін-тів /О.П.Безпалько. – К.: Рад. шк., 1960. – 236 с.
29. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії: функціональний аналіз /О.К. Безпояско. – К.: Наук. думка, 1991. – 172 с.
30. Безпояско О.К., Городенська К.Г. Морфеміка української мови /О.К.Безпояско, К.Г.Городенська. – К.: Наук. думка, 1987. – 212 с.
31. Беларуская граматыка: у 2 ч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1986. – Ч.2: Сінтаксіс. – 237 с.
32. Белошапкова В.А. Минимальные структурные схемы русского предложения /В.А.Белошапкова // Русский язык за рубежом. – 1978. – № 5. – С. 55-59.
33. Белошапкова В.А. О понятии “формула предложения” на уровне синтаксиса сложного предложения /В.А.Белошапкова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. – М., 1969. – С. 206-216.
34. Белошапкова В.А. Расширенные структурные схемы русского предложения /В.А.Белошапкова // Русский язык за рубежом. – 1979. – №5. – С. 63-68.
35. Бенвенист Э. Общая лингвистика /Э.Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
36. Богдан М.М. Значення і синтаксичні функції родового придієслівного відмінка /М.М.Богдан // Українська мова і література в школі. – 1970. – № 6. – С. 15-21.
37. Богданов В.В. Семантико-синтаксическая организация предложения /В.В. Богданов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1977. – 204 с.
38. Богданова М. Приглаголнят родителен и винителен падеж в славянските езици /М.Богданова // Известия на семинара по славянска филология при Университета в София. – София, 1911. – Кн. 3. – С. 377-384.

39. Большая Советская Энциклопедия: в 30 т. /глав. ред. А.М.Прохоров: 3-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1970-1978. – Т. 18. – 1974 – 631 с.; Т. 25. – 1976. – 600 с.
40. Бондар О.І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Система засобів вираження: монографія /О.І.Бондар. – Одеса: Астропринт, 1996. – 192 с.
41. Бондарко А.В. Грамматическое значение и смысл /А.В.Бондарко. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1978. – 175 с.
42. Бондарко А.В. Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии /А.В.Бондарко. – 2-е изд. – М.: Эдиториал УРСС, 2001. – 208 с.
43. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики /А.В.Бондарко. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 348 с.
44. Бородина М.А., Скрелина Л.М. Категории субъекта и объекта в романских языках /М.А.Бородина, Л.М.Скрелина // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – Л., 1982. – С.4-22.
45. Булахаў М.Г. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV-XVII стагоддзяў /М.Г.Булахаў. – Мінск: Выд-ва Беларус. ун-та, 1971. – Ч. 2: Сінтаксічны нарыс. – 294 с.
46. Булаховський Л.А. Питання синтаксису простого речення в українській мові /Л.А.Булаховський // Дослідження з синтаксису української мови. – К., 1958. – С. 5-28.
47. Булыгина Т.В. Грамматические оппозиции: к постановке вопроса /Т.В. Булыгина // Исследования по общей теории грамматики /отв. ред. В.Н. Ярцева. – М., 1968. – С. 175-231.
48. Булыгина Т.В. Классы предикатов и аспектуальная характеристика высказывания /Т.В.Булыгина // Аспектуальные и темпоральные значения в славянских языках. – М., 1983. – С. 20-40.
49. Булыгина Т.В. Проблемы теории морфологических моделей /Т.В.Булыгина. – М.: Наука, 1977. – 286 с.
50. Бюлер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка /К.Бюлер. – 2-е изд. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 2000. – 502 с.
51. Вакула Г.Г. Категорія істот і категорія неістот в українській мові /Г.Г.Вакула // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 6. – С.19-25.
52. Валимова Г.В. О соотношении семантической и формальной структуры предложения /Г.В.Валимова // Семантическая структура предложения. – Ростов н/Д, 1978. – С. 20-29.
53. Валимова Г.В. Функциональные типы предложений в современном русском языке /Г.В.Валимова. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1967. – 331 с.
54. Васильев Л.М. Семантика русского глагола /Л.М.Васильев. – М.: Высш. шк., 1981. – 184 с.
55. Введение в философию: учеб. для вузов: в 2 ч. / И.Т.Фролов, Э.А.Араб-Оглы, Г.С.Арефьева [и др.] – М.: Политиздат, 1989. – Ч.2. – 640 с.
56. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание /А.Вежбицкая. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 406 с.

57. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2001. – 1440 с.
58. Виноградов В.В. Из истории изучения русского синтаксиса (От Ломоносова до Потебни и Фортунатова) / В.В. Виноградов. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 399 с.
59. Виноградов В.В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В.В. Виноградов // В.В. Виноградов. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. – М., 1975. – С. 254-294.
60. Виноградов В.В. Русский язык: Грамматическое учение о слове: учеб. пособ. для вузов / В.В. Виноградов. – 3-е изд., испр. – М.: Высш. шк., 1986. – 639 с.
61. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова / В.В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1953. – №5. – С. 3-29.
62. Висоцький А.В. Поверхнева і глибинна структура речення / А.В. Висоцький // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Грищенко. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 64-72.
63. Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис / І.Р. Вихованець. – К.: Либідь, 1993. – 368 с.
64. Вихованець І.Р. Комунікативна реченнева надкатегорія актуалізації в її підкатегорійних, категорійних та графемних виявах / І.Р. Вихованець // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – Луцьк, 2000. – № 5. – С. 20-23.
65. Вихованець І.Р. Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? / І.Р. Вихованець // Актуальні проблеми українського словотвору / за ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ, 2002. – С. 13-18.
66. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1992. – 220 с.
67. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
68. Вихованець І.Р. Родовий чи знахідний відмінок? / І.Р. Вихованець // Культура слова. – 1989. – Вип. 37. – С. 93-95.
69. Вихованець І.Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській літературній мові / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1971. – 120 с.
70. Вихованець І.Р. Система відмінків української мови / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1987. – 231 с.
71. Вихованець І.Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І.Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
72. Всеволодова М.В. Синтаксеми и строевые категории предложения в рамках функционально-коммуникативного синтаксиса (к вопросу о предикативности, предикации и членах предложения) / М.В. Всеволодова // Вестник Московского университета. Сер. 9: Филология. – 2000. – № 1. – С. 75-95.
73. Всеволодова М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса / М.В. Всеволодова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, Ин-та русского языка РАН, 2000. – 502 с.

74. Всеволодова М.В. Уровни организации предложения в рамках функционально-коммуникативной прикладной модели языка /М.В.Всеволодова // Вестник Московского университета. Сер.9: Филология. – 1997. – Вып. 1. – С. 53-56.
75. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов / за ред. О.С. Мельничука. – К.: Наук. думка, 1966. – 595 с.
76. Гайсина Р.М. Лексико-семантическое поле глаголов отношения в современном русском языке /Р.М.Гайсина. – Саратов: Изд-во Саратовск. ун-та, 1981. – 195 с.
77. Гак В.Г. Высказывание и ситуация /В.Г.Гак // Проблемы структурной лингвистики: 1972: сб. статей. – М., 1973. – С. 349-372.
78. Гак В.Г. К проблеме общих семантических законов /В.Г.Гак // Общее и романское языкознание: сб. статей. – М., 1972. – С. 144-157.
79. Гак В.Г. К проблеме семантической синтагматики /В.Г.Гак // Проблемы структурной лингвистики: 1971: сб. статей. – М., 1972. – С. 367-395.
80. Гак В.Г. К проблеме синтаксической семантики: семантическая интерпретация “глубинных” и “поверхностных” структур /В.Г.Гак // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения: докл. на конф. по теорет. пробл. синтаксиса. – М., 1969. – С. 77-85.
81. Гак В.Г. К проблеме соотношения языка и действительности /В.Г.Гак // Вопросы языкознания. – 1972. – № 5. – С. 12-22.
82. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка: Синтаксис /В.Г.Гак. – М.: Высш. шк., 1981. – 208 с.
83. Гальона Н.П. Вияв валентних властивостей предиката у сполуках з префіксально-прийменниковою кореляцією /Н.П.Гальона // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред . А.П. Грищенко. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 43-54.
84. Герджиков Г. Преизказването на глаголното действие в българския език /Г. Герджиков. – София: Изд-во Българската АН, 1984. – 186 с.
85. Глейбман Е.В. Аспекты глагольной семантики: на материале французского языка /Е.В.Глейбман. – Кишинев: Штиинца, 1983. – 164 с.
86. Гнатюк Г.М. Дієприкметник у сучасній українській літературній мові /Г.М. Гнатюк. – К.: Наук. думка, 1982. – 248 с.
87. Гонтар Т.Ф. До проблеми валентності мовних одиниць /Т.Ф.Гонтар // Мовознавство. – 1995. – №2-3. – С. 17-21.
88. Городенська К.Г. Видові протиставлення в системі сучасних дієслів / К.Г.Городенська // Слово. Стиль. Норма: зб. наук. праць. – К., 2002. – С. 118-121.
89. Городенська К.Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / К.Г.Городенська. – К.: Наук. думка, 1991. – 190 с.
90. Граматика української мови / І.Р.Вихованець, К.Г.Городенська, А.П.Грищенко. – К.: Рад. шк., 1982. – 208 с.
91. Граматика української мови: Морфологія: підручник / О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
92. Граматика чеської мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 374 с.

93. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / рэд. К.К.Атраховіч [та ін]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1965. – Т.2: Сінтаксіс. – 756 с.
94. Грамматика современного русского литературного языка / отв. ред. Н.Ю. Шведова. – М.: Наука, 1970. – 767 с.
95. Грищенко А.П. Прикметник у функції головного компонента в словосполученні / А.П.Грищенко // Синтаксис словосполучення і простого речення: синтаксичні категорії і зв'язки. – К., 1975. – С. 120-131.
96. Грищенко А.П. Проблема підмета / А.П.Грищенко // Українське мовознавство: міжвід. наук. зб. – 2004. – Вип. 31. – С. 43-48.
97. Грищенко А.П. Форма в синтаксисі / А.П.Грищенко // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г. Короленка. Серія філологічна. – Полтава, 2001. – Вип. 4 (18). – С. 3-16.
98. Гуйванюк Н. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць: монографія / Н.Гуйванюк. – Чернівці: Рута, 1999. – 336 с.
99. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В.Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
100. Данеш Ф. Многомерная классификация грамматических членов предложения / Ф.Данеш // Язык: Система и функционирование. – М., 1988. – С. 78-87.
101. Двинянинова Г.С. О взаимосвязи между падежами и предлогами в системе языка: на материале русского языка / Г.С.Двинянинова // Вестник Московского университета. Сер. 9: Филология. – 1978. – №5. – С. 28-34.
102. Дегтярев В.И. Основы общей грамматики / В.И.Дегтярев. – Ростов н/Д: Изд-во Ростов. ун-та, 1973. – 255 с.
103. Дешериева Т.И. Субъектно-объектные отношения в разноструктурных языках / Т.И.Дешериева. – М.: Наука, 1985. – 168 с.
104. Дешериева Т.И. Субъектно-объектные отношения в русском языке / Т.И. Дешериева. – М.: Наука, 1985. — 168 с.
105. Долинина И.Б. Маркировка субъектно-объектных отношений у валентностных категорий английского глагола / И.Б.Долинина // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – Л., 1982. – С. 65-100.
106. Дорофеева Т.М. Синтаксическая сочетаемость русского глагола / Т.М. Дорофеева. – М.: Рус. яз., 1986. – 112 с.
107. Дресслер В. К вопросу о реконструкции индоевропейского синтаксиса / В. Дресслер // Новое в зарубежной лингвистике. – 1988. – Вып. 21. – С. 409-432.
108. Дудик П.С. Из синтаксису простого речення: навч. посіб. / П.С.Дудик – Вінниця: Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського, 1999. – 299 с.
109. Дудко І. Ономаціологічна сутність граматичної системи дієслова / І.Дудко // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Грищенко. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 112-121.
110. Есперсен О. Философия грамматики / О.Есперсен. – М.: Изд-во иностр. лит., 1958. – 404 с.

111. Єрмоленко С.Я. Бездієслівні речення в системі простих речень / С.Я. Єрмоленко // Синтаксис словосполучення і простого речення: синтаксичні категорії і зв'язки. – К., 1975. – С. 5-11.
112. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія /А.П. Загнітко. – Донецьк: Дон ДУ, 1996. – 437 с.
113. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис /А.П. Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2001. – 662 с.
114. Загнітко А.П. Теорія сучасного синтаксису: монографія /А.П.Загнітко. – Донецьк: Дон НУ, 2006. – 378 с.
115. Звегинцев В.А. Предложение и его отношение к языку и речи /В.А. Звегинцев. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. – 307 с.
116. Золотова Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса /Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
117. Золотова Г.А. К типологии простого предложения /Г.А.Золотова // Вопросы языкознания. – 1978. – №3. – С. 49-61.
118. Золотова Г.А. О регулярных реализациях модели предложения /Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1969. – № 1. – С. 67-78.
119. Золотова Г.А. О структуре простого предложения в русском языке /Г.А. Золотова // Вопросы языкознания. – 1967. – №6. – С. 90-101.
120. Золотова Г.А. О субъекте предложения в современном русском языке /Г.А. Золотова // Научные доклады высшей школы: Филол. науки. – 1981. – № 1. – С. 33-42.
121. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка /Г.А. Золотова. – М.: Наука, 1973. – 351с.
122. Золотова Г.А. Синтаксический словарь: репертуар элементарных единиц русского синтаксиса /Г.А.Золотова; отв. ред. Ю.Н.Караулов; АН СССР; Ин-т рус. яз. – М.: Наука, 1988. – 440 с.
123. Золотова Г.А., Онипенко Н.К., Сидорова М.Ю. Коммуникативная грамматика русского языка /Г.А.Золотова, Н.К.Онипенко, М.Ю.Сидорова; под ред. Г.А. Золотовой. – М.: Изд-во Московского ун-та, Ин-та русск. яз. РАН, 1998. – 528 с.
124. Іваницька Н.Л. Вплив сполучуваності повнозначних слів на утворення компонентів синтаксичної структури речення /Н.Л.Іваницька // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 97-103.
125. Іваницька Н.Л. Двоскладне речення в українській мові /Н.Л.Іваницька. – К.: Вища шк., 1986. – 168 с.
126. Іваницька Н.Л. Зумовленість синтаксичної структури двоскладного речення валентністю дієслова-предиката /Н.Л.Іваницька // Мовознавство. – 1985. – № 1. – С. 39-43.
127. Иванова Л.П. Структурно-функциональный анализ простого предложения: монография /Л.П.Иванова. – К.: Высш. шк., 1991. – 167 с.
128. Иноземцева Г.И. Контрастивное сопоставление субъектно-прямообъектных моделей предложения немецкого и русского языков /Г.И.Иноземцева // Лингвистические исследования: Синтаксический анализ предложения. – М., 1983. – С.62-72.

129. Кавера Н. Об'єктна синтаксема в семантико-синтаксичній структурі речень із відприслівниковими предикатами стану /Н.Кавера // Рідний край: науковий, публіцистичний, художньо-літературний альманах. – 2006. – № 1 (14). – С. 82-87.
130. Кадомцева Л.О. Українська мова: Синтаксис простого речення /Л.О. Кадомцева. – К.: Вища шк., 1985. – 128 с.
131. Камынина Л.А. О синтаксической зависимости падежей, распространяющих предложение в целом /Л.А.Камынина // Исследования по современному русскому языку. – М., 1970. – С. 73-89.
132. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови: навч. посіб. /М.У.Каранська – К.: НМК ВО, 1992. – 399 с.
133. Касевич В.В. Семантика. Синтаксис. Морфологія /В.В.Касевич. – М.: Наука, 1985. – 309 с.
134. Категория объекта и субъекта в языках различных типов. – Л.: Наука, 1982. – 494 с.
135. Кацнельсон С.Д. Категории языка и мышления : из научного наследия /С.Д. Кацнельсон. – М.: Наука, 2001. – 235 с.
136. Кацнельсон С.Д. Типология языка и речевое мышление /С.Д.Кацнельсон. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 216 с.
137. Кибардина С.М. Категории субъекта и объекта и теория валентности: на материале немецкого языка /С.М.Кибардина // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – Л., 1982. – С.23-44.
138. Клобуков Е.В. Семантика падежных форм в современном русском литературном языке: Введение в методику позиционного анализа /Е.В. Клобуков. – М.: Из-во Моск. ун-та, 1986. – 272 с.
139. Кобилянська М.Ф. Керування орудним відмінком в українській мові: На матеріалі мови письменників першої половини і 60–70-х років другої половини ХІХ ст. /М.Ф.Кобилянська // Українське мовознавство. – 1982. – № 10. – С. 34-41.
140. Ковтунова И.И. Порядок слов и актуальное членение предложения /И.И. Ковтунова. – М.: Просвещение, 1976. – 239 с.
141. Козачук Г.О. Семантико-граматичні функції місцевого відміка з прийменником *на* у структурі речення /Г.О.Козачук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред . А.П. Грищенко. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 24-31.
142. Кокорина С. К вопросу о грамматической семантике структурной схемы простого предложения /С.Кокорина // Спорные вопросы синтаксиса: сб. статей. – М., 1974. – С. 3-33.
143. Колодяжний А.С. Прийменник: матеріали до лекцій з курсу сучасної української літературної мови /А.С.Колодяжний. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
144. Колшанский Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке /Г.В.Колшанський. – М.: Наука, 1975. – 230 с.

145. Конєєва О.О. Семантична характеристика дієслів на позначення взаємодії між предметами та явищами / О.О.Конєєва // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Грищенко. – К., 2006. – Вип. 2. – С. 238-245.
146. Коссек Н.В. Выбор винительного / родительного падежа прямого дополнения в зависимости от сферы действия отрицания / Н.В.Коссек // Проблемы теории членов предложения. – Кишенев, 1973. – С. 54-58.
147. Кочерган М.П. Слово і контекст: лексична сполучуваність і значення слова / М.П.Кочерган. – К.: Вища шк., 1980. – 183 с.
148. Кротевич Е. Синтаксические отношения между словосочетаниями и членами предложения / Е.Кротевич // Вопросы русского языкознания / под. ред . Е.В. Кротевича. – Львов, 1956. – Кн. 2. – С. 3-18.
149. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О.Курило. – К.: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 303 с.
150. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови / О.Курило. – 2-ге вид. – К.: Книгоспілка, 1923. – 120 с.
151. Курилович Е. Очерки по лингвистике: сб. статей / Е.Курилович. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – 456 с.
152. Курс сучасної української літературної мови: в 2 т. / за ред. Л.А. Булаховського. – К.: Рад. шк., 1951. – Т.2. – 408 с.
153. Куц О.В. Семантико-синтаксична структура речень із чотиривалентними предикатами на позначення конкретної фізичної дії / О.В.Куц // Проблеми граматики та лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Грищенко. – К., 2002. – С. 119-129.
154. Кучеренко І.К. Лексичне значення прийменника / І.К.Кучеренко // Мовознавство. – 1973. – № 3. – С.12-23.
155. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: в 2 ч. / І.К.Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1961. – Ч.1. – 172 с.
156. Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія: в 2 ч. / І.К.Кучеренко. – К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1964. – Ч.2. – 159 с.
157. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж.Лайонз. – М.: Прогресс, 1978. – 543 с.
158. Левицкий Ю.В. Основы теории синтаксиса / Ю.В.Левицкий. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 236 с.
159. Лекант П.А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П.А.Лекант. – М.: Высш. шк., 1974. – 159 с.
160. Леута О.І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова: монографія / О.І.Леута. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2007. – 404 с.
161. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В.Н.Ярцева. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
162. Ломов А.М. Типология русского предложения / А.М.Ломов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1994. – 280 с.

163. Ломтев Т.П. Очерки по историческому синтаксису русского языка /Т.П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск.ун-та, 1956. – 596 с.
164. Ломтев Т.П. Предложение и его грамматические категории /Т.П.Ломтев. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1972. – 198 с.
165. Ломтев Т.П. Принципы построения формулы предложения /Т.П.Ломтев // Научные доклады высшей школы: Филол. науки. – 1969. – № 5. – С. 56-68.
166. Ломтев Т.П. Синтаксические отношения /Т.П.Ломтев // Научные доклады высшей школы: Филол. науки. – 1973. – №3. – С. 5-19.
167. Ломтев Т.П. Структура предложения в современном русском языке /Т.П. Ломтев. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1979. – 198 с.
168. Масицька Т.Є. Граматична структура дієслівної валентності /Т.Є.Масицька. – Луцьк: Ред.-вид. відд. Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998. – 208 с.
169. Матвієнко Т.І. Облігаторність та факультативність компонентів валентної моделі дієслів /Т.І.Матвієнко // Мовознавство. – 1989. – №1. – С. 56-62.
170. Матезиус В. О так называемом актуальном членении предложения /В. Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 239-245.
171. Матезиус В. Язык и стиль /В.Матезиус // Пражский лингвистический кружок. – М., 1967. – С. 445-456.
172. Межов О.Г. Орудний відмінок як морфологічний варіант суб'єктної синтаксеми /О.Г.Межов // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія. – Вінниця, 2000. – Вип. 2. – С. 93-97.
173. Межов О. Прийменниково-відмінкові засоби вираження суб'єктних та об'єктних синтаксем /О.Г.Межов // Граматика слова і граматики мови: зб. наук. праць / укл.: Анатолій Загнітко (наук.ред.) [та ін]. – Донецьк, 2005. – С. 152-175
174. Межов О. Семантична диференціація об'єктної синтаксеми /О.Г.Межов // Українська мова. – 2005. – № 1. – С. 17-32.
175. Межов О.Г. Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. № 10.02.01 „Українська мова” /О.Г.Межов. – К., 1998. – 19 с.
176. Мельничук О.С. Історичний розвиток функцій і складу прийменників в українській мові /О.С.Мельничук // Слов'янське мовознавство. – 1961. – Т. 3. – С. 124-194.
177. Мельничук О.С. Розвиток структури слов'янського речення /О.С. Мельничук. – К.: Наук. думка, 1966. – 324 с.
178. Мещанинов И.И. Структура предложения /И.И.Мещанинов. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1963. – 104 с.
179. Мигирич В.Н. Принципы изучения членов предложения /В.Н.Мигирич // Научные доклады высшей школы: Филол. науки. – 1961. – № 3. – С. 41-48.
180. Мигирич В.Н. Принципы определения семантических объектов /В.Н. Мигирич // Проблемы изучения семантики языка: тезисы докл. на науч. конф. [посвящённой 50-летию Днепропетровского государственного университета] / Днепропетровск. гос. ун-т. – Днепропетровск, 1968. – Ч.1. – С. 12-14.

181. Мигирин В.Н. Язык как система категорий отображения /В.Н.Мигирин. – Кишинев: Штиинца, 1973. – 237 с.
182. Мірченко М.В. Структура синтаксичних категорій: монографія /М.В. Мірченко; Волин. держ. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк: Ред. вид. відд. “Вежа” Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
183. Москальская О.И. Проблемы семантического моделирования в синтаксисе /О.И.Москальская // Вопросы языкознания. – 1973. – № 6. – С. 33-43.
184. Москальская О.И. Проблемы системного описания синтаксиса: на материале нем.яз. /О.И.Москальская . – М.: Высш. шк., 1974. – 156 с.
185. Мразек Р. Синтаксис русского творительного: Структурно-сравнительное исследование /Р.Мразек. – Прага: Stat ped. nakl., 1964. – 285 с.
186. Мухин А.М. Лингвистический анализ: теоретические и методологические проблемы /А.М.Мухин. – Л.: Наука, 1976. – 282 с.
187. Мухин А.М. Модели внутренних синтаксических связей предложений /А.М. Мухин // Вопросы языкознания. – 1970. – № 4. – С. 69-80.
188. Мухин А.М. Синтаксема как функциональная синтаксическая единица /А.М. Мухин // Научные доклады высшей школы: Филол. науки. – 1961. – № 3. – С. 53-55.
189. Мухин А.М. Синтаксемный анализ и проблема уровней языка /А.М.Мухин. – Л.: Наука, 1980. – 308 с.
190. Мухин А.М. Структура предложений и их модели /А.М.Мухин. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1968. – 230 с.
191. Мухин А.М. Функциональный анализ синтаксических элементов: на материале древнеанглийского языка /А.М.Мухин. – М.; Л.: Наука, 1964. – 292 с.
192. Мучник И.П. Двувидовые глаголы в русском языке /И.П.Мучник // Вопросы культуры речи. – 1961. – Вып. 3. – С. 93-115.
193. Норман Б.Ю. Синтаксис речевой деятельности /Б.Ю.Норман. – Минск: Вышэйшая школа, 1978. – 151 с.
194. Овчиннікова І.І. Принципи та методика виділення лексико-семантичних груп дієслів конкретної фізичної дії /І.І.Овчиннікова // Проблеми граматики та лексикології української мови: зб. наук. праць / відп. ред. А.П. Грищенко. – К., 2002. – С. 42-48.
195. Озарко І., Соломчак Н. Функціонально-семантичні вияви знахідного відмінка /І.Озарко, Н.Соломчак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Лінгвістика: зб. наук. праць. – Херсон, 2008. – Випуск 6. – С. 232-237.
196. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса /Е.В.Падучева. – М.: Наука, 1977. – 292 с.
197. Падучева Е.В. Семантические типы предикатов и значение / Е.В.Падучева // Семантика и информатика: сб. науч. статей. – М., 1985. – Вып. 24. – С. 96-116.
198. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении /А.М. Пешковский. – 7-е изд. – М.: Учпедгиз, 1956. – 511с.
199. Плунгян В.А. Общая морфология: Введение в проблематику /В.А.Плунгян. – М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 383 с.

200. Плющ М.Я. Відмінок у семантико-синтаксичній структурі речення: навч. посіб./ М.Я.Плющ. – К.: Київ. пед. ін-т. ім.О.М.Горького, 1978. – 107 с.
201. Плющ М.Я. Граматика української мови: у 2 ч. / М.Я.Плющ. – К.: Вища шк., 2005. – Ч. 1: Морфеміка.Словотвір. Морфологія. – 286 с.
202. Плющ М.Я. Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення / М.Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1986. – 175 с.
203. Плющ М.Я. Про деякі аспекти вивчення відмінків / М.Я.Плющ // Мовознавство. – 1977. – № 3. – С.35-40.
204. Пономарів О.Д. Культура слова: мовностилістичні поради /О.Д.Пономарів. – К.: Либідь, 1998. – 240 с.
205. Попова З.Д. Может ли обойтись синтаксис без учения о членах предложения? /З.Д.Попова // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. – С. 69-75.
206. Попова З.Д., Стернин И.А. Лексическая система языка: учеб. пособ. /З.Д. Попова, И.А.Стернин. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1984. – 147 с.
207. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике /А.А.Потєбня. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т.1-2. – 536 с.
208. Потєбня А.А. Из записок по русской грамматике: в 4 т. /А.А.Потєбня. – М.: Учпедгиз, 1968. – Т.3. – 552 с.
209. Почепцов Г.Г. Конструктивный анализ структуры предложения /Г.Г. Почепцов. – К.: Вища шк., 1971. – 191 с.
210. Распопов И.П. Несколько замечаний о так называемой семантической структуре предложения /И.П.Распопов // Вопросы языкознания. – 1981. – № 4. – С. 24-34.
211. Распопов И.П. Очерки по теории синтаксиса /И.П.Распопов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – 220 с.
212. Распопов И.П. Строение простого предложения в современном русском языке /И.П.Распопов. – М.: Просвещение, 1970. – 191 с.
213. Ревзин И.И. Модели языка /И.И.Ревзин. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 191 с.
214. Ревзин И.И. Трансформационное исследование конструкций с субъектным и объектным приименным дополнением (Genitivus subjektivus u Genitivus objectivus) /И.И.Ревзин // Проблемы грамматического моделирования. – М., 1973. – С. 88-96.
215. Ревзин И.И. Формальный и семантический анализ синтаксических связей в языке /И.И.Ревзин // Применение логики в науке и технике: сб. статей / отв.ред. П.В. Таванец. – М., 1960. – С. 119-138.
216. Розенталь Д.Э., Теленкова М.Д. Словарь-справочник лингвистических терминов: пособ. для учителя /Д.Э.Розенталь, М.Д.Теленкова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
217. Русанівський В.М. Структура лексичної і граматичної семантики /В.М. Русанівський. – К.: Наук. думка, 1978. – 240 с.
218. Русская грамматика: в 2 т. /АН СССР. – М.: Наука, 1982. – Т.1. – 784 с.; Т.2. – 710 с.
219. Русский язык: энциклопедия /гл. ред. Ф.П.Филин. – М.: Сов. энциклопедия, 1979. – 431с.

220. Семантико-синтаксична структура речення / І.Р.Вихованець, К.Г. Городенська, В.М.Русанівський. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
221. Семантические типы предикатов. – М.: Наука, 1982. – 365 с.
222. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии /Э.Сепир. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1993. – 656 с.
223. Сидельников Е.А. Структура предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений / Е.А.Сидельников // Научные доклады высшей школы: Филол. науки. – 1961. – № 3. – С. 67-77.
224. Сильницкий Г.Г. Семантическая структура предложения: на материале простого предложения в современном немецком языке /Г.Г.Сильницкий; Тульск. пед. ин-т. – Тула: Изд-во Тульск. пед. ин-та, 1973. – 141 с.
225. Сильницкий Г.Г. Семантические классы глаголов и их роль в типологической семасиологии /Г.Г.Сильницкий // Структурно-типологическое описание современных германских языков. – М., 1966. – С. 244-260.
226. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І.І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М.Ф. Кобилянська. – К.: Вища шк., 1994. – 670 с.
227. Синявський О. Норми української літературної мови /О.Синявський. – Х.: Література і мистецтво, 1931. – 368 с.
228. Сиротинина О.Б. Место косвенного дополнения и обстоятельства в современном русском языке /О.Б.Сиротинина // Вопросы русского языкознания: [К 80-летию профессора Александра Митрофановича Лукьяненко]. – Саратов, 1961. – С. 157-181.
229. Слинько І.І. Історичний синтаксис української мови /І.І.Слинько. – К.: Вища шк., 1973. – 215 с.
230. Слинько І.І. Другорядні чи поширюючі члени речення? /І.І.Слинько // Мовознавство. – 1990. – № 2. – С. 3-11.
231. Слинько І.І.Парадигматика простого речення української мови: двоскладне речення /І.І.Слинько //Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 23-30.
232. Словник-довідник з культури української мови / Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак. – Л.: Вид-во “Фенікс”, 1996. – 368 с.
233. Словник синонімів української мови: у 2 т. / уклад.: А.А.Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук [та ін.] – К.: Наук. думка, 1999-2000. – Т.1. – 1999. – 1047 с.; Т.2. – 2000. – 955 с.
234. Словник української мови: в 11 т. / ред. кол.: І.К.Білодід (голова) [та ін.] – К.: Наук. думка, 1970 – 1980.
235. Словотвір сучасної української мови. – К.: Наук. думка, 1979. – 406 с.
236. Слюсарева Н.А. Проблемы функционального синтаксиса современного английского языка /Н.А.Слюсарева. – М.: Наука, 1981. – 196 с.
237. Соколова С.О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові: монографія /С.О.Соколова. – К.: Наук. думка, 2003. – 283 с.
238. Станишева Д.С. Винительный падеж в восточнославянских языках /Д.С. Станишева. – София: БАН, 1966. – 295 с.
239. Станишева Д.С. Некоторые вопросы синтаксического анализа /Д.С. Станишева // Вопросы языкознания. – 1968. – № 1 – С. 95-102.

240. Станишева Д.С. Творительный социативный /Д.С.Станишева // Творительный падеж в славянских языках / под. ред. С.Б. Бернштейна. – М., 1958. – С. 46-75.
241. Степаненко М.І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення: монографія /М.І. Степаненко. – К.: Український мовно-інформаційний фонд, 1997. – 216 с.
242. Степаненко М.І. Просторові поширювачі у структурі простого речення: монографія /М.І.Степаненко. – Полтава: АСМІ, 2004. – 463 с.
243. Степанов Ю.С. Имена. Предикаты. Предложение: Семиологическая грамматика /Ю.С.Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
244. Степанов Ю.С. Индоевропейское предложение /Ю.С.Степанов. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
245. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания /Ю.С.Степанов. – М.: Просвещение, 1975. – 271 с.
246. Степанов Ю.С., Эдельман Д.И. Семиологический принцип описания языка /Ю.С.Степанов, Д.И.Эдельман // Принципы описания языков мира / отв. ред. В. Н. Ярцева, Б.А. Серебренников. – М., 1976. – С. 203-281.
247. Супрун А.В. Грамматика и семантика простого предложения /А.В.Супрун. – М.: Наука, 1977. – 261 с.
248. Сусов И.П. Семантическая структура предложения: на материале простого предложения в современном немецком языке /И.П.Сусов. – Тула: Изд-во Тульск. пед. ин-та, 1973. – 141 с.
249. Сусов И.П. Формальные и глубинные аспекты предложения /И.П.Сусов // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков: сб. статей. – Л., 1975. – С. 61-68.
250. Сучасна українська літературна мова: Морфологія / за ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1969. – 583 с.
251. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / за ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
252. Сучасна українська літературна мова: підручник / за заг. ред. А.П.Грищенка . – 2-ге вид., перероб. і доповн. – К.: Вища шк., 1997. – 493 с.
253. Творительный падеж в славянских языках / под ред. С.Б. Бернштейна. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 379 с.
254. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса: пер. с франц. /Л.Теньер. – М.: Прогресс, 1988. – 656 с.
255. Теоретична морфологія української мови: Академічна граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська; за ред. І. Вихованця. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2004. – 400 с.
256. Теория функциональной грамматики: Аспектуальность. Модальность. – Л.: Наука, 1990. – 263 с
257. Теория функциональной грамматики: Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / под ред. А.В. Бондарко. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1987. – 348 с.
258. Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость. – СПб.: Наука, 1991. – 370 с.

259. Теория функциональной грамматики: Субъектность. Объектность. Коммуникативная перспектива высказывания. Определенность / неопределенность. – СПб.: Наука, 1992. – 304 с.
260. Теория функциональной грамматики: Темпоральность, модальность. – Л.: Наука, Ленингр. отд-ние, 1990. – 264 с.
261. Тимченко Є.К. Акузатив в українській мові: З української складні /Є.К. Тимченко. – К.: Вид-во Укр.АН, 1928. – 101 с.
262. Тимченко Є.К. Вокатив і інструменталь в українській мові /Є.К.Тимченко. – К.: Вид-во Укр.АН, 1926. – 118 с.
263. Тимченко Є.К. Льокатив в українській мові: З української складні /Є.К. Тимченко. – К.: Вид-во Укр.АН, 1925. – 71 с.
264. Тимченко Є.К. Номінатив і датив в українській мові /Є.К.Тимченко. – К.: Вид-во Укр.АН, 1925. – 64 с.
265. Тимченко Е.К. Функции генитива въ южнорусской языковой области /Е.К. Тимченко. – Варшава: Типография Варшавского Учебнаго Округа, 1913. – 278 с.
266. Топоров В.Н. Локатив в славянских языках /В.Н.Торопов. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 379 с.
267. Украинская грамматика / В.М. Русановский (отв.ред.), М.А.Жовтобрюх [и др.] – К.: Наук. думка, 1986. – 360 с.
268. Українська мова: енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк [та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2002. – 752 с.
269. Український Радянський Енциклопедичний Словник: у 3 т. – 2-ге вид. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1986-1987. – Т. 3. – 1987. – 736 с.
270. Филлмор Ч. Дело о падеже /Ч.Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1981. – Вып. 10. – С. 369-495.
271. Филлмор Ч. Дело о падеже открывается вновь /Ч.Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1981. – Вып. 10. – С. 496-530.
272. Философский словарь / под. ред. И.Т.Фролова. – 5-е изд. – М.: Просвещение, 1968. – 590 с.
273. Философский энциклопедический словарь / гл. ред.: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.Н. Ковалев, В.Г. Панов. – М.: Сов. энцикл., 1983. – 840 с.
274. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1973. – 600 с.
275. Ходова К.И. Падежи с предлогами в старославянском языке /К.И.Ходова. – М.: Наука, 1971. – 192 с.
276. Холодов Н.Н. Проблема отношений аналогичности и неаналогичности в синтаксисе / Н.Н. Холодов // Вопросы языкознания. – 1985. – № 5. – С. 94-103.
277. Чейф У.Л. Значение и структура языка /У.Л.Чейф. – М.: Прогресс, 1975. – 432 с.
278. Чередниченко І.Г. Нариси з української фразеології: з російсько-українськими паралелями /І.Г.Чередниченко. – К.: Рад. шк., 1952. – Ч.1: Прийменникові конструкції. – 144 с.
279. Чесноков П.В. Логические и семантические формы мышления как значение грамматических форм /П.В.Чесноков // Вопросы языкознания. – 1984. – № 5. –

С. 3-13.

280. Чеснокова Л.Д. О факультативности и обязательности компонентов семантической структуры / Л.Д.Чеснокова // Вопросы синтаксиса русского литературного языка: сб. статей. – Ростов-н/Д, 1973. – С. 3-10.
281. Чеснокова Л.Д. Связи слов в современном русском языке: пособ. для учителей /Л.Д.Чеснокова. – М.: Просвещение, 1980. – 110 с.
282. Чешко Е.В. К вопросу о падежных корреляциях /Чешко Е.В. // Вопросы языкознания. – 1960. – С.50-56.
283. Члены предложения в языках различных типов. – Л.: Наука, 1972. – 132 с.
284. Шахматов А.А. Синтаксис русского языка /А.А.Шахматов. – Л.: АН СССР, 1941. – 620 с.
285. Шведова Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения /Н.Ю. Шведова // Вопросы языкознания. – 1964. – № 6. – С. 77-93.
286. Шведова Н.Ю. Дихотомия “присловные-неприсловные падежи” в её отношении к категориям семантической структуры предложения /Н.Ю. Шведова // Славянское языкознание: VIII Междунар. съезд славистов. – М., 1978. – С. 450-467.
287. Шведова Н.Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения /Н.Ю.Шведова // Славянское языкознание: VII Междунар. съезд славистов, (Варшава, 21-27 августа 1973): докл.сов. делегации. – М., 1973. – С. 458-483.
288. Шведова Н.Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке /Н.Ю.Шведова // Русский язык: Грамматические исследования. – М., 1968. – С. 3-77.
289. Шинкарук В.Д. Категорії модусу і диктуму в структурі речення / В.Д. Шинкарук. – Чернівці: Рута, 2002. – 272 с.
290. Шмелева Т.В. Смысл предложения и семантика минимальной структурной схемы /Т.В.Шмелева // Русский язык за рубежом. – 1978. – № 5. – С. 65-67.
291. Шубик С.А. Иерархия членов предложения в индоевропейских языках /С.А. Шубик // Категория субъекта и объекта в языках различных типов. – Л., 1982. – С. 125-134.
292. Шульжук К.Ф. Розмежування типів простого речення /К.Ф.Шульжук // Українська мова і література в школі. – 1982. – № 11. – С. 60-64.
293. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике /Л.В.Щерба. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1958. – 182 с.
294. Юрченко В.С. Простое предложение в современном русском языке /В.С. Юрченко. – Саратов: Приволжское книжное изд-во, 1972. – 275 с.
295. Якобсон Р. Избранные работы /Р.Якобсон. – М.: Прогресс, 1985. – 456 с.
296. Якобсон Р. Морфологические наблюдения над славянским склонением: Состав. рус. падеж. форм /Р.Якобсон. – 'S.-Gravenhage, 1958. – 30 с.
297. Admoni W. Der deutsche Sprache. /W.Admoni – Л.: Просвещение, 1972. – 312 S
298. Běličová H. Sémantická struktura věty a kategorie pádu: Příspěvek k porovnávací syntaxi ruské a české jednoduché věty /H.Běličová. – Praha: Akademia, 1982. –

160 s.

299. Daneš Fr. K otázce větných členů / Fr.Daneš // *Miscellanea Linguistica*. – Ostrava: Profil, 1977. – Č.4. – S. 281-288.
300. Daneš Fr. Pokus o strukturní analýzu slovesných významů / Fr.Daneš // *Slovo a slovesnost*. – 1971. – Č.3. – S.193-207.
301. Daneš F. Thee-Level Approach to Syntax / Fr.Daneš // *Travaux de Cercle linguistiques de Prague*. –1964. – Vol.1. Praha: Académie Tehécoslovaquie des Sciences – P. 215-240.
302. Dubois J. Grammaire structurale du francois: Le verbe / J.Dubois . – Paris, 1967. – 159 p.
303. Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache /Duden. – Л.: Гос. учеб. пед.изд – во Минпроса РСФСР, 1962. – 699 с.
304. Erben J. Adriß der deuthen Grammatik /J.Erben. – 7 Auf. – Berlin: Akademie Verlag, 1964. – 311 S.
305. Grepl M., Karlík P. Gramatické prostředky hierarchizace sémantické struktury věty /M.Grepl, P.Karlík. – Brno: Univ. J.E.Purkyně v Brně, 1983. – 103 s.
306. Helbig H. Der Begriff der Valenz als Mittel der strukturellen Sprachbeschreibung und des Fremdsprachenunterrichts /H.Helbig // *Deutsch als Fremdsprache*. – 1965. – № 1. – S. 10-23.
307. Oravec J. Slovenské predložky v praxi /J.Oravec. – Bratislava: Sloven. ped. nakl, 1968. – 229 s.
308. Oravec J. Významová štruktúra prvotných predložiek /J.Oravec // *Jazykovedný časopys*. – 1968. – № 1/2. – S. 41-49.
309. Rieß J. Was ist ein Satz? /J.Rieß // *Beiträge zur Grundlegung der Syntax*. – H 3. – Prag, 1931. – S. 11-210.
310. Wiczorek D. Ukrain'ski pierfiekta na -no, -to na fonie polskiego pierfiekta /D. Wiczorek. – Wrocław:Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1994. – 115 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЇХНІХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- А. – Андріяшик Р.В. Додому нема вороття. Люди зі страху: романи /Р.В.Андріяшик. – К.: Дніпро, 1983. – 535 с.
Андріяшик Р.В. Сад без листопаду: роман /Р.В.Андріяшик. – К.: Молодь, 1980. – 272 с.
- Ан. – Андрухович Юрій. Дванадцять обручів: роман /Ю.Андрухович. – Київ: Критика. – 2006. – С. 275.
– Андрухович Юрій. Перверзія: роман /Ю.Андрухович. – Львів: Класика. – 1999. – 290 с.
- Ант. – Антоненко-Давидович Б. Твори: в 2 т. /Б.Антоненко-Давидович – К.: Наук. думка, 1999. – Т.1. – 774 с.; Т.2. – 756 с.
- Б. – Багряний І. Сад Гетсиманський: роман /І.Багряний. – К.: Дніпро, 1991. – 528 с.
Багряний І. Тигролови: роман; Огненне коло: повість /І.Багряний. – Укр. письменник, 1996. – 350 с.
- Баг. – Багмут І. Вибрані твори: в 2 т./І.Багмут. – К.: Веселка, 1968. – Т. 1. – 358 с.; Т.2. – 262 с.
- Баж. – Бажан М. Вибране: вірші та поеми /М.Бажан. – К.: Рад. письменник, 1977. – 223 с.
Бажан М. Доробок: вибрані поезії /М.Бажан. – К.: Дніпро, 1979. – 375 с.
- Бар. – Барка В. Жовтий князь: роман /В.Барка. – К.: Український центр духовної культури, 1997. – 384 с.
- Баш. – Баш Я. Твори: у 2 т. /Я.Баш – К.: Дніпро, 1978. – Т.1. – 542 с.; Т.2. – 678 с.
- Бед. – Бедзик Ю. Довге повернення: роман /Ю.Бедзик. – К.: Рад. письменник, 1981. – 288 с.
Бедзик Ю. Поверх-42: роман /Ю.Бедзик. – К.: Рад. письменник, 1977. – 272 с.
Бедзик Ю. Чорний лабіринт, або Довгий шлях в Альпи: роман / Ю.Бедзик. – К.: Воєнвидав, 1991. – 320 с.
- В. – Васильченко С. Твори: у 4 т. /С.Васильченко. – К.: АН УРСР, 1959–1960. – Т.1. – 1959. – 423 с.; Т.2. – 1959. – 610 с.; Т.3. – 1960. – 527 с.; Т.4. – 1960. – 455 с.
- Віл. – Вільде І. Сестри Річинські: роман /І.Вільде. –К.: Рад. письменник, 1964. – 678 с.
- Вин. – Винниченко В. Краса і сила: повісті та оповідання /В.Винниченко. – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
Винниченко В. “Уміркований” та “Щирий”: повісті та оповідання / В.Винниченко. – К.: Молодь, 1992. – 413 с.
- Вир. – Вирган І. В розповні літа: вірші, новели, переклади /І.Вирган. – Х.: Кн. вид-во, 1959. – 376 с.
Вирган І.О. Вибране: поезії, поеми, оповідання, переклади /І.О. Вирган. – К.: Дніпро, 1969. – 399 с.

- Виш. – Вишня Остап. Твори: у 5 т. /О.Вишня – К.: Дніпро, 1974-1975. – Т. 1. – 1974. – 456 с.; Т.2. – 1974. – 358 с.; Т.4. – 1975. – 368 с.
- Вов. – Вовчок Марко. Оповідання, казки, повісті, роман /Марко Вовчок. – К.: Наук. думка, 1983. – 638 с.
- Вол. – Волошин І.І. Дні художника: оповідання та нариси /І.І.Волошин. – К.: Рад. письменник, 1958. – 200 с.
Волошин І.І. Сади цвітуть: нариси /І.І.Волошин. – К.: Рад. письменник, 1950. – 240 с.
- Вор. – Воробкевич С. Вибрані поезії /С.Воробкевич. – К.: Рад. письменник, 1964. – 335 с.
Воробкевич С. Твори /С.Воробкевич. – Ужгород: Карпати, 1986. – 568 с.
- Вор.М. – Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика /М. Вороний. – К.: Наук. думка, 1996. – 704 с.
- Вор.П. – Воронько П. Повінь: Поезії /П.Воронько. – К.: Рад. письменник, 1970. – 231 с.
Воронько П. Узмінь: вірші та поеми /П.Воронько. – К.: Рад. письменник, 1979. – 263 с.
- Г. – Гаврилюк О.Я. Пісня з Берези: поезії, проза, критика, публіцистика /О.Я.Гаврилюк. – К.: Дніпро, 1970. – 287 с.
- Гж. – Гжицький В. Твори: у 2 т./В.Гжицький – К.: Дніпро, 1974. – Т.1. – 655 с.; Т.2. – 655 с.
- Гл. – Глібов Л. Байки. Поезії /Л.Глібов. – К.: Дніпро, 1991. – 269 с.
- Гол.Л. – Голота Л. Епізодична пам'ять: роман /Л.Голота. – К.: Факт, 2007. – 288 с.
- Гол. – Голобородько В.І. Летюче віконце: вибрані поезії / В.І. Голобородько. – К.: Укр. письменник, 2005. – 463 с.
- Гол.С. – Голованівський С. Твори: у 3 т. /С.Голованський. – К.: Дніпро, 1981. – Т.1. – 543 с.; Т.2. – 606 с.; Т.3. – 815 с.
- Голов. – Головка А. Твори: у 5 т. /А.Головка. – К.: Дніпро, 1976-1977. – Т.1 . – 1976. – 320 с.; Т.2. – 1976. – 440 с.; Т.3. – 1977. – 519 с.; Т.4. – 1977. – 327 с.; Т.5. – 1977. – 310 с.
- Гон. – Гончар О. Твори: у 6 т. /О.Гончар.– К.: Дніпро, 1978-1979. – Т.1. – 1978. – 503 с.; Т.2. – 1978. – 536 с.; Т.3. – 1978. – 519 с.; Т.4. – 1978 . – 565 с.; Т.5. – 1979. – 519 с.; Т.6. – 1979. – 623 с.
- Гонч. – Гончаренко І. Вибране: в 2 т./І.Гончаренко. – К.: Дніпро, 1978. – Т . 1. – 342 с.; Т. 2. – 253 с.
- Гор. – Горак Р.Д. Тричі мені являлася любов: повість-есе /Р.Д.Горак. – К. : Дніпро, 1987. – 268 с.
- Гор.К. – Гордієнко К. Твори: у 2 т. /К.Гордієнко. – К.: Дніпро, 1969. – Т.1. – 695 с.; Т.2. – 475 с.
- Гр. – Грабовський П. Вибрані твори: у 2 т./П.Грабовський. – К.: Дніпро, 1985. – Т.1. – 599 с.; Т.2. – 343 с.
- Гр.Є. – Гребінка Є.П. Вибрані твори /Є.П.Гребінка. – К.: Дніпро, 1980. – 368 с.

- Гр.Я. – Гримайло Я.В. Кавалер ордена Слави: роман /Я.В.Гримайло. – Х.: Прапор, 1981. – 408 с.
Гримайло Я.В. Повісті /Я.В.Гримайло. – Х.: Прапор, 1986. – 264 с.
- Грін. – Грінченко Б.Д. Вибрані твори /Б.Д.Грінченко. – К.: Дніпро, 1987. – 461 с.
Грінченко Б.Д. Твори: у 2 т. /Б.Д.Грінченко. – К.: Наук. думка, 1990-1991. – Т.1. – 1990. – 640 с.; Т.2. – 1991. – 608 с.
- Гул. – Гулак-Артемівський П. Поетичні твори /П.Гулак-Артемівський. – К.: Наук. думка, 1984. – 608 с.
- Гур. – Гуріненко П.В. Той чорний ранок: роман /П.В.Гуріненко. – К.: Рад. письменник, 1982. – 328 с.
Гуріненко П.В. Вибрані твори: в 2 т. /П.В.Гуріненко. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 2. – 477 с.
- Гуц. – Гуцало Є.П. Вибрані твори: у 2 т. /Є.П.Гуцало. – К.: Рад. письменник, 1987. – Т.1. – 571 с.; Т.2. – 527 с.
- Д. – Дімаров А. Вибрані твори: у 2 т. /А.Дімаров. – К.: Дніпро, 1982. – Т.1. – 535 с.; Т.2. – 616 с.
- Дес. – Десняк О. Десну перейшли батальйони: роман. Полк Тимофія Черняка: повість /О.Десняк. – К.: Веселка, 1981. – 296 с.
- Дн. – Дніпро: літературно-художній та суспільно-політичний журнал. – К., 1989.
- Дм. – Дмитерко Л. Міст через прірву: роман-хроніка /Л.Дмитерко. – К.: Дніпро, 1977. – 480 с.
Дмитерко Л.Д. Твори: у 4 т. /Л.Д.Дмитерко. – К.: Дніпро, 1981-1982. – Т.1. – 1981. – 487с.; Т.2. – 1981. – 511 с.; Т. 3. – 1982. – 574 с.; Т.4. – 1982. – 537 с.
- Доб. – Добровольський С.П. Олов'яні солдатики: повість / С.П. Добровольський. – К.: Молодь, 1961. – 215 с.
Добровольський С.П. Тече річка невеличка: роман / С.П. Добровольський. – К.: Рад. письменник, 1961. – 310 с.
- Довж. – Довженко О. Твори: у 5 т. /О.Довженко. – К.: Дніпро, 1983-1985. – Т.1. – 1983. – 439 с.; Т.2. – 1984. – 503 с.; Т.3. – 1984. – 362 с.; Т.4. – 1984. – 351 с.; Т.5. – 1985. – 359 с.
- Дол. – Дольд-Михайлик Ю. І один у полі воїн: роман /Ю.І.Дольд-Михайлик.. – К.: Політвидав України, 1988. – 493 с.
Дольд-Михайлик Ю. У чорних лицарів: роман /Ю.І.Дольд-Михайлик. – К.: Політвидав України, 1989. – 330 с.
- Дон. – Донченко О.В. Вибрані твори: у 2 т. /О.В.Донченко. – К.: Веселка, 1982. – Т.1. – 375 с.; Т.2. – 352 с.
- Дос. – Досвітній О.Ф. Твори: у 2 т. /О.Ф.Досвітній. – К.: Дніпро, 1991. – Т.1. – 573 с.; Т.2. – 587 с.
- Др. – Драгоманов М. Вибране /М.Драгоманов. – К.: Либідь, 1991. – 688 с.
- Драй. – Драй-Хмара М. Вибране /М.Драй-Хмара. – К.: Дніпро, 1989. – 542 с.

- Др.В. – Дрозд В. Дорога до матері: роман-біографія /В.Дрозд. – К.: Молодь, 1976. – 216 с.
Дрозд В.Г. Ритми життя: роман-біографія /В.Г.Дрозд. – К.: Дніпро, 1984. – 447 с.
- Е. – Епик Г. Перша весна: роман /Г.Епик. – К.: Наук. думка, 1971. – 339 с.
Епик Г. Твори /Г.Епик. – К.: Держлітвидав, 1958. – 603 с.
- Ж. – Журахович С. Нам було тоді по двадцять: повість /С.Журахович. – К.: Дніпро, 1967. – 147 с.
Журахович С. Оті загублені рядки: повісті та оповідання / С. Журахович. – К.: Рад. письменник, 1982. – 287 с.
- З. – Забаштанський В.О. Браїлівські балади /В.О.Забаштанський. – К.: Рад. письменник, 1990. – 94 с.
Забаштанський В.О. Дерево роду: поезії /В.О.Забаштанський. – К.: Дніпро, 1990. – 397 с.
- З.А. – Загнітко А. Лінгвістика тексту: теорія і практикум: наук.-навч. посіб. /А.Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 289 с.
- З.П. – Загребельний П. Твори: у 6 т. /П.Загребельний.– К.: Дніпро, 1979-1981. – Т.1. – 1979. – 575 с.; – Т.3. – 1980. – 680 с.; – Т.5. – 1981. – 616 с.
- З.Ю. – Збанацький Ю. Кують зозулі: роман /Ю.Збанацький. – К.: Веселка, 1975. – 417 с.
Збанацький Ю. Твори: у 2 т. /Ю.Збанацький.– К.: Дніпро, 1974. – Т.1. – 671 с.; Т.2. – 703 с.
- Зем. – Земляк В.С. Лебедина згряя. Зелені млини: романи /В.С.Земляк. – К.: Дніпро, 1981. – 623 с.
Земляк В.С. Підполковник Шиманський: героїчна повість / В.С. Земляк. – Львів: Каменяр, 1995. – 176 с.
- Зер. – Зеров М. Вибране /М.Зеров. – К.: Дніпро, 1966. – 539 с.
Зеров М. Твори: у 2 т./М.Зеров. – К.: Дніпро, 1990. – Т.1. – 843 с.
- І. – Іваненко О.Д. Твори: у 5 т. /О.Д.Іваненко. – К.: Веселка, 1966-1968. – Т.1. – 1966. – 329 с.; Т.2. – 1967. – 254 с.; Т.4. – 1968. – 508 с.
- К. – Карпенко-Карий І.К. Драматичні твори. /І.К.Карпенко-Карий. – К.: Наук. думка, 1989. – 608 с.
- Кач. – Качура Я.Д. Вибрані твори: у 2 т. /Я.Д.Качура. – К.: Держлітвидав, 1958. – Т.1. – 600 с.; Т.2. – 511 с.
- Кв. – Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Повісті та оповідання. Драматичні твори /Г.Ф.Квітка-Основ'яненко. – К.: Наук. думка, 1982. – 542 с.
Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Твори: у 8 т. /Г.Ф.Квітка-Основ'яненко. – К.: Дніпро, 1968-1970. –Т.2. – 1969. – 350 с.; Т.4. – 1969. – 578 с.
- Коб. – Кобилянська О. Твори: у 2 т. /О.Кобилянська. – К.: Дніпро, 1983. – Т.1. – 495 с.; Т.2. – 571 с.
- Кобр. – Кобринська Н. Вибрані твори /Н.Кобринська. – К.: Дніпро, 1980. – 446 с.

- Коз. – Козаченко В.П. Твори: у 4 т./В.П.Козаченко. – К.: Дніпро, 1979-1980. – Т.1. – 1979. – 534 с.; Т.2. – 1979. – 671 с.; Т.3. – 1980. – 576 с.; Т.4. – 1980. – 391 с.
- Козл. – Козланюк П.С. Юрко Крук: роман-трилогія /П.С.Козланюк. – К.: Дніпро, 1969. – 536 с.
- Кол. – Колесник П.Й. Безсмертний Кобзар /П.Й.Колесник. – К.: Дитвидав, 1961. – 75 с.
Колесник П.Й. Терен на шляху: роман /П.Й.Колесник. – Львів: Каменяр, 1980. – 480 с.
- Коп. – Копиленко О.І. Вибрані твори: у 2 т. /О.І.Копиленко. – К.: Веселка, 1980. – Т.1. – 547 с.; Т.2. – 367 с.
- Кор. – Корнійчук О. Драматичні твори /О.Корнійчук. – К.: Наук. думка, 1989. – 608 с.
- Корш. – Коршун М. Месниця Мавра: роман /М.Коршун. – К.: Знання, 1993. – 144 с.
- Кос. – Косинка Г. Гармонія: оповідання, публіцистика: спогади про Григорія Косинку /Г.Косинка. – К.: Дніпро, 1988. – 605 с.
- Кост. – Костенко Л. Берестечко: історичний роман /Л.Костенко. – К.: Укр. письменник, 1999. – 157 с.
Костенко Л.В. Вибране /Л.Костенко. – К.: Дніпро, 1989. – 559 с.
Костенко Л. Маруся Чурай: історичний роман у віршах /Л.Костенко. – К.: Рад. письменник, 1979. – 189 с.
- Кот. – Котляревський І. Твори /І.Котляревський. – К.: Дніпро, 1980. – 311 с.
- Коц. – Коцюба Г.М. Нові береги: роман /Г.М.Коцюба. – К.: Держлітвидав, 1959. – 465 с.
Коцюба Г.М. Перед грозою: роман /Г.М.Коцюба. – К.: Рад. письменник, 1958. – 240 с.
- Коц.М. – Коцюбинський М. Твори: у 4 т. /М.Коцюбинський. – К.: Дніпро, 1984-1985. – Т.1. – 1984. – 315 с.; Т.2. – 1984. – 382 с.; Т.3. – 1985. – 398 с.; Т.4. – 1985. – 335 с.
- Коч. – Кочерга І. Драматичні твори /І.Кочерга. – К.: Наук. думка, 1989. – 736 с.
Кочерга І. Твори /І.Кочерга. – К.: Молодь, 1976. – 423 с.
- Коч.П. – Кочура П. Блакитна мрія. Довга ніч: романи /П.Кочура. – К.: Рад. письменник. – 1987. – 486 с.
- Кр. – Кравченко Є. Сердечна розмова: оповідання та гуморески / Є.Кравченко. – К.: Дніпро, 1967. – 450 с.
- Кр.У. – Кравченко У. Вибрані твори /У.Кравченко. – К.: Держлітвидав, 1958. – 498 с.
- Кроп. – Кропивницький М.Л. Драматичні твори /М.Л.Кропивницький. – К.: Наук. думка, 1990. – 608 с.
- Кул. – Куліш П.О. Твори: у 2 т. /П.О.Куліш. – К.: Наук. думка, 1994. – Т.1. – 752 с.; Т.2. – 768 с.
- Куч. –

- Кучер В.С. Голод: роман /В.С.Кучер. – Сімферополь: Таврія, 1982 . – 368 с.
- Куш. – Кушнір І.А. Методи розв’язання задач з геометрії: кн. для вчителя . – К.: Абрис, 1994. – 464 с.
- Л. – Ле І. Твори: в 7 т. /І.Ле. – К.: Дніпро, 1982-1984. – Т. 1. – 1982. – 687 с.; Т. 2. – 1982. – 534 с.
- Л.У. – Літературна Україна: газета письменників України. – К., 2005 – 2007.
- Лев. – Левада О. Твори: у 4 т. /О.Левада. – К.: Дніпро, 1979-1980. – Т.1. – 1979. – 382 с.; Т.4. – 1980. – 318 с.
- Лепк. – Лепкий Б. Твори: У 2 т. – К.: Наук. думка, 1997. – Т.1. – 845 с.; Т.2 . – 695 с.
- Лог. – Логвиненко В. Твори: у 2 т. /В.Логвиненко. – К.: Рад. письменник, 1986. – Т.1. – 464 с.; Т.2. – 528 с.
- Лук. – Луків М. Балада про брата: поезії /М.Луків. – К.: КП “Ред. журн. “Дніпро”, 2005. – 494 с.
- Луц. – Луценко Д. До останнього патрона: поезії /Д.Луценко. – К.: Рад. письменник, 1979. – 143 с.
Луценко Д. Усе з любов’ю зміряне до дна: лірика, поеми, пісні / Д .Луценко. – К.: Укр. письменник, 1994. – 469 с.
- Мал. – Маланюк Є. Поезії /Є.Маланюк. – Львів: УПІ ім. Івана Федорова; “Фенікс Лтд”, 1992. – 686 с.
- Мал.В. – Малик В. Горить свіча: роман /В.Малик. – К.: Укр. письменник, 1992. – 431 с.
Малик В. Таємний посол: роман: у 2 т. /В.Малик. – Х.: Прапор, 1993. – Т.1. – 463 с.; Т.2. – 542 с.
- Малиш. – Малишко А. Сурмач: поезії /А.Малишко. – К.: Молодь, 1976. – 287 с.
- Мар. – Мартович Л. Твори /Л.Мартович. – К.: Дніпро, 1976. – 427 с.
- Мик. – Микитенко І. Твори: у 4 т. /І.Микитенко. – К.: Дніпро, 1982. – Т.1. – 471 с.; Т.2. – 1982. – 485 с.; Т.3. – 479 с.; Т.4. – 1983. – 558 с.
- Мир. – Мирний Панас. Твори: у 5 т. / П.Мирний. – К.: Вид-во АН УРСР, 1954-1955. – Т.1. – 1954. – 375 с.; Т.2. – 1954. – 328 с.; Т.4. – 1954. – 394 с.; Т.5. – 1955. – 453 с.
- Мор. – Мороз А. Твори: в 3-х т. /А.Мороз. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 1. – 509 с.; Т. 2. – 520 с.; Т. 3. – 570 с.
- Мур. – Муратов І. Твори: у 4 т. / І.Муратов.– К.: Дніпро, 1982-1983. – Т.1. – 1982. – 415 с.; Т.2. – 1982. – 488 с.; Т.3. – 1983. – 477 с.; Т.4. – 1983. – 510 с.
- Муш. – Мушкетик Ю. Твори: у 5 т. /Ю.Мушкетик. – К.: Дніпро, 1987-1988 . – Т.1. – 1987. – 607 с.; Т.2. – 1988. – 532 с.; Т.3. – 1988. – 568 с.; Т .4. – 1988. – 493 с.; Т.5. – 1988. – 377 с.
- Н. – Нагнибіда М.Л. На полі битви. Вечірні багаття: поезії / М.Л. Нагнибіда. – К.: Дніпро, 1974. – 191 с.
- Нех. – Нехода І. Поезії. Казки /І.Нехода. – К.: Веселка, 1986. – 206 с.

- Нехода І.І. Поезії /І.Нехода. – К.: Дніпро, 1990. – 110 с.
- Неч. – Нечуй–Левицький І.С. Твори: у 2 т. /І.С.Нечуй–Левицький. – К.: Наук. думка, 1985. – Т.1. – 638 с.; Т.2. – 638 с.
- О. – Олесь О. Поезії /О.Олесь // Поезії: Ліна Костенко. Олександр Олесь. Василь Симоненко. Василь Стус. – 2-ге вид., доповн. – К., 2005. – С. 185-214.
- О.М. – Олійник М. Вибрані твори: у 2 т. /М.Олійник. – К.: Дніпро, 1983. – Т.1. – 446 с.; Т.2. – 534 с.
- Ол. – Ольжич О. Незнайомому Воякові: Заповідане живим /О.Ольжич. – К.: Фундація ім. О. Ольжича, 1994. – 427 с.
Ольжич О. Цитаделя духа /О.Ольжич; Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ укр. літ-ри в Пряшеві. – К.: Фундація ім. О. Ольжича у Лондоні, 1991. – 244 с.
- Ос. – Осьмачка Т. Поезії /Т.Осьмачка. – К.: Рад. письменник, 1991. – 252 с.
Осьмачка Т. Хто: поезії /Т.Осьмачка. – К.: Веселка, 1995. – 206 с.
- П. – Павлик М. Пропаций чоловік: оповідання, повісті, публіцистика / М.Павлик. – Львів: Каменярь, 1983. – 350 с.
- Пав. – Павличко Д. Вибрані твори: у 2 т. /Д.Павличко. – К.: Дніпро, 1979. – Т.1. – 517 с.; Т.2. – 245 с.
- Пан. – Панч П. Твори: у 6 т. /П.Панч. – К.: Дніпро, 1981-1983. – Т.1. – 1981. – 431 с.; Т.2. – 1981. – 383 с.; Т.3. – 1982. – 423 с.; Т.4. – 1982 . – 524 с.; Т.5. – 1983. – 407 с.
- Пер. – Первомайський Л. Вибрані твори: у 2 т. /Л.Первомайський. – К.: Дніпро, 1978. – Т.1. – 342 с.; Т.2. – 358 с.
- Під. – Підмогильний В. Невеличка драма /В.Підмогильний. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 326 с.
Підмогильний В. Роман, оповідання /В.Підмогильний. – К.: Молодь, 1989. – 448 с.
- Пок. – Покальчук Ю. Заборонені ігри: повісті /Ю.Покальчук. – Х.: Фоліо, 2006. – 222 с.
Покальчук Ю. Паморочливий запах джунглів /Ю.Покальчук. – Х.: Фоліо, 2005. – 223 с.
- Пол. – Полтавський вісник: полтавська міська газета. – Полтава, 2005 –2007.
- Пуш. – Пушик С.Г. Страж-гора: роман з народних уст /С.Г.Пушик. – К.: Рад. письменник, 1982. – 190 с.
- Р. – Речмедін В. Вибрані твори /В.Речмедін. – К.: Дніпро, 1986. – 508 с.
- Р.Н. – Рибак Н. Переяславська рада: роман: у 2 т. /Н.Рибак. – К.: Дніпро, 1975. – Т.1. – 671 с.; Т.2. – 638 с.
- Рил. – Рильський М. Твори: у 2 т. /М.Рильський. – К.: Дніпро, 1976. – Т.1 . – 430 с.; Т.2. – 366 с.
- Руд. – Руденко М. Ковчег Всесвіту: футурологічний роман /М.Руденко. – К.: Веселка, 1995. – 206 с.

- Руденко М. Найбільше диво – життя: спогади /М.Руденко. – Едмонтон; Торонто: Канадський інститут Українських студій. Видавництво ТАКСОН, 1998. – 559 с.
- Руденко М. Поезії /М.Руденко. – К.: Дніпро, 1991. – 413 с.
- Руд.С. – Руданський С. Твори /С.Руданський. – К.: Держлітвидав, 1956. – 322 с.
- С. – Самчук У. Волинь: роман: у 2 т., у 3 ч /У.Самчук. – К.: Дніпро, 1993. – Т.1, ч. 1–2. – 573 с.; Т.2, ч. 3. – 334 с.
- Самчук У. Марія. Хроніка одного життя: роман /У.Самчук. – К.: Рад. письменник. – 1991. – 190 с.
- Св. – Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси /А.Свидницький. – К.: Наук. думка, 1985. – 575 с.
- Сиз. – Сизоненко О. Вибрані твори: в 2 т. /О.Сизоненко. – К.: Дніпро, 1983. – Т. 1. – 472 с.; Т. 2. – 479 с.
- Сим. – Симоненко В. Лебеді материнства: поезія, проза /В.Симоненко. – К.: Молодь, 1981. – 332 с.
- Симоненко В. Народ мій завжди буде: вірші та казки / В. Симоненко. – К.: Веселка, 1990. – 159 с.
- Симоненко В. Поезії /В.Симоненко. – К.: Молодь, 1966. – 206 с.
- Симоненко В. Поезії /В.Симоненко. – К.: Рад. письменник, 1984. – 245 с.
- Ск. – Скляренко С. Володимир: роман /С.Скляренко. – К.: Веселка, 1991. – 539 с.
- Скляренко С. Святослав: роман /С.Скляренко. – К.: Веселка, 1991. – 651 с.
- Сл. – Словник української мови: в 11 т. /ред. кол.: І.К. Білодід (голова) [та ін.] – К.: Наук. думка, 1970-1980.
- Слов. – Слово Просвіти: тижневик Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка. – К., 2005–2007.
- См. – Смілянський Л.І. Поетова молодість: роман /Л.І.Смілянський. – К.: Дніпро, 1984. – 413 с.
- См.Ю. – Смолич Ю. Твори: у 8 т. /Ю.Смолич. – К.: Дніпро, 1983-1986. – Т. 3. – 1983. – 571 с.; Т.6. – 1985. – 446 с.
- Смолич Ю.К. Дитинство. Наші тайни. Вісімнадцятилітні: повість, романи /Ю.К.Смолич. – К.: Наук. думка, 1987. – 752 с.
- Соб. – Собко В. Вибрані твори: у 2 т. /В.Собко. – К.: Дніпро, 1972. – Т.1. – 743 с.; Т.2. – 702 с.
- Собко В. Мадонна: роман /В.Собко. – К.: Рад. письменник, 1981. – 213 с.
- Сос. – Сосюра В. Твори: у 2 т./В.Сосюра. – К.: Дніпро, 1978. – Т.1. – 365 с.; Т.2. – 219 с.
- Ст. – Старицький М. Твори: у 2 т. /М.Старицький. – К.: Дніпро. – 1984. – Т.1. – 645 с.; Т.2. – 654 с.
- Стел. – Стельмах М. Твори: у 6 т. /М.Стельмах. – К.: Дніпро, 1972-1973. – Т.1. – 1972. – 664 с.; Т.2. – 1972. – 595 с.; Т.3. – 1973. – 662 с.; Т.4.

- 1973. – 727 с.; Т.5. – 1973. – 392 с.
- Стеф. – Стефак В. День: повість; оповідання /В.Стефак. – К.: Рад. письменник, 1977. – 272 с.
- Стефан. – Стефаник В. Вибрані твори /В.Стефаник. – К.: Держлітвидав, 1962. – 257 с.
Стефаник В. Новели /В.Стефаник. – Ужгород: Карпати, 1984. – 150 с.
- Стор. – Стороженко О.П. Твори: у 2 т. /О.П.Стороженко. – К.: Держлітвидав, 1957. – Т.1. – 437 с.; Т.2. – 432 с.
- Т. – Тарновський М.М. У дружбі непорушній: вибрані поезії / М.М. Тарновський. – К.: Дніпро, 1975. – 167 с.
- Т.А. – Тесленко А. Прозові твори. Драматичні твори. Вірші. Листи / А. Тесленко. – К.: Наук. думка, 1988. – 480 с.
- Тич. – Тичина П.Г. Вибрані твори: у 3 т. /П.Г.Тичина. – К.: Держлітвидав, 1957. – Т.1. – 344 с.; Т.2. – 364 с.; Т.3. – 552 с.
- Тк. – Ткач Д. Вибрані твори: в 2-х т. /Д.Ткач. – К.: Веселка, 1982. – Т. 1. – 310 с.; Т. 2. – 288 с.
- Том. – Томчаній М.І. Жменяки: роман-трилогія /М.І.Томчаній. – К.: Дніпро, 1989. – 682 с.
- Тр. – Трублаїні М.П. Вибрані твори: у 2 т. /М.П.Трублаїні. – К.: Веселка, 1983. – Т.1. – 496 с.; Т.2. – 506 с.
Трублаїні М.П. Зоряний шлях /М.П.Трублаїні. – К.: Веселка, 1989. – 458 с.
- Тул. – Тулуб З. Людолови: історичний роман: у 2 т. /З.Тулуб. – К.: Дніпро, 1986. – Т.1. – 470 с.; Т.2. – 571 с.
- Тют.Г. – Тютюнник Григор. Облога: Вибрані твори /Г.Тютюнник. – К.: Унів. вид-во “Пульсари”, 2005. – С. 344–355.
- Тют. – Тютюнник Г.М. Твори: в 2 т. /Г.М.Тютюнник. – К.: Дніпро, 1970. – Т. 1. – 571 с.; Т. 2. – 391 с.
- У. – Українка Леся. Твори: у 4 т. /Л.Українка – К.: Держлітвидав, 1981-1982. – Т.1. – 1981. – 541 с.; Т.2. – 1981. – 528 с.; Т.3. – 1981. – 432 с. – Т.4. – 438 с.
- Ук. – Українське слово: всеукраїнський громадсько-політичний тижневик. – К., 2005-2007.
- Укр. – Українські народні пісні: пісенник. – К.: Музична Україна, 1979. – 269 с.
- Укр.П. – Українські прислів'я і приказки. – Х.: Фоліо, 2004. – 351 с.
- Ур. – Урядовий кур'єр: щоденне видання органів державної виконавчої влади України. – К., 2005-2007.
- Ус. – Усенко П. Дні війни. Дальня вгинається путь: вірші та поеми / П. Усенко. – К.: Молодь, 1977. – 192 с.
- Ф. – Франко І. Твори: у 20 т. /І.Франко – К.: Держлітвидав, 1950-1956. – Т.2. – 1950. – 434 с.; Т.5. – 1951. – 489 с.; Т.7. – 1951. – 457 с.
- Х. – Хвильовий М. Новели. Оповідання “Повість про санаторійну зону”. “Вальдшнепи”: роман, поетичні твори, памфлети / М.

- Хвильовий. – К.: Наук. думка, 1995. – 816 с.
- Х.А. – Хижняк А.Ф. Тамара: повість /А.Ф.Хижняк. – К.: Рад. письменник, 1959. – 202 с.
- Хор. – Хорунжий А.М. Вибрані твори /А.М.Хорунжий. – К.: Дніпро, 1985. – 480 с.
- Хот. – Хоткевич Г. Твори: у 2 т. /Г.Хоткевич. – К.: Дніпро, 1966. – Т.1. – 536 с.; Т.2. – 603 с.
- Ц. – Цюпа І. Вибрані твори: у 2 т. /І.Цюпа. – К.: Дніпро, 1981. – Т.1. – 543 с.; Т.2. – 501 с.
- Ч. – Чабанівський М.І. Балканська весна: роман /М.І.Чабанівський. – К.: Держлітвидав, 1960. – 513 с.
- Ч.І. – Чендей І.М. Луна блакитного овиду: повісті /І.М.Чендей. – К.: Веселка, 1987. – 276 с.
- Черк. – Черкасенко С. Пригоди молодого лицаря: Роман з козацьких часів / С.Черкасенко. – К.: Укр. письменник, 1993. – 303 с.
- ЧК – ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: Особи, факти, документи / Ю. Шаповал, В.Пристайко, В. Золотарьов. – К.: Вид-во гуманітарної літератури “Абрис”, 1997. – 605 с.
- Чор. – Чорнобривець С.А. Визволена земля: роман /С.А.Чорнобривець. – К.: Дніпро, 1979. – 438 с.
Чорнобривець С.А. Красиві люди: повість /С.А.Чорнобривець. – Дніпропетровськ: Кн. вид-во, 1961. – 145 с.
- Чор.О. – Черногуз О. “Аристократ” із Вапнярки: сатиричний роман / О. Черногуз. – К.: Дніпро, 1983. – 407 с.
- Чуб. – Чубач Г. Небесна далина: вибрані поезії /Г.Чубач. – К.: Укр. письменник, 1993. – 367 с.
- Шев. – Шевченко Т.Г. Твори: в 3 т. /Т.Г.Шевченко. – К.: Держлітвидав, 1963. – Т. 1. – 731 с.
- Шевч. – Шевчук В. Велесич: роман. /В.Шевчук. – К.: Молодь, 1980. – 248 с.
- Шер. – Шеремет М. Дорога в життя: вибрані поезії /М.Шеремет. – К.: Молодь, 1957. – 159 с.
Шеремет М.С. Подвиг: поезії /М.Шеремет. – К.: Рад. письменник. – 1967. – 71 с.
- Шиян – Шиян А. Гроза: роман /А.Шиян. – К.: Рад. письменник, 1973. – 427 с.
- Шовк. – Шовкопляс Ю.Ю. Вибрані твори: у 2 т. /Ю.Ю.Шовкопляс. – К.: Дніпро, 1973. – Т.1. – 548 с.
- Щ. – Щербак Ю. Знаки: роман, оповідання /Ю.Щербак. – К.: Дніпро, 1984. – 591 с.
Щербак Ю. Чернобиль: документальна повість /Ю.Щербак. – К.: Дніпро, 1989. – 223 с.
- Щ.Я. – Щоголів Я. Поезії /Я.Щоголів. – К.: Рад.письменник, 1958. – 510 с.
- Я.Л. –

- Яновська Л.О. Твори: у 2 т. /Л.О.Яновська. – К.: Держлітвидав, 1959. – Т.1. – 488 с.; Т.2. – 522 с.
- Я.Ю. – Яновський Ю. Твори: у 5 т. /Ю.Яновський. – К.: Дніпро, 1982-1983. – Т.1. – 1982. – 533 с.; Т.2. – 1983. – 424 с.; Т.3. – 1983. – 582 с.; Т.4. – 1983. – 358 с.; Т. 5. – 1983. – 382 с.